

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РОМАНЮК ВІТАЛІЯ АНАТОЛІЙВНА

Прим № ____

УДК 347.131.2:347.440.64

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ /В. А. Романюк/

Науковий керівник:
Гринько Світлана Дмитрівна,
доктор юридичних наук, професор

Хмельницький – 2018

АНОТАЦІЯ

Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). Хмельницький університет управління та права Хмельницької обласної ради, Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2018.

У дисертації досліджено правову природу позовної давності через етимологію поняття «давність» та значення поняття «позов». Здійснено розмежування понять «позовна давність» та «строк позовної давності». Визначено позовну давність як сукупність самостійних юридичних фактів (правопорушення, подання позову, вплив строку) та інших умов, ознак, передбачених законом, необхідних для настання правового наслідку. Виходячи з цього, зроблено висновок, що строк позовної давності є одним із обов'язкових елементів юридичного складу позовної давності. Виявлено ознаки строку позовної давності, як елементу позовної давності: 1) встановлений законом; 2) застосовується для вчинення особою процесуальної дії – звернення за захистом до суду; 3) спрямований на захист порушеного права особи.

Аргументовано, що поділяють на загальні та спеціальні строки позовної давності, а не позовну давність, яка розпочинається лише після спливу цих строків. На підставі цього, здійснено класифікацію строків позовної давності за такими критеріями: 1) за тривалістю (загальні та спеціальні (довготривалі та скороченні)); 2) за джерелом встановлення (законні та договірні).

Визначено місце строків позовної давності в системі цивільно-правових строків. Встановлено спільні та відмінні ознаки строку позовної давності з іншими строками захисту цивільних прав та інтересів.

Проведено порівняльний аналіз строку позовної давності та претензійного строку. Встановлено, що претензійний строк має значення для досудового вирішення спору, оскільки пов'язаний із добровільним виконанням пред'явлених вимог. Виділено спільну ознаку для строку позовної давності та претензійного строку – визначення початку їх перебігу з моменту порушення цивільного права та інтересу.

Визначено особливості обчислення строку позовної давності. Виділено об'єктивний і суб'єктивний критерії початку перебігу цього строку. За об'єктивним критерієм перебіг строку позовної давності починається з моменту порушення права та інтересу особи. Суб'єктивний критерій позначає момент, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або особу порушника. Обґрунтовано правильність обчислення строку позовної давності з наступного дня після календарної дати в якій мало місце правопорушення. Визначено особливості обчислення строку позовної давності для кредитних зобов'язань та неповнолітніх.

Розкрито сутність правових категорій зупинення, переривання та поновлення строків позовної давності. Обґрунтовано можливість переривання строку позовної давності внаслідок визнання боргу як боржником, так і його поручителем, за умови дотримання певних вимог. Визначено можливість переривання строку позовної давності видачою судового наказу. Виділено критерії визнання обставини поважною причиною пропущення строку позовної давності та умови її застосування.

Зазначається, що у сучасних комерційних відносинах поширеним є проведення переговорів як у процесі укладення договору, так і під час його виконання. Обґрунтовано позицію про можливість прийняття рішення на таких переговорах про відстрочення спливу позовної давності.

Визначено особливості договірної регуляції позовної давності. Зазначено пріоритетне місце принципу свободи договору шляхом договірної кореляції строків позовної давності у письмовій формі. Визначено право сторін на зменшення та збільшення строків позовної давності в межах від 1

до 10 років. Обґрунтовано позицію про те, що умови договору про зменшення позовної давності не застосовуються у випадку умисного порушення боржником виконання свого обов'язку перед кредитором.

Визначено правові наслідки застосування позовної давності. Обґрунтовано, що вплив строку позовної давності не впливає на можливість здійснення особою права на захист порушеного цивільного права та інтересу. Здійснено поділ правових наслідків позовної давності залежно від моменту їх настання: 1) *фактичне* настання позовної давності, а саме момент спливу строку позовної давності не породжує юридичних наслідків; 2) *юридично* позовна давність настає з моменту застосування її судом на підставі заяви відповідача.

Визначено особливості правового регулювання позовної давності в зарубіжних країнах. На основі порівняльного аналізу виявлено спільні і відмінні ознаки застосування позовної давності за законодавством України та зарубіжних країн. Зазначено неоднозначність позиції у законодавстві зарубіжних країн щодо поширення вимог про позовну давність на речові правовідносини.

Ключові слова: позовна давність, вимога, строк позовної давності, строки захисту цивільних прав, загальний та спеціальний строки позовної давності, зупинення, переривання та поновлення строків позовної давності, зміна строку позовної давності.

SUMMARY

Romaniuk V. A. Statute of Limitations in Civil Law. – Manuscript.

Thesis submitted for the scientific degree of Candidate of Sciences in Law, speciality, 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law (081 – Right). Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, 2018.

This thesis is devoted to the definition of general regularities and peculiarities of the Statute of limitations in civil law; development of concrete proposals and recommendations to improve legal regulation of civil relationships.

The thesis investigates legal nature of the Statute of limitations due to the etymology of the term 'limitation' and the meaning of the concept 'claim'. It has been done delineation of concepts 'limitation' and 'limitation period'. The Statute of limitations is defined as a set of independent legal facts (offense, filing a lawsuit, lapse of time) and other provisions and characteristics provided for by the law that are necessary for the legal consequence to occur. On the basis of this definition it has been made a conclusion that the limitation period is one of the main elements of the legal structure of the Statute of limitations. The research has detected the signs of limitation period as an element of the Statute of limitations: 1) it is established by the law; 2) is used by a person to do some procedural actions i.e. to seek protection in the court.

The research proves that limitation periods are divided into general and special; the Statute of limitations shall not begin immediately after the end of these periods. According to these arguments the researcher has made classification of the limitation periods based on the following criteria: 1) on the basis of duration of (general and special (long-term and reduced)); 2) on the basis of source determination (legal and contractual).

This thesis has defined the place of limitation periods in the system of civil legal terms. It has been established common and distinctive signs of the limitation period comparing with other terms of protection of civil rights and interests. The research has proved an independent nature of both preclusive period and limitation period in the system of terms of the protection of civil rights and interests.

The research has defined peculiarities to evaluate the limitation period. It has been distinguished objective and subjective criteria of the beginning of this period. Under the objective criterion the limitation period begins since the very moment of the violation of the rights and interests of an individual. Subjective criterion represents the moment when the individual has learnt or could learn about the

violation of his/her rights or identity of an offender. The research has also put forward arguments of correct calculation/evaluation of the limitation period that begins the next day after the date when offence took place. It has been defined peculiarities of the calculation of the limitation period for credit liabilities and minors.

The research discovers essence of such legal categories as suspension, interruption and renewal of the limitation periods. It has been proved an ability to interrupt the limitation period because of the fact that both a debtor and his guarantor recognize a debt subject to keeping to certain requirements. It has been also defined the ability to interrupt the limitation period according to a judicial order. The thesis selects criteria to recognize a valid reason as circumstances to skip the limitation period and conditions to apply them.

The thesis states that in modern commercial relations it is common to conduct negotiations either while concluding a contract or during its execution. It has been substantiated the possibility to make a decision to postpone the limitation period during such negotiations.

The research has defined peculiarities of legal regulation of Statute of limitations. It states priority of the principle of contract freedom by contracting the correlation of limitation periods in writing. It also defines the right of parties to reduce or increase the limitation periods from 1 to 10 years. It has been substantiated the position that the contract terms towards the reduction of the Statute of limitations is not applied to the case when the debtor violates execution of his/her the duty before the creditor on purpose.

The thesis has determined the legal consequences of the application of the statute of limitations. It has been substantiated that expiration of limitation period does not affect the ability to exercise the right to the protection by a person if civil rights and interest have been violated. It has been made separation of legal consequences of the statute of limitations depending on the moment of their occurrence: 1) actual occurrence of the statute of limitations, i.e. the moment of the expiration of limitation period does not give rise to legal consequences; 2) legally

the statute of limitations begins from the moment of its application by the court on the basis of defendant's statements.

The thesis defines the peculiarities of legal regulation of the statute of limitations in foreign countries. On the basis of comparative analysis it has been revealed common and distinctive features to apply the statute of limitations according to the legislation of Ukraine and foreign countries. It has been noted ambiguities in the legislation of foreign countries towards extension of a number of limitations on physical relationships.

Keywords: statute of limitations, demand/claim, a limitation period, periods of protection of civil rights, general and special periods of the statute of limitations, suspension, interruption and renewal of the limitation periods, changing of the limitation period.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Романюк В. А. Генеза інституту позовної давності на українських землях. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1 (54). С. 250–257.
2. Романюк В. А. Значение претензионных сроков для течения сроков исковой давности. *Leges si Viata*. 2017. № 8. С. 147–151.
3. Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві європейських країн. *Альманах міжнародного права*. 2017. Випуск 18. С. 129–136.
4. Романюк В. А. Проблеми правового регулювання підстав зупинення перебігу строку позовної давності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. Випуск 47. Том 1. Ужгород, 2017. С. 159–162.
5. Романюк В. А. Тенденції правового регулювання позовної давності в договірному праві ЄС. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 12 (18). С. 93–98.
6. Романюк В. А. Особливості застосування позовної давності та її вплив на суб'єктивне право особи. *Вчені записки Таврійського національного*

університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Том 29 (68). № 1. С. 43–47.

7. Романюк В. А. Інститут позовної давності в Стародавньому Римі: історико-правовий аналіз. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 18-19 грудня 2015 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». 2015. С. 94–97.

8. Романюк В. А. Формування інституту позовної давності на українських землях у дорадянський період (X ст. –1917 р.). *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18-19 березня 2016 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2016. С. 54–58.

9. Романюк В. А. До питання про визначення позовної давності як строку чи спливу строку. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ». 2017. С. 22–24.

10. Романюк В. А. Види класифікацій та особливості цивільно-правових строків захисту. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.): [у 2-х част.]. Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. С. 139-140.

11. Романюк В. А. Особливості правового регулювання позовної давності різних правових систем. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 грудня 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права». 2017. Ч. 1. С. 41–44.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	10
ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	19
1.1. Поняття та правова природа позовної давності.....	19
1.2. Види строків позовної давності	54
1.3. Співвідношення строків позовної давності з іншими строками захисту цивільних прав та інтересів	71
Висновки до розділу 1.....	91
РОЗДІЛ 2 ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ.....	96
2.1. Загальні правила обчислення строку позовної давності.....	96
2.2. Зупинення, переривання та поновлення перебігу строку позовної давності.....	112
2.3. Договірне регулювання позовної давності.....	139
2.4. Наслідки спливу позовної давності.....	154
Висновки до розділу 2.....	174
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

CESL	– Common European Sales Law, Проект Положення про єдиний європейський закон у сфері купівлі-продажу
DFCR	– Draft of Common Frame of Reference, Проект спільної системи підходів
PECL	– Principles of European Contract Law, Принципи Європейського договірною (контрактного) права
АТО	– Антитерористична операція
ВГСУ	– Вищий господарський суд України
ВРУ	– Верховна Рада України
ГК України	– Господарський кодекс України
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України
ЗУ	– Закон України
КСУ	– Конституційний Суд України
ООН	– Організація об'єднаних націй
ООС	– Операція об'єднаних сил
ПД	– Позовна давність
Принципи	– Принципи міжнародних комерційних договорів
УНІДРУА	– Міжнародного інституту уніфікації приватного права
СПД	– Строк позовної давності
ЦК України	– Цивільний кодекс України
ЦК УРСР	– Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У Конституції України всебічне забезпечення прав і свобод людини проголошено найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Норми Конституції є нормами прямої дії, що гарантує можливість у разі порушення прав і свобод людини звернутися до суду для їх захисту та відновлення. Для ефективного захисту судом порушених прав законодавець встановлює ПД як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)).

ПД запроваджувалася насамперед як правовий засіб, спрямований на захист порушених прав або інтересів кредитора. Про це свідчить закріплення у ЦК України (2004 р.) довготривалої ПД у п'ять і десять років. Однак із часом законодавець відмовляється від таких строків, залишаючи найтривалішим строк у три роки (2011 р.). Така позиція свідчить про те, що ПД вже надається значення засобу захисту як кредитора, так і боржника.

Аналіз законодавства та судової практики дозволив виділити проблемні питання щодо правового регулювання ПД. Спостерігається ототожнення двох правових категорій – «позовна давність» та «строк позовної давності». Це свідчить про неоднозначність визначення правової природи ПД як самим законодавцем, так і в юридичній науці.

Перебіг СПД є процесом безперервним. Водночас протягом цього строку можуть виникати обставини, які перешкоджають особі звернутися до суду за захистом порушеного права або інтересу. Такі обставини законодавець зараховує до підстав для застосування категорій зупинення та переривання ПД, однак перелік таких підстав у цивільному законодавстві є вичерпним. З розвитком суспільних відносин виникають нові обставини, які спричиняють тимчасову неможливість для застосування особою судової форми захисту. Це зумовлює необхідність перегляду законодавчих положень про підстави зупинення та переривання відповідно до вимог сьогодення.

Досвід зарубіжних країн свідчить про позитивні зміни в правовому регулюванні ПД: можливість договірною встановлення СПД як в сторону збільшення, так і зменшення. В цивільному законодавстві України (ст. 259 ЦК України) закріплено лише право сторін на збільшення СПД, що обмежує принцип свободи договору.

ПД одержала в юридичній літературі досить широке і різноманітне висвітлення. З цієї теми підготовлено низку праць, де розкриваються найважливіші проблеми, пов'язані з правовим регулюванням ПД загалом (С. Н. Абрамов, С. І. Вільнянський, В. П. Грібанов, М. А. Гурвіч, І. Є. Енгельман, О. С. Іоффе, М. Я. Кіріллова, П. В. Крашенінніков, К. Ю. Лебедева, І. Б. Новицький, І. С. Перетерський, О. П. Печений, О. С. Польова, Б. В. Попов, М. П. Рінг, З. В. Ромовська, М. Г. Розенберг, А. К. Селезньов, А. П. Сергеев, В. С. Сінайський, С. А. Торопкін, І. А. Фаршатов, Н. П. Фрідман, С. С. Чекуаєв, Б. Б. Черепахін та ін.). У сучасний період в Україні окремі проблеми ПД досліджували Т. М. Вахонєва, В. В. Луць, О. В. Пушняк, В. І. Цікало, О. В. Шовкова, Т. А. Терещенко. Дослідження цих авторів обмежувалися окремими проблемними питаннями та орієнтувалися на радянське законодавство. Безсумнівно, цивільне законодавство та судова практика у зв'язку з розвитком суспільних відносин постійно змінюються, що зумовлює зміщення акцентів у відповідних наукових дослідженнях.

Результати роботи ґрунтуються на положеннях праць таких відомих вітчизняних учених: С. М. Бервени, І. В. Венедиктової, П. Д. Гуйвана, О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Д. О. Маріца, О. І. Мацегоріна, О. А. Підопригори, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової та інших.

Загалом питання комплексного дослідження ПД як строку захисту цивільних прав та інтересів є актуальним, що зумовлює доцільність її розгляду на рівні кандидатської дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тему дисертації затверджено у вченій раді Хмельницького університету управління та права (протокол № 9 від 01 лютого 2016 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є визначення загальних закономірностей та видових особливостей ПД у цивільному праві; розроблення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання цивільних відносин.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі *задачі*:

- з'ясувати правову природу ПД;
- сформулювати поняття ПД та охарактеризувати її види;
- визначити місце СПД в системі строків захисту цивільних прав та інтересів;
- розкрити порядок обчислення СПД;
- виявити особливості зупинення, переривання та поновлення перебігу СПД, а також їх правові наслідки;
- з'ясувати особливості договірною регулювання ПД;
- визначити правові наслідки спливу ПД;

– розробити конкретні пропозиції та рекомендації з удосконалення правового регулювання відносин, пов’язаних із ПД.

Об’єктом дисертаційного дослідження є цивільні правовідносини, пов’язані з ПД.

Предметом дослідження є ПД у цивільному праві.

Методи дослідження. Достовірність результатів наукового дослідження забезпечується використанням низки методів: формально-логічного, системно-функціонального, порівняльного аналізу, дедукції та індукції, тлумачення права, прогнозування. Їх використання дозволило визначити особливості ПД у цивільному праві. Логічний метод було використано для виявлення ознак ПД, ознак і видів строків захисту цивільних прав, змісту договору про зміну тривалості СПД (підрозділи 1.1, 1.3, 2.3). Формальний метод пізнання права дав змогу сформулювати поняття «позовна давність», «строк позовної давності», «відстрочення спливу строку позовної давності», розкрити сутність понять «позов», «давність» (підрозділи 1.1, 2.2). Методи дедукції та індукції дозволили охарактеризувати теорії, концепції, наукові положення щодо ПД, наслідків її спливу, визначити місце ПД в системі юридичних фактів, критерії поважності причин пропусчення СПД (підрозділи 1.1, 2.2, 2.4). Системний метод використано для виокремлення видів СПД, строку захисту цивільних прав (підрозділи 1.2, 1.3). Функціональний метод дозволив з’ясувати закономірності обчислення СПД та його зміни, підстави для зупинення, переривання та поновлення СПД (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Метод порівняльного аналізу застосовано при характеристиці СПД як її складового елемента, особливостей договірної та законодавчого регулювання ПД, видів СПД в зарубіжних країнах, а також цивільного законодавства зарубіжних країн (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Метод тлумачення права допоміг проаналізувати цивільне законодавство та його застосування в судовій практиці (підрозділ 1.3, розділ 2). Метод прогнозування використано для розроблення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3, 2.4).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням ПД у цивільному праві. За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

1) обґрунтовано доцільність початку обчислення СПД у разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи з моменту набуття (або надання) нею повної цивільної дієздатності;

2) віднесено до підстав зупинення СПД такі обставини: перебування позивача або відповідача у військових формуваннях, залучених до проведення АТО, ООС; смерть кредитора або боржника та перехід його прав і обов'язків у порядку спадкування; вилучення органами державної влади документів, які є доказами у спірних правовідносинах;

3) запропоновано визнати підставами переривання СПД такі обставини: 1) пред'явлення претензії стороною зобов'язання; 2) звернення особи із заявою про видачу судового наказу. При цьому пред'явлення претензії стороною зобов'язання має значення у випадках, якщо таку можливість передбачено законом або договором за умови повної або часткової відмови від претензії або недержання відповіді на претензію;

4) виділено критерії визнання тієї чи іншої обставини поважною причиною пропусчення СПД: 1) пов'язана з особою позивача як безпосередньо, так і опосередковано за необхідності постійного догляду за членом сім'ї та за неможливості такого догляду іншими особами; 2) унеможлиблює чи ускладнює реалізацію особою права на звернення до суду з позовом у межах СПД; 3) виникла поза волею особи, яка пропустила СПД (об'єктивна обставина); 4) відповідає моральним засадам суспільства;

5) сформульовано умови визнання поважною тієї чи іншої причини пропусчення СПД: 1) настали в останні шість місяців до спливу СПД; 2) звернення особи до суду протягом одного року з моменту спливу СПД чи

припинення існування поважних причин; 3) наявність належних і допустимих засобів доказування;

б) доведено доцільність запровадження у ЦК України терміна «відстрочення спливу строку позовної давності», що означає подовження СПД у випадках, передбачених законом, що виникли не раніше, ніж за шість місяців до спливу СПД, а якщо цей строк менший шести місяців, – протягом СПД;

7) встановлено, що підставами відстрочення спливу СПД є такі обставини: 1) домовленість боржника та кредитора під час виконання зобов'язання; 2) відсутність представника у недієздатної особи;

8) запропоновано визначати за грошовим зобов'язанням початок перебігу СПД з моменту невиконання зобов'язання загалом, а не його частин – з наступного дня після спливу строку дії договору; а у разі пред'явлення кредитором вимоги про повне дострокове погашення заборгованості, – з наступного дня після пред'явлення такої вимоги;

9) обґрунтовано доцільність зміни тривалості (збільшення та зменшення) СПД за домовленістю сторін під час укладення договору або протягом строку його дії. Запропоновано обмежити договірний СПД тривалістю не менше одного року та не більше десяти років;

удосконалено:

10) поняття ПД, яке потрактовано як сплив встановленого законом строку, що припиняє право особи на задоволення позовних вимог, які виникають у разі порушення суб'єктивних майнових і деяких немайнових прав та інтересів особи, внаслідок пропусчення СПД та заявлення клопотання відповідача про його застосування;

11) положення про правові наслідки настання ПД. Здійснено поділ таких правових наслідків залежно від моменту їх настання: 1) *фактичне* настання ПД, зокрема момент спливу СПД не породжує юридичних наслідків; 2) *юридичне настання* ПД з моменту застосування її судом на підставі заяви відповідача;

дістали подальшого розвитку:

12) визначення правової природи ПД. ПД сформульовано як юридичний склад, що утворюється сукупністю самостійних юридичних фактів (правопорушення, подання позову, сплив строку) та інших умов, ознак, передбачених законом, необхідних для настання правового наслідку;

13) теоретичні позиції про розмежування категорій ПД і СПД. Визначено, що СПД є одним із обов'язкових елементів юридичного складу ПД. Запропоновано авторське визначення СПД як строку, встановленого законом для звернення особи до суду за захистом порушеного цивільного права та інтересу, в межах якого суд може гарантувати його примусове здійснення та відновлення;

14) твердження, що СПД не є цивільно-процесуальною категорією. Обґрунтовано, що СПД не може бути відновлено (поновлено) в разі його спливу, а позивач має право на судовий захист у разі визнання поважними причин пропусчення СПД.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати:

- у науково-дослідній сфері як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем наслідків ПД для цивільних прав та обов'язків, її впливу на забезпечення права особи на судовий захист;

- у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Спадкове право», «Сімейне право», «Докази і доказування», «Цивільне процесуальне право» (Додаток Б);

- у нормотворчому процесі для удосконалення цивільного законодавства у сфері захисту цивільних прав та інтересів, шляхом внесення змін до Цивільного кодексу України та окремих законодавчих актів України;

- у правозастосовній діяльності судових органів при вирішенні спорів про захист цивільних прав та інтересів, щодо яких є заява про застосування ПД.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно, сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Нові наукові результати дослідження отримані дисертантом особисто. Вони дозволяють підвищити ефективність застосування ПД у спірних правовідносинах.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались й обговорювались на міжнародних конференціях: *наукових і науково-практичних* – «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» (м. Харків, 18-19 грудня 2015 р.), «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів 18-19 березня 2016 р.), «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.), «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, Україна, 8–9 грудня 2017 р.); *науковій* – «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 11 наукових працях, зокрема в 4 наукових статтях у фахових виданнях України, 2 наукових статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, 5 тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 217 сторінок. Список використаних джерел складається з 195 найменувань і міститься на 20 сторінках, додатки розміщено на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

1.1 Поняття та правова природа позовної давності

Цивільні правовідносини постійно перебувають у динаміці: виникають, змінюються та припиняються у часі. Для нормального їх розвитку законодавець встановлює низку правових механізмів, зокрема щодо охорони і захисту цивільних прав та інтересів. Охорона і захист цивільних прав та інтересів також обмежені часовим фактором. При цьому час у деяких випадках захищає фактичний стан, перетворює факт у право, створює право, але водночас знецінює й саме право. Час дає право одному і забирає в іншого [120, с. 79]. Оскільки час є категорією безкінечною, то у правовідносинах важливим є встановлення початку певного юридичного стану, його тривалості, меж існування, припинення та інших процесів у часовому просторі. Час у законодавстві позначається через строки та терміни з метою врегулювання темпоральних показників цивільних правовідносин [77, с. 67]. Право на захист та можливість його здійснення тісно пов'язані з часом, що минув з моменту порушення права, з давністю або, як зазначено у Цивільному кодексі України, з ПД [146, с. 627].

ПД як правовий інститут походить з права Стародавнього Риму, якою позначали втрату можливості процесуального захисту права внаслідок того, що протягом відомого часу зацікавлена особа такий захист не здійснила. Класичне римське право не знало ПД як погашення процесуальних прав внаслідок господарської і правової бездіяльності уповноваженої особи протягом встановленого законом строку [120, с. 80]. Усі позови вважалися вічними, тому могли бути заявлені й розглянуті незалежно від часу, що минув після порушення права [90, с. 72]. На той час діяло правило: поки існувало саме право, то існувало й право на позов для захисту порушеного права.

Водночас за тих часів були законні строки для деяких позовів, з яких поступово розвинулась ПД [93, с. 47]. Такі законні строки, що встановлювалися для більшості преторських позовів, називалися *actiones temprales*. Вони поширювалися й на деякі цивільні строки. Із законними строками пов'язане поняття ПД. Законні строки погашали саме матеріальне право, тобто право на захист його в суді. Вони були короткочасними.

Основна відмінність законних строків від ПД полягала в тому, що:

1) законні строки були менш тривалі – один рік для спорів про рухоме і два роки в спорах про нерухоме майно; ПД – 30 років;

2) сплив законного строку припиняв не тільки право на захист, а й саме матеріальне право. Наприклад, у спорі про право власності із закінченням законного строку власник втрачав як право на захист, так і право власності на спірну річ. Із спливом ПД власник втрачав право на судовий захист свого права власності, однак він не втрачав самого права власності;

3) законні строки не переривались і не призупинялись; ПД могли призупинити й перервати [93, с. 47-48]. Це означає, що ПД була більш гнучкою категорією, ніж законний строк. Якщо законні строки застосовували лише для спорів про рухоме та нерухоме майно, то ПД могли застосовувати до спорів про особисті немайнові права та спорів із договірних зобов'язань тощо. Законні строки діяли протягом певного часу, після закінчення якого автоматично припинялися. Також при застосуванні ПД право вважали безстроковим, а через бездіяльність уповноваженої особи припинялося лише право на позов стосовно спірного права [145, с.251].

Як бачимо, інститут ПД походить з права Стародавнього Риму та в подальшому став підґрунтям для формування цього інституту в інших правових системах. Не винятком була і Україна.

В енциклопедичній літературі подано майже однотипні визначення поняття ПД, оскільки більшість із них базуються на його законодавчому тлумаченні. Для прикладу наведемо такі словникові визначення ПД:

- 1) ПД – установлений законом строк для захисту права за цивільним позовом [192, с. 619];
- 2) ПД – строк, встановлений законом для захисту порушеного суб'єктивного права [193, с. 550];
- 3) ПД – встановлений законом строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено [195, с. 209];
- 4) давність позовна – встановлений законом строк для захисту порушеного права особи в суді, арбітражному суді, третейському суді [194, с. 125];

Досліджуючи наведенні визначення поняття ПД в словниках юридичного спрямування, ми бачимо, що всі вони визначають її через такі категорії: це є строк; строк, встановлений законом; метою є захист; об'єктом захисту є порушене право. В деяких словниках вже вказується на судову форму захисту прав особи: «у суді, арбітражному суді, третейському суді» [194, с. 125].

Дещо вужчим є законодавчий підхід до формулювання поняття ПД у ЦК України: «ПД – це строк, в межах якого особа може звернутися до суду» (ст. 256 ЦК України). Основна увага звертається на те, що ПД є строк, та на його часову межу. Вважаємо таке визначення не зовсім вдалим, оскільки воно суперечить ч.2 ст. 267 ЦК України, відповідно до якої «заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу ПД». Це означає, що особа, право якої порушено, може звернутися за його захистом до суду в будь-який строк, незалежно від того чи закінчився, чи ні СПД.

Правову категорію ПД також законодавчо закріплено в інших нормативних актах (ГК України (ст.ст. 203, 315, 322), ЦПК України (ст.ст. 165, 290, 440) та ін.). При цьому її потрактовано як усталену категорію, тому в них не визначається її поняття та норми мають відсильний характер до ЦК України (ч.1 ст.223 ГК України, п.п.1.1 Постанови Пленуму ВГСУ №10 від 29.05.2013 року). З моменту підписання

Україною Конвенції ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 року від 1 квітня 1994 року разом із нормою ЦК України про ПД одночасно почала діяти стаття 1 згаданої Конвенції, яка надає визначення СПД, а не категорії ПД [65]. Так, наприклад, ця Конвенція визначає СПД як певний період часу, після закінчення якого вимоги покупця та продавця один до одного, що випливають з договору міжнародної купівлі-продажу товарів або пов'язані з його порушенням, припиненням або недійсністю, не можуть бути задоволені [56]. Таким чином, у міжнародному документі СПД визначено як темпоральну категорію, що унеможливорює задоволення вимог внаслідок реалізації права на захист, але не передбачає припинення суб'єктивного права особи на захист. У цьому випадку, вимоги та саме суб'єктивне право особи не погашаються ПД та продовжують існувати.

Таким чином, у законодавчих актах України використано дві категорії: СПД та ПД, що викликає питання про їх співвідношення.

У законодавчих актах зарубіжних країн ми не знаходимо згадки про СПД та ПД, а також обґрунтування відповідної чи тотожної інших понять до категорії ПД. Правда, деякі правові системи використовують різні за змістом терміни для позначення ПД (*prescription, limitation*). Поняття «*prescription*» здебільшого використовують у країнах романо-германської правової системи, де ПД є категорією матеріального права, а термін «*limitation*» – у країнах англо-американської правової системи із *Common law* [7, р. 421-422] для окреслення ПД як процесуальної категорії [13, р. 008].

Головна відмінність між цими поняттями полягає у такому, що *limitation* визначено як право на звернення за захистом порушеного чи оспорюваного права, яке обмежене строком, а *prescription* – як строк, протягом якого боржник порушує право особи на об'єкт (річ, майно), що призводить до обмеження права власності кредитора. Таким чином, *prescription* та *limitation* передбачають однаковий правовий наслідок,

пов'язаний із закінченням строку – погашення позову (*limitation*) або права (*prescription*). Однак *prescription*, на нашу думку, є більш широким поняттям, оскільки передбачає також можливість для особи набуття певних прав.

Термін «*prescription*» відомий ще з римського права і має подвійне значення: набувальне та припиняюче. Набувальне значення полягало у тому, що, відновивши своє право, суб'єкт міг набути його для себе з метою реалізації, а також отримати інші права, а припиняюче значення виникало в момент погашення СПД, оскільки особа втрачала таке право [15, р. 121].

Стосовно порушення чи оспорювання прав людини слід зазначити, що припиняюча ПД передбачає припинення права після спливу строку давності, тоді як для права власності ПД може мати як набувальне, так і припиняюче значення. Наприклад, Французький цивільний кодекс визнає обидва змісти ПД, вказуючи, що «*prescription*» – це спосіб набуття чи припинення права, який залежить від конкретних умов спливу строку, визначених законом [13, р. 017].

У ЦК Польщі зобов'язання, що обмежене ПД, не втрачає чинності після спливу такого строку, але більше не може бути захищене у судовому порядку, якщо боржник не відмовився від права на врахування СПД (параграф 2 ст. 117). Крім того, боржник, який виконає свій обов'язок по спливу строку давності, не може вимагати відшкодування витрат, пов'язаних з таким виконанням.

За цивільним законодавством Естонії, ПД є предметом матеріального права, що надає право на відмову від виконання зобов'язання після закінчення строку давності, а саме зобов'язання не погашається (§§ 142 (1), 143 Загальної частини Цивільного кодексу). У законодавстві Чехії (ст.ст. 100, 583 ЦК), Італії (ст. 2934 та 2940 ЦК) визначено процесуальну та матеріальну ПД, які за змістом подібні до визначення ПД в країнах Common law.

ПД «*limitation*» використовують дещо по-іншому, оскільки вона пов'язана із можливістю подати позов чи претензію для захисту прав та інтересів боржника. Наприкінці встановленого СПД, у зв'язку з необгрунтованою затримкою в поданні позову, встановлено заборону на звернення щодо захисту свого права, що перешкоджає позивачу заявити про це право, якщо подання такого позову могло викликати обмеження чи порушення прав відповідача, чи третіх осіб.

Однак така заборона чи обмеження не означають погашення права на захист в межах ПД, хоча й унеможлиблює таке звернення. На практиці в Англії та Уельсі, якщо позивач має альтернативний спосіб захисту, він може його застосувати, особливо для визнання права власності [15, р. 121].

На підставі цього, можна зробити висновок, що *prescription* та *limitation* – це терміни, які відображають одну й ту саму категорію ПД, запозичену з римського права. І лише внаслідок рецепції з римського права вона набула дещо різного змісту залежно від особливостей правової системи, де вона утверджувалася. В англосаксонській правовій системі ПД погашає право на звернення до суду за захистом порушеного права у зв'язку зі впливом строку обмеження (СПД), тобто унеможлиблює судову юрисдикційну форму захисту. Водночас особа має право застосовувати інші способи захисту права, які не обмежені строком давності. В континентальній правовій системі ПД погашає право на задоволення вимоги в судовому порядку або погашає обов'язок виконати зобов'язання, але при цьому саме зобов'язання продовжує існувати.

У вітчизняній юридичній літературі є різні точки зору щодо сутності та правової природи категорії ПД. Більшість науковців у своїх дослідженнях відносять ПД до строків. Так, наприклад, О.О. Красавчіков визначав ПД як встановлений законом строк для захисту порушеного права шляхом пред'явлення позову до судового органу [68, с. 277]. На думку С.Н. Абрамова, ПД – це строк, протягом якого можливе примусове здійснення права через суд, тобто за допомогою позову [21, с. 3].

О.П. Сергєєв також визначає ПД як строк захисту цивільних прав, протягом якого особа, право якої порушено, може вимагати примусового здійснення або захисту свого права [37, с. 355]. К.Ю. Лебєдєва розуміє ПД, як встановлений законом строк реалізації права на захист порушеного суб'єктивного матеріального цивільного права, охоронюваного законом інтересу чи свободи за позовом уповноваженої особи [71, с. 8]. На думку О.С. Польової, ПД – це строк захисту права чи охоронюваного законом інтересу за позовом заінтересованої особи [97, с. 10]. П.Д. Гуйван визначає цю категорію як строк, протягом якого особа може реалізувати належне їй матеріальне право на отримання судового захисту порушеного цивільного права чи інтересу шляхом пред'явлення у належному порядку нею чи іншою уповноваженою особою позову до суду» [43, с. 81]. Подібна позиція простежується і в наукових працях В.П. Ємельянова, який визначав ПД як «період» (*курсив мій – В.А. Романюк*), протягом якого можна вимагати примусового здійснення і захисту порушеного права через суд, арбітражний чи третейський суд» [47, с. 95]. Така позиція вчених відповідає легальному визначенню поняття «строк – певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення», закріплене в частині 1 ст. 251 ЦК України.

Як бачимо, науковці трактують ПД як строк, у межах якого можна здійснити суб'єктивну правомочність (подання позову) щодо захисту свого права через суд. На нашу думку, визначення ПД через строк є спірним, оскільки після закінчення строку ще не настають наслідки ПД.

У сучасних дослідженнях висловлено також думку, згідно з якою ПД – це вплив строку. Зокрема, В.І. Цікало, досліджуючи інститут давності, зазначає, що ПД – це вплив визначеного строку за умов, встановлених законом, який спрямований на припинення права на звернення з вимогою про прийняття рішення про захист [181, с. 6]. З такого авторського визначення ПД випливає, що ПД не є строком для звернення за захистом своїх прав або інтересів, а являє собою вплив строку, що погашає право

звернення з вимогою про ухвалення рішення про захист. Таким чином, особа може вимагати винесення рішення про захист свого порушеного права або інтересу лише в межах СПД. Це визначення суперечить сутності ПД як строку матеріального права, оскільки ПД як цивільно-правовий строк не може поширюватися на відносини, пов'язані з винесенням рішення судом, тому що такі відносини мають процесуальний характер і регулюються процесуальним законодавством.

Істотно відрізняється від наведених вище позиція М.Я. Кіріллової та П.В. Крашеніннікова, які розглядають ПД в об'єктивному та суб'єктивному аспекті. Відповідно, в об'єктивному аспекті, ПД – це цивільно-правовий інститут, тобто система норм законодавства, які регулюють відносини, пов'язані з строком захисту цивільних прав, а в суб'єктивному аспекті – це право особи, інтереси якої порушено, скористатися строком для захисту порушених цивільних прав [59, с. 21]. Такий підхід до розуміння ПД як «права особи» видається не логічним та не виправданим, оскільки до ПД за певних умов передбачається застосування таких правових конструкцій, як «зупинення», «переривання», «поновлення», що характерне для «цивільно-правових строків», а не «права особи».

Слід згадати позиції учених, які започаткували становлення цивільного права як науки. Їх міркування істотно відрізняються від вище названих сучасних позицій. Так, наприклад, В. І. Сінайський ПД трактував як втрату права позову із закінченням строку давності, якщо його не було пред'явлено протягом давності або, якщо і було пред'явлено, то подальшого розгляду щодо цього позову не було [151, с. 192].

Г.Ф. Шершеневіч також розглядав ПД як втрату права звертатися за судовим захистом за допомогою позову внаслідок нездійснення права протягом встановленого законом часу [186, с. 179]. Таку ж позицію підтримували радянські цивілісти. Так, зокрема, І.Б. Новіцький зазначав, що непред'явлення позову протягом вказаних у законі строків призводить до втрати права на позов у сенсі можливості здійснення у судовому порядку

цивільних майнових прав [86, с. 137]. На думку О.С. Іоффе, ПД – це час, із закінченням якого погашається можливість примусового здійснення порушеного цивільного права за допомогою цивільного позову [54, с. 332]. Такі трактування ПД визначають природу ПД як процесуального строку і обмежують у часі право пред'явлення позову, а також як процесуально-правової категорії, що ставить під сумнів належність інституту ПД до сфери матеріального права.

Крім того, спірним є вислів І.Б. Новіцького про застосування ПД лише до цивільних *майнових* (курсив мій – В.А. Романюк) прав, адже це виключає можливість застосування ПД до особистих немайнових прав. Хоча основну сферу застосування ПД становлять майнові права, проте є випадки (передбачені законом) її застосування і до особистих немайнових прав. Наприклад, ще за радянським цивільним правом позови про визнання неправильними записів батьківства органами РАЦСу можна було пред'являти в межах загального СПД [86, с. 152-153]. Крім того, не можна погодитися з думкою О. С. Іоффе, що ПД – це час, бо, як зазначав В. П. Грібанов, необхідно розрізняти час та строк, так як строк є лише моментом у часі або певним періодом у часі, відповідно настання або закінчення якого має юридичне значення в сфері здійснення цивільно-правових відносин [41, с. 251], а не сам час загалом.

Не можна назвати вдалим визначення ПД, запропоноване О.В. Тарховим, як періоду часу, після якого втрачається правомочність на примусове здійснення суб'єктивного права за допомогою суду [155, с. 247], оскільки на практиці примусове здійснення цивільного права (судовий захист) можливе і після спливу ПД.

У юридичній літературі є точки зору деяких вчених, які зі спливом ПД пов'язували не лише втрату права на позов, але й втрату права, яке потребувало захисту. Так, на думку Д.І. Мейера сутність самого інституту давності полягає в тому, що «не здійснюючи свого права протягом певного часу, особа втрачає це право, якщо останнє в той час набуває інша особа

або, принаймні, якщо інша особа має яку-небудь вигоду від припинення права» [79, с. 319]. Вчений мотивує таке припинення права за давністю тим, що воно позбавлене судового захисту, без якого право не може існувати [79, с. 321]. Отже, значення ПД за Д. І. Мейєром полягало в тому, що особа, яка не звертається в межах СПД за судовим захистом свого права, за наявності для цього підстав, або якщо і звернулася за таким захистом [79, с. 322], але подальшого розгляду справи не було, втрачає своє право [79, с. 323].

Таку ж позицію підтримував І.Є. Енгельман, який вважав, що «разом з позовом втрачається саме право не тільки при зобов'язаннях, де право без того тотожне з позовом і, не маючи іншого змісту, збігається з вимогою, але і там, де право ширше вимоги, де воно має речовий характер» [190, с. 399].

Прихильником цієї позиції був С.В. Пахман, на думку якого, сутність ПД полягає у тому, що позивач втрачав своє право внаслідок непред'явлення позову протягом певного часу з моменту його виникнення. Із пропусченням ПД С.В. Пахман пов'язує такі наслідки, як втрату позову і права, якого стосується позов [91, с. 361]. Йдеться про те, що з припиненням права на позов не можливе подальше захисне повноваження особи, відтак, вести мову про законне охоронюване право не доцільне [43, с. 74]. Таке трактування наслідків ПД призвело б до припинення будь-якого регулятивного права, у разі його нездійснення протягом СПД. Така позиція породила у науковій літературі дискусії щодо належності до складу матеріального права можливості його примусового захисту, а також щодо самостійності права у сфері охоронного правовідношення, яке не призводить до припинення самого матеріального права.

Таким чином, у юридичній літературі висвітлено чотири основних концепції поняття ПД. Однією із найбільш поширених серед науковців (О. П. Сергєєв, С. Н. Абрамов, П. Д. Гуйван, О. С. Польова, К. Ю. Лебедева та ін.) є концепція розуміння ПД як строку, призначеного для здійснення особою правомочності, а саме для звернення щодо захисту свого права. Відповідно до іншої концепції (І. Б. Новіцький, О. С. Іоффе,

Г. Ф. Шершеневич, В. С. Сінайський та інші), поняття ПД визначається через правові наслідки спливу СПД та являє собою втрату права на позов. При цьому деякі науковці (І. Є. Енгельман, С. В. Пахман та ін.) вважають, що втрачається ще й саме матеріальне право, якого стосується позов. Наступна концепція (М. Я. Кіріллова та П. В. Крашенінніков) трактує ПД як право особи на захист порушених прав. Четверту концепцію поняття ПД становить розуміння цієї категорії як спливу визначеного строку (В. І. Цікало). Незважаючи на таке різноманіття позицій щодо розуміння ПД, жодна із концепцій повністю не розкриває сутності та правової природи ПД, акцентуючи свою увагу лише на окремих її аспектах.

На нашу думку, для того, щоб визначити сутність та правову природу ПД слід вирішити низку проблемних питань:

- 1) ПД – це строк чи сплив строку?
- 2) Місце ПД в системі юридичних фактів?
- 3) ПД – це категорія матеріального чи процесуального права?
- 4) Чи поширюється ПД на свободи та кому належить право подання позову в межах СПД?
- 5) Чи застосовується ПД у разі невизнання, оспорювання права чи лише у разі його порушення?

У дисертаційному дослідженні спробуємо розкрити ці проблемні питання та знайти їх рішення.

1) У науковій літературі традиційним є визначення ПД як строку для захисту порушеного права [68, с. 277] через процесуальну категорію «право на позов» в матеріальному розумінні. При цьому «право на позов» розглядають як в матеріальному, так і процесуальному розумінні, де останнє не має нічого спільного з ПД [157, с. 40].

Словосполучення ПД, з одного боку, відображає зв'язок з формою захисту порушених прав (позов), а з іншого, – тривалістю захисту права у часі (давність) [83, с. 428-429]. Можна зазначити, що ПД є одним із видів давності, тому для з'ясування її правової природи необхідно враховувати

сутність поняття «давність» у цивільних правовідносинах, з яким вона тісно пов'язана.

Як зазначає В.І. Сінайський, у середні віки виникла теорія про те, що є один, загальний інститут давності. Ця теорія ґрунтувалася на положенні, що *сплив часу* за давністю одночасно припиняє право однієї особи (погашувальна давність) і створює право у іншої особи (набувальна давність). Таким чином, і погашувальна, і набувальна давності були лише різними сторонами однієї і тієї ж загальної давності [151, с. 190].

Одним з перших, хто виступив проти зазначених загальноприйнятих за тих часів чинників давності, був Д.І. Мейєр, який заперечував існування спільної давності для набуття та втрати прав. Він вважав, що не можна охоплювати єдиною теорією не тільки давність набуття та припинення прав, а й навіть давність припинення різних прав, оскільки умови набуття та припинення права за давністю залежать від сутності та юридичної природи самого права, що набувається або погашається [79, с. 318]. Д. І. Мейєр дійшов висновку, що між різними видами давності (набувальною та позовною) є тільки одна спільна характеристика – значення впливу часу на юридичні відносини [79, с. 318]. Звідси випливає, що позовна і набувальна давності – складні поняття, які за своєю суттю не є часовими категоріями (строками), а строк є лише спільною їх ознакою (елементом).

Ще на початку ХХ ст. І.Є. Енгельман зазначав, що поняття «давність» слід вживати для позначення того впливу, яке приписується в законах *спливу визначеного періоду часу* щодо придбання або втрати будь-якого права. Учений обґрунтовував це тим, що сплив часу сам по собі не може бути підставою для юридичного наслідку, тому що це поняття не має певного, самостійного змісту, на основі якого можна було б визначити сутність і ступінь його значення в сфері права і таким чином побудувати цілісну юридичну категорію. Однак, в теорії права давність довгий час розглядали як цілісний самостійний інститут, заснований на загальному понятті про значення і дію часу в сфері права [190, с. 111].

Отже, з наведених понять «давності» ми бачимо, що з давніх часів у науковій літературі «давність» трактували саме як «сплив часу», а не певний відрізок часу, тобто строк [68, с. 277]. Проте в національному законодавстві ПД визначено як строк. При цьому ПД ототожнено з поняттям СПД, яке також вживає законодавець (ч.1 ст. 290 ЦПК України, ч.5 ст.203 ГК України). Щодо такої тавтології можна погодитися з думкою О. Ю. Лебедевої. Вона вважає, що вживання цих термінів як рівнозначних не є вдалим, тому що визначення ПД як строку не дозволяє розкрити поняття СПД, оскільки виходить «строк строку захисту» [72, с. 94]. Це є ще одним аргументом, що піддає сумнівам визначення природи ПД як строку. На нашу думку, такі розбіжності виникають через те, що ПД і СПД – це різні, не тотожні поняття.

Таким чином, можна зробити висновок, що у юридичній літературі ПД розглядали з двох протилежних за своєю природою позицій: *сплив визначеного строку*, який погашає право на позов у матеріальному розумінні, та як *строк* для звернення за захистом права (примусовою реалізацією порушеного права). Саме це стало підставою дискусій щодо розуміння її як процесуального строку (строку звернення за захистом до суду), що не відповідає її правовій природі.

Отже, на підставі викладеного можемо виділити першу ознаку ПД – сплив строку. адже перебіг самого строку не має жодного юридичного значення і лише з його спливом може настати ПД з її наслідками.

У своєму науковому дослідженні, В. І. Сінайський відзначає роль часу як юридичного факту для багатьох правовідносин. Відповідно, деякі юридичні відносини вже з моменту свого виникнення стають залежними від певного строку (строковість), який може мати місце за законом (наприклад, в авторському праві) або за договором – звичайний вид строкових правовідносин. Проте час здійснює свій гальмівний вплив і на правовідносини, які не обмежені строком [151, с. 190]. У таких випадках, на думку науковця, вже недостатньо одного спливу часу; необхідні також

особливі умови, за яких плине час, тобто тут необхідна давність [151, с. 190].

Сучасний дослідник теорії юридичних фактів М.О. Рожкова дійшла висновку, що давність є різновидом настання строку [143, с. 63], тобто його закінчення (спливу). Оскільки, як зазначає науковець, правову природу строку можна розкрити лише за співвідношення його з волею людини, це дає можливість розглядати строк з двох позицій: суб'єктивної, за якої строк залежить від волі людини, тобто його встановлення, продовження, поновлення, дотримання людиною, – з цієї позиції строк являє собою елемент складу юридичного факту; об'єктивної, настання строку завжди здійснюється поза волею людини, і з цієї точки зору він є юридичною подією [143, с. 63]. Автор визначає правову природу строку не загалом, а лише його складових елементів, одним із яких виокремлює давність. На нашу думку, таке розуміння давності призводить до її повного ототожнення з одним із складових елементів строку – закінчення [30, с. 41]. Відповідно, сплив будь-якого строку можна вважати давністю, що не відповідає сутності категорії «давність», адже давність – це юридичний факт, який починається із моменту закінчення (настання) визначеного законом СПД, тобто закінчення (настання) строку є моментом, з якого настає давність. Таким чином, строк можна визнати як невід'ємний елемент досліджуваної категорії поряд з іншими, встановленими законом особливими умовами настання давності.

Найбільш вдалим вважаємо пояснення категорії «давність», що надав І. Б. Новицький: «Слово «давність», яке застосовують до цивільних правовідносин, відображає ту думку, що якимось відношення, положення, явище мало місце настільки давно, що цей давній характер відносин або стану повинен певним чином позначитися на правах та обов'язках осіб, яких він стосується» [86, с. 137].

Така ж сутність давності підтверджується у тлумачному словникові, відповідно до якого «давність» трактують як: а) велику часову віддаленість

виникнення, здійснення чого-небудь; б) довгочасне існування, застарілість; в) за давністю (років) з причин великої віддаленості в часі [31, с. 206]. Отже, давність позначає факт спливу значного періоду часу від якогось конкретного моменту, події, явища тощо, та означає вплив цього періоду часу на ці відносини (явища, події), під яким слід розуміти їх задавнення. Саме це відображено у меті застосування ПД, яку висвітлено в юридичній літературі: сплив значної кількості часу з моменту порушення права обумовлює можливість його захисту, надання доказів та доведення всіх обставин факту порушення, оскільки час має і руйнівну дію, а люди – здатність забувати [38, с. 84]. Таким чином, давність не є строком, а відображає наслідки впливу часу, насамперед сплив значного періоду часу (строку), на правовідносини.

ПД спонукає особу (позивача) швидше звернутися за захистом свого порушеного права, а для відповідача – передбачає неможливість або труднощі пред'явити докази проти вимог позивача. Однак для кожної людини поняття «давність» (як сплив значного періоду часу) є її суб'єктивним розумінням, тому що для когось тиждень є давністю, тобто для людини минуло вже багато часу з певного моменту, а для когось необхідний рік, щоб вважати певне явище за давненим (давнісним). Саме, з метою однакового розуміння давності та однакового врегулювання правовідносин, законодавець встановив строки давності, зі спливом яких настає безпосередньо давність, і та певна подія, дія, явище, тощо набувають давнісного характеру – підлягають задавненню. Таким чином, у сучасному законодавстві ПД означає сплив визначеного періоду часу, тобто сплив строку.

Це дозволяє зробити висновки, що на сьогодні теорію єдиного інституту давності не використовують (погашувальна та набувальна давності були різними сторонами однієї і тієї ж загальної давності). Крім того, визнано, що подібного співвідношення в давності не може бути. Справді, майже всі права можуть бути втрачені після закінчення СПД, але

набути можна лише право власності. Саме тому, відкидаючи можливість абстрактного розуміння давності, що охоплює всі випадки, тепер розрізняють ПД, через яку втрачаються права, і давність володіння, яка дозволяє набути права власності [186, с. 178]. Таким чином, сьогодні поширеним є розуміння давності як встановленого законом строку, вплив якого спричиняє настання певних юридичних наслідків [85, с. 370].

Однак, для давності має значення лише *сплив* визначеного періоду часу (строку) з дотриманням передбачених законом умов (особа знала про порушення свого права, вживала заходів для його захисту в межах СПД (звернулася з позовом до суду), чи було зупинення, переривання СПД та ін.).

Таким чином, строк як основний елемент давності являє собою одну з обов'язкових та невід'ємних умов будь-якої давності. З огляду на це, при визначенні ПД перш за все слід розуміти, що це *сплив* визначеного періоду часу (строку), що позначає за давнення відповідних правовідносин. Відповідно, на нашу думку, не є коректним поділ ПД на загальну та спеціальну. Загальним та спеціальними є лише СПД, тому що ПД єдина та означає *здавнення як «спливу визначеного строку»*, який, у свою чергу, може бути загальним або спеціальним.

2) ПД спричиняє правові наслідки, зокрема погашення права на позов в матеріальному розумінні, тому науковці порушували питання щодо зарахування ПД як *строк*, до категорії юридичних фактів.

У юридичній літературі закріпилася позиція таких вчених, як Г.Ф. Шершеневича [186, с. 176], Я.М. Кіріллової, П.В. Крашеніннікова [59, с. 8-9], О.П. Сергеева [37, с. 348], О. О. Красавчікова [69, с. 166], відповідно до якої у системі юридичних фактів строк відносять до подій, оскільки він настає (спливає) незалежно від волі людей, як і перебіг часу загалом. Водночас О.О. Красавчіков на підставі дослідження юридичних подій запропонував їх внутрішній поділ на абсолютні та відносні, залежно від прояву в них волі людей. Відносними юридичними подіями він називав

явища, викликані діяльністю людини, які згодом діють незалежно від цієї волі; до абсолютних юридичних фактів він зраховував явища реальної дійсності, не обумовлені в своєму виникненні та подальшій дії вольовою людською активністю [69, с. 166]. Розглядаючи з такої точки зору юридичні факти, зокрема такі як вплив визначеного строку, О. О. Красавчіков зараховував їх до категорії так званих «абсолютних юридичних подій», обґрунтовуючи це тим, що, якщо в деяких випадках діяльність людей може не лише відсунути, а й припинити настання певних подій (наприклад, поширення епідемії), то перебігу часу людина не може протиставити свою діяльність, так як вона сама існує в часі [41, с. 249].

На нашу думку, ця позиція є спірною. Хоча час спливає незалежно від волі й діяльності людини, але та сама її життєдіяльність існує в часі, людина не може зупинити вплив часу і протиставити свою діяльність об'єктивному перебігу часу, однак строк зупинити, перервати може, з огляду на передбачені законодавством наявних підстав, умов, що були встановлені за волею людини. Саме тому, якщо дотримуватися поділу юридичних подій за О. О. Красавчіковим, строки слід віднести до відносних юридичних подій, оскільки вони викликані діяльністю людини (встановлююся за волею особи: у договорі, законі), але які згодом спливають незалежно від цієї волі як частина перебігу часу загалом.

У юридичній літературі також поширена інша позиція, відповідно до якої строк є самостійним юридичним фактом, що не відноситься до дій, тому, що не залежить від волі людини, але не є й подією. Прихильником цієї позиції був В.П. Грібанов, який зазначив, що, по-перше, в сфері здійснення цивільно-правових відносин юридичне значення має не вплив часу загалом, а вплив визначеного строку, настання визначеного моменту. По-друге, строки, пов'язані зі здійсненням цивільних прав і обов'язків, встановлюються людьми (норми цивільного права, сторонами у договорі тощо), що свідчить про те, що строк як юридичний факт у своєму виникненні має вольовий характер і його не можна зарахувати до

юридичних подій. Водночас воля людей має суттєвий вплив не лише на сам розмір встановленого строку, на початок його спливу, але й на сам перебіг цього строку, який за волею людей може бути призупинено, перервано чи продовжено. Разом з тим, науковець не відносить сплив визначеного строку до юридичних дій, оскільки перебіг визначеного строку є окремим випадком перебігу часу, який спливає незалежно від волі і діяльності людей [41, с. 250]. З урахуванням цього В.П. Грібанов зазначає, що юридичні строки в системі юридичних фактів цивільного права займають самостійне місце поряд з юридичними діями і юридичними подіями та за своїм характером становлять дещо середнє між ними [41, с. 250-251].

Відповідно до позиції В.П. Грібанова, ПД теоретично може займати таке ж місце в системі юридичних фактів, але з інших міркувань. Після фактичного спливу СПД не настають жодні юридичні наслідки, але сплив цього строку як юридична подія не залежить від волі й діяльності людей. Слід зазначити, що юридично ПД суд застосовує на підставі заяви відповідача, що відноситься до юридичних фактів-дій, оскільки відображає його волю. У цьому випадку йдеться про поєднання юридичних фактів «події» та «дії», необхідних для настання наслідків ПД.

Відрізняється від зазначених позиція В.В. Луця, який вважає, що настання або закінчення строку набувають значення не самі по собі, а в поєднанні з подіями або тими діями, для вчинення або утримання від вчинення яких цей строк встановлено [73, с. 18]. Так, наприклад, він вважає, що строки не посідають самостійного місця в загальній системі юридичних фактів поряд з юридичними діями та юридичними подіями. Цивільно-правові строки є часовою формою розвитку цивільних правовідносин, формою існування і здійснення (виконання) суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст правовідносин [73, с. 18].

Науковець має на увазі те, що строк є лише відокремленням певного періоду часу, в межах якого повинна відбутися дія чи подія, що в подальшому призведе до настання відповідних юридично-значущих

наслідків. Таку позицію науковця можна пояснити на основі об'єктивності часу як середовища існування права, оскільки він є зовнішньою характеристикою правової реальності: остання розгортається в ньому і її можна виміряти за його допомогою [88, с. 225].

Таким чином, закріплення в законодавстві строків і термінів можна вважати спробою правового регулювання темпоральних параметрів діяльності.

Розвиваючи дану позицію, слід звернути увагу на правильне розуміння співвідношення між часом і строком, про яке писав В. П. Грібанов, а саме як співвідношення цілого і частини, об'єктивного і суб'єктивного [41, с. 251]. Йдеться про те, що час є однією з основних форм буття матерії, а строки встановлюються у його межах і відображають відокремлений певний проміжок часу. Сам по собі час, наскільки б він продовжуваним не був, не може впливати на юридичні відносини. Право завжди залишається правом, поки не відбудеться факт, який його припинить [186, с. 176]. Виокремлення визначеного періоду в часі не спричиняє жодних юридичних наслідків і не має юридичного значення, оскільки строки завжди встановлюються заради чогось. Це означає, що строки не є життєвими обставинами (юридичними фактами), а мають юридичне значення тоді, коли з ними пов'язують юридичні дії чи події, які повинні відбутися чи не відбутися у визначений строк. Саме тому строк є лише темпоральною категорією, в межах якої повинна відбутися дія чи подія, що в подальшому спричинить настання відповідних юридично-значущих наслідків. У такому випадку юридичне значення буде мати факт здійснення чи не здійснення дії або настання події в межах визначеного строку. Вважаємо, що законодавчо закріплене визначення строку як певного періоду у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, повністю відображає його сутність.

Дещо інше розуміння строків як юридичних фактів подає М. О. Рожкова. На думку вченої, такі дії як встановлення, продовження,

обмеження, дотримання або недотримання строку, свідомо і цілеспрямовано здійснює людина, а отже, вони залежать від волі людини та являють собою *елементи складу юридичного факту* [143, с. 62]. Наприклад, під час укладення договору сторони встановлюють строк дії договору, і такий строк не можна розглядати як юридичний факт, тому що це не спричиняє юридичних наслідків, проте, зазвичай, є обов'язковою умовою договору. Самостійним юридичним фактом М. О. Рожкова визнає лише настання строку [143, с. 62], тобто момент його закінчення (спливу), та зараховує до відносних юридичних подій, оскільки він викликаний діяльністю людини, що відбувається незалежно від її волі [143, с. 62]. Слід зазначити, що така юридична подія, як настання строку, може й автономно породжувати юридичні наслідки, зауважує науковець. Прикладом такого юридичного факту є настання визначеного в гарантії строку, на який її видано [143, с. 62]. Таким чином, автор дійшла висновку, що настання строку є самостійним юридичним фактом, який в одних випадках самостійно спричиняє настання юридичних наслідків, а в інших – входить до юридичного складу як один з його складових елементів [143, с. 62]. Ми не повністю погоджуємося з цією позицією, оскільки настання (сплив, закінчення) строку відображає певний момент у часі, тобто юридичні наслідки, пов'язані з терміном, а не строком, є різними правовими категоріями.

Таким чином, настанню юридичних наслідків, які пов'язані із закінченням строку, завжди передує його перебіг, адже без перебігу самого строку не настане його сплив (закінчення). Строк – це правова категорія, яка складається з декількох елементів (початку, перебігу та закінчення), зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, а якщо говорити лише про юридичне значення настання (закінчення) строку – то це ототожнює його з терміном.

Зважаючи на таку велику кількість думок і розбіжностей у науковій літературі, для вирішення проблеми щодо співвідношення строків із

юридичними фактами, на нашу думку, слід розглянути правову природу останніх.

Виникнення «юридичних фактів», як і багатьох інших сучасних категорій, пов'язують з римським правом. Однак римські юристи не сформулювали загального поняття «юридичного факту». У філософії також не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття «факт» [80, с. 33]. Як зауважував О. О. Красавчиков, поняття «факт» має неоднозначне тлумачення у філософській літературі, так під ним розуміють: 1) явище матеріального світу, що існує незалежно від іншої свідомості; 2) явище реальної дійсності, яке людина здатна сприймати на чуттєвому рівні; 3) відображення реальної дійсності в нашій свідомості [67, с. 53].

На підставі тверджень німецького юриста А. Манігка, формулювання поняття «юридичні факти» приписується В. Савіньї, який у своєму дослідженні щодо римського права написав: «Я називаю події, які призводять до виникнення або закінчення правовідносин, юридичними фактами» [27, с. 112]. Не зважаючи на те, що термін «юридичний факт» має давнє походження, у юридичній науці також немає одностайності щодо його визначення.

Загальновизнаними в теорії та галузях права є визначення поняття юридичних фактів як конкретних життєвих обставин, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин [55, с. 10]. Деякі автори, окрім вказаних правових наслідків юридичних фактів, називають й інші. Наприклад, О.В. Барінов, додає призупинення [22, с. 9-10]. На думку Р.О. Халфіної, юридичним фактом є обставина, з якою норма права пов'язує рух правовідносин [168, с. 286]. Щодо цього можна сказати, що автор хотіла узагальнити і тим самим розширити коло правових наслідків, до яких призводять юридичні факти, адже під поняттям «рух правовідносин» можна розуміти будь-які інші трансформації правовідносин, крім їх виникнення, зміни та припинення. Більш широко

розглядає юридичні факти Р.Б. Шишка, який юридичні факти трактує як конкретні життєві обставини, що мають правове значення [175, с. 95].

У підручнику з теорії держави і права за редакцією В. К. Бабаєва подано визначення юридичних фактів як конкретних соціальних обставин (подій, дій), що відповідно до норм права спричиняють настання певних правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правових відносин [156, с. 429]. На нашу думку, не можна визначати юридичні факти як *соціальні* (курсив – В. А. Романюк), оскільки явища природи не належать до юридичних фактів-подій, оскільки їм не характерне соціальне походження. В такому випадку більш логічно погодитися з думкою В. С. Ковальської, яка за ознакою залежності від волі людини поділяє юридичні факти на такі, що мають соціальний (розірвання договору, реєстрація шлюбу, тощо) або природний (народження чи смерть людини, стихійні явища природи, тощо) характер. На нашу думку, таке трактування соціального характеру юридичних фактів є логічним і обґрунтованим [61, с. 38-39].

Юридичні факти не є предметом цього дисертаційного дослідження, тому вважаємо за доцільне щодо розуміння юридичної природи юридичних фактів використовувати трактування М.О. Рожкової позицію якої ми підтримуємо. У своїй роботі «Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения» автор виокремлює дві окремі категорії «правова модель обставини» та «юридичний факт», які зазвичай ототожнюються. Відповідно «правову модель обставини» можна визначити як абстрактну (типову) обставину, яку закріплено в нормі права і з якою норма права пов'язує настання певних наслідків. Свою позицію вчена пояснює тим, що норми права являють собою загальні правила, розраховані на невизначене коло осіб і необмежену кількість випадків; норма права абстрагована від конкретних випадків і визначає ці правила, відповідно до правової моделі обставини, яка можлива в реальності. Саме тому норма права встановлює

правову модель обставини [143, с. 4-5]. Водночас, не кожна реальна (фактична) обставина являє собою юридичний факт, а лише та, яка спричиняє настання юридичних наслідків [143, с. 5]. Виходячи з цього, М.О. Рожкова визначає юридичний факт у цивільному праві «як реальну життєву обставину, з правовою моделлю якої цивільне право пов'язує певні юридичні наслідки і фактичне настання якої спричиняє такі наслідки в сфері цивільних правовідносин» [143, с. 8].

На думку вченої, для виникнення юридичних наслідків обставина, явище чи процес повинні не лише реально настати, а також вони повинні відповідати тим ознакам, які встановлені нормою права стосовно правової моделі обставини. Саме ці ознаки, умови, характеристики, яким норма права надає юридичного значення та які характеризують правову модель обставини, утворюють склад юридичного факту через елементи [143, с. 10].

Для визначення належності ПД до юридичних фактів необхідно проаналізувати норми права, що регулюють цю категорію на наявність складу юридичного факту.

Для встановлення факту ПД потрібна наявність: 1) порушення суб'єктивного цивільного права; 2) обізнаність особи про порушення свого права або можливість дізнатися про його порушення, тобто реальна можливість дізнатися; 3) перебіг СПД починається з моменту коли особа дізналася про порушення свого права або могла дізнатися про його порушення; 4) відсутність звернення особи в межах СПД з позовом про захист свого права або залишення позову без розгляду; 5) вплив СПД; 6) відсутність поважних причин пропуску СПД.

Таким чином, для застосування ПД не достатньо лише факту впливу строку, а необхідна наявність зазначених обставин. Це також підтверджує зроблений нами висновок про те, що поняття ПД та СПД – не тотожні. ПД є складною категорією, для настання якої необхідна наявність визначених нормою права умов, розірваних між собою у часі, які виникають у певній послідовності. Більше того, деякі елементи складу ПД як юридичного факту

є самостійними юридичними фактами. Наприклад, порушення суб'єктивного цивільного права може породжувати, окрім цивільно-правових, також відносини у кримінально-правовій сфері; подання позову спричиняє виникнення цивільно-процесуальних відносин. Склад юридичного факту відображає зв'язок між конкретною життєвою обставиною і умовами її настання, що не є самостійними юридичними фактами [143, с. 11]. В таких випадках може йти мова лише про юридичний склад.

У юридичній літературі науковці вживають різні терміни: «юридичний склад», «фактичний склад», «складний юридичний факт». При цьому, усі вони визначають одну й ту ж правову категорію [185, с. 61] – сукупність юридичних фактів, що породжує правові наслідки [33, с. 45]. У нашому дисертаційному дослідженні ми будемо використовувати поняття «юридичний склад», підтримуючи позицію науковців, які вважають виправданим таке позначення цієї категорії. Слушною і безспірною, на наш погляд, є думка О.О. Красавчікова, який ввів уперше термін «юридичний склад» [69, с. 66]. Термін «фактичний склад», як зазначав науковець, є недосконалим та не розкриває повністю сутності даної категорії. Фактичне слід розуміти як те, що не має значення для права. Юридичне – це сама сутність, з урахуванням якої на основі закону повинен бути вирішений спір про цивільне право. Коли говорять, що факт юридичний, а склад – фактичний, то створюється неправильне уявлення, нібито значення має лише окремий юридичний факт, а сукупність – юридично незначна, вона має фактичний характер. Насправді факт має свою юридичну оцінку (він не є самостійним), перебуваючи в певному складі, який і породжує юридичні наслідки, тобто є в юридичному складі» [69, с. 66].

Як бачимо, для настання юридичних наслідків, спричинених юридичним складом, обов'язкова наявність усієї сукупності юридичних фактів, передбачених нормою права, відсутність хоча б одного юридичного факту із сукупності виключає можливість настання юридичних наслідків.

Найважливішою особливістю розмежування елементів складу юридичного факту від юридичного складу є те, що кожен юридичний факт (як елемент юридичного складу) в інших випадках може бути самостійним юридичним фактом [143, с. 16]. Очевидно, що до юридичного складу входять самостійні юридичні факти (реальні життєві обставини), кожен з яких має відповідати вимогам (ознакам, особливостям, умовам), визначеним щодо нього нормою права [143, с. 17].

Для правових наслідків ПД також необхідна наявність усіх без винятків обставин, передбачених нормою права, які за інших умов є самостійними юридичними фактами. Відповідно, найпершою передумовою настання ПД є порушення суб'єктивного цивільного права. В юридичній літературі правопорушення загальноновизнано вважається юридичним фактом-дією, зокрема неправомірною дією [33, с. 46; 169, с. 10], що не потребує доведення його належності до самостійних юридичних фактів. Подання позову до суду також є самостійним юридичним фактом, що належить до сфери цивільно-процесуальних юридичних фактів тому, що обумовлює виникнення цивільно-процесуальних відносин [26, с. 9]. Обов'язковою обставиною настання ПД є вплив (настання, закінчення) строку, який може бути самостійним юридичним фактом за певних умов [143, с. 62].

Таким чином, ПД являє собою сукупність юридичних фактів, наявність яких обов'язкова для настання юридичних наслідків ПД. ПД – це юридичний склад, який утворюється сукупністю самостійних юридичних фактів (правопорушення, подання позову, вплив строку) та інших умов, ознак, визначених нормою права, необхідних для настання наслідків. У зв'язку з цим не можна погодитися з висновками М.О. Рожкової, яка вважає «давність різновидом настання строку» [143, с. 63]. ПД ґрунтується і виникає не лише на підставі впливу строку, а й за наявності інших обов'язкових обставин. Саме тому, вважаємо хибним зарахування вченою інших обставин ПД до елементів складу юридичного факту, тоді як вони

можуть бути самостійними юридичними фактами. Такий підхід суперечить загальнотеоретичному розумінню і розмежуванню юридичного факту від юридичного складу.

3) Термін ПД відображає зв'язок із однією з форм захисту порушених прав – звернення до суду з позовом, що має значення для з'ясування сутності категорії ПД.

У науковій літературі висвітлено декілька концепцій, які обґрунтовують поняття «позов». Одні вчені вважають позов є насамперед процесуальною формою звернення до державного юрисдикційного органу, до складу якої входить матеріально-правова вимога як його підстава та предмет [49, с. 267-268]. Інші стверджують, що у позові одночасно закладено пов'язані між собою процесуальні можливості пред'явити вимоги до суду про захист права та матеріально-правові вимоги до відповідача [43, с. 42]. Також на підставі того, що СПД та процесуальні строки встановлюються для здійснення одноразової дії та можуть поновлюватися за рішенням юрисдикційного органу в разі їх впливу з поважних причин, деякі науковці ведуть мову про процесуальну природу ПД [43, с. 56].

Як строк примусового захисту порушеного права, ПД тісно пов'язана з процесуальним поняттям права на позов. Право на позов – це забезпечена законом можливість зацікавленої особи звернутися до суду з вимогою про розгляд і вирішення матеріально-правового спору з відповідачем з метою захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу особи [37, с. 358]. Згідно із загальноприйнятою точкою зору право на позов складається із двох правомочностей – права на пред'явлення позову і права на задоволення позову [37, с. 358].

Одні вчені розглядають право на позов у процесуальному розумінні, як право на подачу позовної заяви з метою захисту порушеного права [173, с. 143]. Інші визначають його як право вимагати від суду розгляду і вирішення спору у визначеному процесуальному порядку [37, с. 358]. Водночас однозначним є те, що право на позов у процесуальному розумінні

не залежить від ПД, будь-яких інших строків і реалізується за нормами цивільно-процесуального законодавства. У матеріальному розумінні право на позов – це право вимагати від суду винесення рішення про захист порушеного суб'єктивного права і право отримати такий захист [173, с. 143], тобто це право на примусове виконання вимоги позивача через суд. Закінчення СПД позбавляє сторону можливості вимагати примусового здійснення права через суд, але не позбавляє права звернутися за захистом до суду загалом, оскільки для подання позовної заяви до суду про захист порушеного суб'єктивного права законодавець ніяких строків не встановлює [173, с. 142].

Досліджуючи категорію ПД, П.Д. Гуйван встановив, що є дві достатньо самостійні вимоги зі своїм змістом та адресатом, які характеризують позов із матеріальної та процесуальної сторони [43, с. 43]. Оскільки вимога позивача до відповідача має матеріально-правовий характер, вона полягає у необхідності захистити суб'єктивне право в примусовому порядку. Фактично, це матеріально-правове розуміння позову. Матеріальне право на позов виникає в особи від часу порушення суб'єктивного права чи інтересу і полягає у можливості отримати примусову реалізацію цивільного правовідношення. З іншої сторони є забезпечена процесуально-правовими нормами вимога правоволодільця до суду вирішити спір – це процесуальне вираження позову [43, с. 42]. На підставі цього П.Д. Гуйван дійшов висновку, що матеріально-правова та процесуально-правова вимоги мають різний зміст та спрямовані на різних суб'єктів. Матеріально-правова вимога адресується зобов'язаній стороні й стосується здійснення суб'єктивного цивільного права, усунення його порушення. Процесуально-правова вимога звернена до судового органу і полягає в застосуванні примусу, здійснення правосуддя [43, с. 42-43]. Ми не можемо повністю погодитися з цією думкою вченого. Відповідно до його думки, ПД погашає матеріально-правову вимогу – вимогу кредитора до боржника про здійснення суб'єктивного цивільного права або усунення

його порушення. На підставі цього усі вимоги позивача були б неможливі через ПД, в тому числі й зобов'язання. А це не так, адже вимога позивача зберігається навіть після спливу СПД, оскільки особа, яка виконала зобов'язання після спливу СПД, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив СПД (ч.1 ст.267 ЦК України). З огляду на це, вважаємо, що думка науковця щодо змісту матеріально-правової та процесуально-правової вимог є спірною.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що правом на позов у процесуальному розумінні є право особи звернутися з позовом до суду з дотриманням вимог, передбачених цивільно-процесуальним законодавством. Матеріально-правове розуміння права на позов включає в себе право на звернення особи з позовом до суду та полягає не лише в можливості, а є правом особи на примусовий захист свого порушеного права, шляхом здійснення правосуддя та винесення судового рішення. Оскільки повноваження, закладені в охоронному правовідношенні, здійснюються у процесуальній формі, яка є засобом їх реалізації, то саме у цьому полягає нерозривний зв'язок матеріального права з процесуальним: матеріальні охоронні відносини виникають і реалізуються паралельно з розвитком процесуальних [43, с. 55].

Таким чином, ПД встановлює обмеження для існування права на позов у матеріальному розумінні й зі спливом встановленого строку погашає його, а право на позов у процесуальному розумінні продовжує існувати. Проте це ще не означає, що право на позов у матеріальному розумінні не може бути реалізованим після спливу встановленого законом строку, оскільки ПД застосовується лише за заявою сторони у спорі. ПД погашає право на позов у матеріальному розумінні, що означає неможливість її застосування за ініціативою суду та неможливість відмови у позові на підставі пропущення СПД. На нашу думку, СПД є гарантією для позивача щодо вирішення спору і задоволення його позовних вимог, тобто є гарантією захисту його порушеного права у разі здійснення свого

процесуального права на позов у межах СПД. Після її спливу особа має право звернутися до суду з позовом, де позивач може досягти різних, як позитивних, так і негативних наслідків: 1) позов буде розглянуто, відповідно до позовних вимог; 2) відповідач звернеться із заявою про пропущення СПД й у позові буде відмовлено, або 3) суд захистить порушене право особи у разі пропущення СПД з поважних причин.

Викладене дозволяє зробити висновок, що ПД є категорією матеріального права. Це зумовлено тим, що з настанням ПД особа не втрачає права на звернення з позовом до суду, тобто не втрачається процесуальне право особи, лише втрачається можливість примусового захисту (реалізації) вимоги позивача до зобов'язаної сторони, а ПД як матеріально-правове поняття реалізується у подальших процесуальних відносинах.

4) У юридичній науці подано визначення ПД, які дозволяють зробити висновок про її поширення на свободи людини: «ПД – це встановлений законом строк реалізації права на захист порушеного суб'єктивного матеріального цивільного права, охоронюваного законом інтересу чи свободи за позовом уповноваженої особи» [71, с. 8]. Таким чином, розширюється сфера дії ПД, яка поширюється як на суб'єктивні матеріальні цивільні права та охоронювані законом інтереси, так і на свободи.

На нашу думку, таке розширення дії ПД є спірним. ПД, як правило, поширюється на вимоги щодо матеріальних благ. Свободи завжди індивідуальні, вони являють собою більш широке, ніж матеріальне право, явище. Категорія «свобода» насамперед пов'язана з характеристикою таких правомочностей особистості, які окреслюють сферу її самостійності, захист від втручання до її внутрішнього світу (свобода совісті, віросповідання, свобода думки, свобода художнього, наукового, технічного й інших видів творчості, свобода викладання). У цивільному праві категорія «свобода» має додаткові особливості, що мають правове значення. Свобода завжди має абсолютний характер, виникає незалежно від волевиявлення її власника із

факту народження людини, створення юридичної особи (життя, честь, гідність, свобода підприємницької діяльності), невідчужувана, її не можна передаватися іншим способом [150, с. 421].

Законодавець закріпив у ст.268 ЦК України перелік вимог, на які ПД не поширюється. Цей перелік не є вичерпним. В основному до нього включено вимоги, які пов'язані з порушення нематеріальних благ. Водночас законодавець допускає й інші винятки. Зокрема, до них можуть віднести свободи. Саме тому, на нашу думку, не доцільно поширювати ПД на свободи, оскільки свободи є правомочностями особи у сфері її самостійності, внутрішнього розвитку як особистості, потребують постійного захисту, тому їх не можна обмежувати будь-якими строками.

У юридичній літературі є різні точки зору щодо зазначення у понятті ПД кола осіб, які мають право звернутися до суду з позовом, із якими пов'язується ПД. На думку О.С. Польової, ПД є строк захисту права чи передбаченого законом інтересу за позовом заінтересованої особи [97, с. 10]. Однак ні ЦК України, ні ЦПК України та інші нормативно-правові акти не містять визначення чи переліку заінтересованих осіб. У зв'язку з цим поняття «заінтересована особа» є оціночним. Особа, яка звернулася до суду з позовом, у подальшому бере участь у справі. Осіб, які беруть участь у справі, визначають як суб'єктів, які мають інтерес до предмету процесу [178, с. 56-57]. Розрізняють матеріально-правову та процесуально-правову заінтересованість. Так, наприклад, сторони і треті особи в позовному провадженні мають як матеріально-правову, так і процесуально-правову заінтересованість, тому що беруть участь у цивільному процесі для захисту своїх прав та інтересів. Деякі інші учасники процесу (прокурор, державні органи тощо), навпаки, мають лише процесуально-правову заінтересованість, оскільки, захищають не свої, а державні або суспільні інтереси або права й інтереси інших осіб [178, с. 56-57]. Отже, можна зробити висновок, що не кожна заінтересована особа може подати позов, а лише особи, які мають процесуально-правову заінтересованість.

Подібну позицію висловлює П.Д. Гуйван, який у визначенні поняття ПД вважає за доцільне зазначити коло осіб, які мають право пред'явити позов у належному порядку: «ПД – це строк, протягом якого особа може реалізувати належне їй матеріальне право на отримання судового захисту порушеного цивільного права чи інтересу шляхом пред'явлення у належному порядку нею чи іншою уповноваженою особою позову до суду» [43, с. 81]. Слід зауважити, що поняття «уповноважена особа» також є оціночним, його не визначено у законодавстві. У ч.1 ст. 15 ЦК України сказано, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Проте у ч.2 ст.4 ЦПК України доповнено коло осіб, які можуть звернутися за захистом до суду, вказівкою на те, що «у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси». Таким чином, у законодавстві передбачено, що за захистом свого порушеного права може звернутися не лише особисто особа, право якої порушено, а й інші особи у визначених законом випадках. При цьому законодавець не відносить їх ні до уповноважених, ні до заінтересованих та інших.

На нашу думку, не варто акцентувати увагу на визначенні кола осіб, які мають право звернутися до суду з позовом, шляхом вживання понять «заінтересована» чи «уповноважена» особа». Конституція України у статті 55 гарантує кожній особі право на захист [66]. При цьому окремі особи (недієздатні, малолітні, тощо) можуть реалізувати право на захист через інших осіб, визначених законодавством (опікун, батьки, прокурор тощо). У кожному випадку суд визначає належність особі правомочності подання позову на основі норм інших відповідних цивільно-правових інститутів. Таким чином, з метою захисту інтересів інших осіб закон дозволяє визначеним особам порушити справу щодо захисту цивільного права чи інтересу, незалежно від наявності в них матеріально-правової заінтересованості. З огляду на це зазначати осіб, які мають право на

звернення за захистом порушеного права особи, у визначенні поняття ПД недоцільно, бо це може викликати суперечності у належності такого права в осіб, які звертаються за захистом прав в інтересах осіб, чий права безпосередньо порушено.

5) Під час дослідження ПД більшість вчених зазначають, що ПД – це строк для захисту саме порушеного права [166, с. 18; 37, с. 355; 38, с. 83]. Передумовою такої позиції є те, що у ч.1 ст.15 ЦК України вказано, що особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, тоді як у ст.256 ЦК України немає вказівки на причини для захисту права. На думку О.В. Шовкової, такий підхід законодавця є виправданим тому, що захисту підлягають не лише порушені, але й невизнані чи оспорювані права, відповідно до ст. 15 ЦК України [189, с. 78]. Вважаємо, що для з'ясування причини такої розбіжності необхідно враховувати сутність поняття захисту.

У юридичній літературі викладено різні позиції науковців щодо сутності правового захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Водночас у нормативно-правових актах законодавець одночасно застосовує поняття «охорона» та «захист», проте не дає їм законодавчого визначення та не розмежовує їх. У доктрині цивільного права поняття «охорона цивільних прав» потрактовано систему заходів, що забезпечують кожному носієві суб'єктивних цивільних прав необхідні умови для їх належної реалізації, а також забезпечують нормальний розвиток та функціонування цивільних правовідносин у їх непорушеному стані [78, с. 143].

Мають місце також різні погляди науковців щодо співвідношення понять охорони і захисту суб'єктивних прав та інтересів. Так, наприклад, О.П. Сергєєв є прихильником позиції, що право на захист є ширшим і охоплює своїм обсягом правову охорону. З.В. Ромовська вважає, що це різні, але схожі поняття. О.Ф. Скакун переконана, що це різні стадії існування суб'єктивного цивільного права. На думку Л.О. Красавчікової, суб'єктивне право охорони охоплює право на захист [48, с. 20].

Аналіз змісту ЦК України, дозволяє стверджувати, що у ст.ст. 25, 31, 32, 202, 241 використано термін «охорона» у широкому розумінні, оскільки вказуються конкретні види діяльності, які повинні забезпечити непорушність правового стану носія суб'єктивного цивільного права. Водночас поряд із широким розумінням охорони права законодавець використовує поняття охорони у вузькому значенні, вживаючи термін «захист» (ст.ст. 3, 15-20, 67, 69 ЦК України). При цьому поняття «захисту» та «охорони прав» у її вузькому значенні позначають відновлення або визнання цивільних прав, при їх порушенні або оспорюванні, повністю співпадають [78, с. 143-144].

Оскільки суди безпосередньо здійснюють захист прав та інтересів особи, то судовою практикою теж вироблено розуміння правового захисту.

У постанові ВГСУ від 29.11.2011 р. у справі № 22/5009/3458/11 наведено розуміння захисту права як державно-примусової діяльності, спрямованої на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин та забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною [107]. У свою чергу в постанові від 08.10.2010 р. у справі № 13/212 за результатами аналізу приписів глави 29 Цивільного кодексу України судді ВГСУ трактують захист як систему активних заходів, що їх вживають власник, компетентні державні чи інші органи, спрямованих на усунення порушень права власності, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника [106].

Таким чином, ВГСУ трактує захист права як державно-примусову діяльність та як систему заходів, спрямованих на відновлення саме порушеного права. Термін «захист» застосовано щодо порушення права, а не оспорювання чи невизнання. Це означає, що обов'язковою умовою для захисту суб'єктивного права особи є протиправний характер дії чи бездіяльності особи.

Для остаточності обґрунтування нашого висновку щодо значення для ПД порушення, невизнання та оспорювання права слід розкрити їх сутність.

Порушення – це такий стан суб'єктивного права, за якого воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право уповноваженої особи зменшилося або зникло як таке [174, с. 95]. Порушення права пов'язане з позбавленням його носія можливості здійснити, реалізувати своє право повністю або частково. *Невизнання* – це дії учасника цивільних правовідносин, який несе юридичний обов'язок перед уповноваженою особою, що спрямовані на заперечення загалом або у певній частині суб'єктивного права іншого учасника цивільних правовідносин, внаслідок якого уповноважена особа не має можливості реалізувати своє право [174, с. 95]. Такий несприятливий наслідок може бути як за абсолютних, так і за відносних цивільних правовідносин. *Оспорювання* – це такий стан цивільних правовідносин, за якого між учасниками виник спір щодо наявності чи відсутності суб'єктивного права у сторін, а також належності такого права певній особі [174, с. 95]. Йдеться про те, що оспорюване право ще не порушено, але виникає невизначеність у праві, зумовлена поведінкою другої сторони стосовно уповноваженого.

Таким чином, ознака протиправності характерна лише для порушення права, а оспорювання та не визнання права такої ознаки не мають, тому їх не можна вважати підставами для захисту права. З урахуванням змісту ч.5 ст.55 Конституції України можна припустити, що оспорювання та невизнання права є видами посягань [70, с. 94].

З цього питання Д.В. Кущерець слушно зазначає, що «невизнання права» і «оспорювання права» доцільно розглядати як підстави для охорони майнових прав, а не як підстави для їх захисту. Саме тому не може бути підставою до захисту права, сама по собі, загроза спричинення особі несприятливих наслідків майнового чи немайнового характеру через відсутність таких наслідків та факту протиправності діянь [70, с. 94].

На нашу думку, таке розмежування підстав для захисту і охорони прав є найбільш логічним і виправданим.

За загальним правилом цивільного законодавства, початок перебігу

ПД починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч.1 ст.261 ЦК України). З урахуванням визначення понять «оспорювання права» та «невизнання права», можна стверджувати, що вони не мають такої ознаки протиправності. Таким чином, норми інституту ПД досить суперечливі, адже у ст.256 ЦК України передбачено, що особа може звернутися за захистом своїх прав та інтересів, тобто відповідно до ч.1 ст.15 ЦК України за захистом у випадку порушення, невизнання та оспорювання права.

На нашу думку, «оспорювання права» та «невизнання права» є підставами для охорони прав. Це дозволяє стверджувати, що поняття СПД як строк захисту слід застосовувати лише у разі порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Навіть у випадках застосування ПД щодо оспорюваних правочинів (наприклад, визнання договору дарування недійсним) право особи вважається порушеним в момент укладення такого правочину на підставі невідповідності законодавству чи за наявності передбачених у законі обставин, що обумовлено в § 2 Правові наслідки недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону, Розділу IV ЦК України.

Таким чином, поняття ПД та СПД не тотожні. ПД – це юридичний склад, одним із елементів якого є СПД як юридичний факт. Для застосування ПД недостатньо лише спливу одного строку, оскільки необхідні інші життєві обставини, передбачені законом.

З урахуванням цього, можна виділити такі ознаки ПД:

- 1) ПД позначає сплив строку;
- 2) правоприпиняючий характер ПД: погашає право на позов в матеріальному розумінні, тобто погашає право на задоволення позову;
- 3) ПД є юридичним складом;
- 4) можлива лише у випадках порушення цивільних суб'єктивних прав особи;
- 5) встановлюється до вимог, які мають матеріальний характер та

деяких нематеріальних благ, передбачених законом;

б) застосовується лише за ініціативою відповідача.

Для СПД як одного з елементів ПД також характерні певні особливості. Цей строк може обчислюватися з моменту порушення права і встановлений для вчинення особою процесуальної дії – звернення за захистом до суду (подання позову до суду або заяви для видачі судового наказу). СПД є гарантією для позивача щодо вирішення спору і задоволення його позовних вимог. Він є гарантією захисту його порушеного права у разі здійснення свого процесуального права на позов в межах СПД. В межах цього строку звернутися за захистом порушеного права може особа, якій це право належить, або інші особи у випадках, передбачених законом.

На підставі викладеного пропонуємо такі визначення ПД та СПД. ПД – це вплив встановленого законом або договором строку, що припиняє право особи на задоволення позовних вимог, які виникають через порушення суб'єктивних матеріальних і деяких нематеріальних прав та інтересів особи, внаслідок пропускання СПД та заявлення клопотання відповідача про її застосування. СПД – це встановлений законодавством строк для звернення особи до суду за захистом порушеного права та інтересу особи, в межах якого суд може гарантувати його примусове здійснення та відновлення.

1.2 Види строків позовної давності

СПД починають свій перебіг з моменту порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів особи. Відповідно держава гарантує захист усіх прав, які було порушено, але за умови звернення особи до суду протягом СПД. При цьому законодавець пов'язує строк для звернення до суду з видами цивільних правовідносин.

У законодавстві України та більшості зарубіжних країн передбачено лише єдиний видовий поділ СПД на загальний та спеціальні. Загальний СПД становить 3 роки та встановлюється для всіх випадків порушення цивільних прав, крім тих, для яких передбачено спеціальні строки. Спеціальні СПД – це відмінні строки від загального за тривалістю як в сторону збільшення, так і зменшення. За цивільним законодавством України, спеціальні строки встановлюються для вимог, передбачених статтею 258 ЦК України, а також іншими положеннями ЦК України (ст.ст. 322, 786, 559). Таким чином, законодавець встановлює скорочені та тривалі спеціальні СПД.

Скорочений спеціальний СПД тривалістю один рік застосовується до таких вимог: 1) про стягнення неустойки (штрафу, пені); 2) при спростуванні недостовірної інформації, вміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі СПД обчислюється від дня розміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості; 3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права на купівлю частки у праві спільної часткової власності (ст.362 ЦК України); 4) у зв'язку з недоліками проданого товару (ст.681 ЦК України); 5) про розірвання договору дарування (ст.728 ЦК України); 6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст.925 ЦК України); 7) про оскарження дій виконавця заповіту (ст.1293 ЦК України).

Привертає увагу те, що в ЦК України іншого спеціального виду СПД, ніж річний, не передбачено. Проте, окремими законодавчими актами передбачено менш тривалі скорочені СПД: 1 місяць, 3 місяці, 6 місяців [96, с. 50]. Так, наприклад, у п.3.4 постанови ВГСУ від 29.05.2013 року №10 «Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів» роз'яснено, що передбачений ст.48 ЗУ «Про іпотеку» тримісячний строк для оскарження в суді прилюдних торгів за своєю природою є спеціальною (скороченою) ПД стосовно відповідних позовних

вимог осіб, зазначених у цій нормі (іпотекодержателя, іпотекодавця, боржника, іншого учасника прилюдних торгів) [116].

Досить нещодавно зі статті 258 ЦК України було виключено частини 3 і 4, де було закріплено більш тривалі спеціальні СПД: 5 років для вимог про визнання недійсним правочину, скоєного під впливом насильства або обману, та 10 років до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину [113].

На нашу думку, законодавець ввів такі зміни з метою забезпечення визначеності у цивільних правовідносинах, адже вчинення правочину може мати наслідки, які не можна повернути у попереднє становище з плином значного часу, та яке може порушити права третіх осіб. Тепер до цих вимог передбачено загальний СПД – три роки.

Слід зауважити, що у міжнародному праві щодо купівлі-продажу товарів встановлено більш тривалий загальний СПД – чотири роки (ч1. ст.1 Конвенції ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів) [65]. Дія цього міжнародного документа поширюється на Україну, оскільки вона його ратифікувала (ч.1 ст.10 ЦК України) [177]. Таким чином, спеціальний СПД може бути встановлено не тільки у національному законодавстві. Окремі міжнародні акти теж визначають спеціальні строки для тих чи інших вимог, які у разі їх ратифікації в Україні мають пріоритет застосування (ч.2 ст.10 ЦК України) [177].

Хоча в статті 258 ЦК України перелік спеціальних СПД викладено як вичерпний, проте їх також може бути встановлено спеціальним законодавством. Наприклад, ч.ч.3 і 4 ст.10 ЗУ «Про захист прав споживачів» визначає спеціальні СПД до вимоги про безоплатне усунення недоліків за договором: скорочений – 2 роки, у разі виявлення звичайних недоліків у виконаній роботі, та тривалий – 10 років, у разі виявлення істотних недоліків [118]; у Кодексі торговельного мореплавства України встановлено дворічний спеціальний СПД (ст.389) [63]. Спеціальні СПД також визначено в інших галузевих законах (ч.1 ст.233 Кодексу законів про працю

України [62], ч.2 ст.72 Сімейного кодексу України [152], ст.232 Господарського кодексу України [34], тощо), проте регулювання, обчислення та застосування їх наслідків здійснюється відповідно до ЦК України. Таким чином, встановлення спеціальних СПД не обмежується лише ЦК України, зокрема статтею 258, та застосовується в інших, передбачених законом випадках.

Крім того, існують вимоги, захист яких не обмежується СПД. До таких вимог належать:

1) вимога, що випливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, установлених законом. Для прикладу, в СК України статтею 129 частиною 3 обмежується захист особистого немайнового права особи – визнання батьківства, строком в 1 рік [152];

2) вимога вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;

3) вимога про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, крім випадків завдання такої шкоди через недоліки товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію;

5) вимога страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);

6) вимога центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, стосовно виконання зобов'язань, що випливають із ЗУ «Про державний матеріальний резерв»;

7) вимога про визнання недійсним правочину, предметом якого є відчуження гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини, на який поширюється дія ЗУ «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків», про визнання недійсним свідоцтва про право власності на такий гуртожиток як об'єкт нерухомого майна та/або його частини, про визнання недійсним акта передачі такого гуртожитку як об'єкта нерухомого майна та/або його частини до статутного капіталу

(фонду) товариства (організації), створеного у процесі приватизації (корпоратизації) колишніх державних (комунальних) підприємств [177].

Як бачимо, останні дві вимоги законодавець вивів зі сфери дії ПД з метою підвищення захисту інтересів саме держави і народу загалом, що обумовлено всезагальною значимістю цих інтересів.

Залежно від того, хто встановлює ті чи інші строки, в матеріальному праві прийнято розрізняти такі види строків (посилання): а) законні (законодавчі) строки, тобто такі, які визначив законодавець у відповідних нормах права, а також в актах цивільного законодавства України; б) договірні строки, які встановлюють сторони у відповідних угодах (контрактах, договорах); в) строки, призначені судом або іншим органом, уповноваженим розглядати цивільні спори [176].

Характерною рисою строків, визначених законом або іншими правовими актами, є неможливість їх зміни за волевиявленням учасника або учасників цивільних відносин, за винятком випадків, безпосередньо передбачених законом або відповідним актом цивільного законодавства. За загальним правилом, всі СПД є *законними*, оскільки визначаються нормативно-правовими актами, які мають силу закону. Проте відповідно до змісту ч.1 ст. 259 ЦК України, СПД може бути продовжений за домовленістю сторін у договорі, але не меншим від законного строку, передбаченого для відповідних вимог (ч.2 ст.259 ЦК України). Йдеться про те, що можливе лише збільшення цього строку, при чому законодавством не встановлено можливої граничної межі збільшення, що дозволяє встановити значно тривалі строки давності й ускладнює встановити істину в цивільних правовідносинах.

Договір про збільшення СПД укладається виключно в письмовій формі, однак на практиці кредитори намагаються обійти вимогу щодо дотримання письмової форми. Так як законодавство не встановлює граничної межі збільшення цього строку, кредитори встановлюють значно більші строки, тим самим звільняючи себе від обмеження в праві

пред'явлення вимоги. Найчастіше такою прогалиною в законодавстві користуються банки, збільшуючи СПД від 5 до 50 років на власний розсуд [129]. При цьому положення про збільшення СПД міститься не безпосередньо в кредитному договорі, який укладають сторони, а в окремому договорі, в якому визначено загальні умови надання кредитів установою. В самому ж кредитному договорі передбачається лише відсилочне згадування, про те, що кредит надається на умовах, передбачених відповідним документом, в одному з пунктів кредитного договору. Боржника зазвичай не ознайомлюють з такими умовами в яких передбачено збільшений СПД, але підписання кредитного договору передбачає, що автоматично боржник письмово погодився на збільшення СПД, передбаченого іншим документом.

На підставі цього нерідко суди ухвалюють різні рішення щодо таких ситуацій. Одні суди вважають відсилочне положення до іншого документа дотриманням письмової форми [138; 123], а інші – ні, оскільки такий документ не містить підпису боржника [134; 139; 141].

Згідно із частинами першою, другою статті 207 ЦК України, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксовано в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його підписує його сторона (сторони). Отже, для встановлення правомірності письмового правочину недостатньо лише його письмового відображення на папері, обов'язковою є наявність засвідчення підписом такого правочину стороною.

Таким чином, ми може говорити про такий вид СПД, як *договірні*, механізм встановлення сторонами яких потребує більш чіткого законодавчого регулювання.

З урахуванням цього можна зробити висновок, що СПД можна класифікувати за їх тривалістю та джерелом встановлення. За тривалістю СПД класично поділяються на загальні та спеціальні. Загальний СПД – це

строк, який поширюється на всі цивільні правовідносини, якщо законом не передбачено спеціальні СПД або не передбачено винятки з цього правила, коли давність не застосовується до певного виду вимог. Спеціальні строки – це скорочені або тривалі СПД, які визначені законом та застосовуються до випадків, передбачених законодавством. Договірні СПД – це збільшені або зменшені СПД за взаємною письмовою домовленістю сторін. Незалежно від виду СПД, для його обчислення застосовують загальні правила обчислення строків та певні особливості обчислення СПД (критерії початку перебігу, зупинення, переривання).

Якщо звернутися до практики інших країн, то можна помітити, що тривалість СПД відрізняється низкою особливостей. Здебільшого досліджувані строки також можна класифікувати на загальні та спеціальні.

Аналіз законодавства країн Європи щодо регулювання СПД дає підстави стверджувати, що загальні строки, як правило, є більш тривалими порівняно із спеціальними. Наприклад, законодавством Франції за цивільними договорами встановлено загальний СПД у 30 років (до реформування), на сьогодні цей строк становить 5 років. У Німецькому цивільному уложенні в параграфі 196 до реформування було встановлено загальний СПД в 30 років [64, с. 114]. Тривалими також є загальні СПД у таких країнах, як Італія, Бельгія, Польща, Швеція (10 років), Іспанія (15 років), Нідерланди (20 років) [6].

У Цивільному кодексі Португалії загальний СПД встановлено в 20 років (ст. 309), в Швейцарському зобов'язальному законі – 10 років (ст. 127) [183]. Відповідно до ст.ст. 167, 168 ЦК Японії, для різного роду вимог встановлено два загальних СПД – в 20 років і в 10 років. У Новій Зеландії загальний СПД встановлено таким чином: 1) 12 років – для вимог з договорів за печаткою (Deed); 2) 6 років – для вимог з неформальних (простих за формою) договорів. Відповідно до ст. 1149 ЦК Філіппін, загальний СПД становить 5 років. У Таїланді загальний СПД відповідно до

ст. 164 Торгового кодексу Таїланду дорівнює 10 років [183]. У цивільному законодавстві Фінляндії та Чехії передбачено трирічний СПД [6].

Варто зазначити, що, порівняно з національним цивільним законодавством, загальний СПД в країнах Європи більш тривалий. Разом з тим у сучасному праві простежується тенденція до скорочення загальних строків давності, про що свідчать, зокрема, акти гармонізації договірних права ЄС (PECL, DCFR), де СПД встановлено в межах 3 років. Також після реформи зобов'язального права Німеччини, після нормативного закріплення з 1 січня 2002 року, загальний трирічний СПД замінив раніше чинний 30-річний строк (§ 195 Німецького цивільного уложення).

У США питання ПД регулюються в праві окремих штатів і мають свої особливості. Джерелами правових норм, відповідно до яких здійснюється правове регулювання ПД, є закони штатів, а також Єдиний торговий кодекс. Через те, що СПД визначаються правом окремих штатів, вони істотно відрізняються за тривалістю: в різних штатах США загальний СПД коливається від 4 до 10 років. Наприклад, в Каліфорнії такий строк дорівнює 4 рокам, в Мічигані – 6 років, а в Вірджинії – 10 років. Для окремих видів позовів передбачено інші строки. У Єдиному торговому кодексі США передбачено СПД у 4 роки за позовами з порушення договорів купівлі-продажу [46].

У Новій Зеландії строк для пред'явлення вимог, що впливають з векселів, встановлено в 6 років з дня, коли позов міг бути пред'явлений [183].

Варто також зазначити, що ні цивільне, ні торгове законодавство Сінгапуру не містять норм щодо загального СПД, визначаючи лише спеціальні строки [6]. Але це, швидше, виняток із загальних правил.

Якщо говорити про спеціальні СПД, то варто звернути увагу на їх значення в окремих зобов'язальних правовідносинах.

СПД з договірних зобов'язань різняться за тривалістю: звичні й прирівняні до загальних строки. Наприклад, у законодавстві Франції,

Нідерландів – 5 років, Великобританії, Сінгапурі – 6 років, Німеччині, Чехії, Фінляндії – 3 роки, Словаччині – 2 роки. Однак слід вказати і досить тривалі строки давності для цієї категорії зобов'язань. Так, наприклад, у законодавстві Іспанії передбачено 15 років, Італії, Швеції – 10 років, Бельгії, Польщі – 10 років.

СПД з деліктних зобов'язань також різні за тривалістю. У Франції такий строк становить 5 років, у Сінгапурі – 6 років, у Німеччині та Фінляндії – 3 роки, у Іспанії – 1 рік. У Великобританії встановлено декілька строків: 6 років з моменту завдання шкоди, 3 роки з моменту, коли особа дізналась про шкоду, завдану з необґрунтованих вимог, і 15 років з моменту завдання ненавмисної шкоди. У Італії також є декілька спеціальних строків: 5 років з моменту завдання шкоди та 2 роки для шкоди, що завдана дією джерела підвищеної небезпеки. У бельгійському законодавстві та цивільному праві Нідерландів встановлено СПД 5 років з моменту, коли особа дізналась про завдання шкоди, але цей строк не може перевищувати 20 років з моменту самого завдання шкоди. Законодавство Чехії та Словаччини також має такі обмеження – 2 роки з дати, коли особа дізналась про завдання шкоди, але не більше 3 років з моменту самого завдання шкоди, а також 4 роки (для торгового права) з моменту, коли особа дізналась про шкоду, але не більше 10 років, коли шкоду було завдано невиконанням обов'язків з боку контрагента. У Польщі спеціальний СПД для таких порушень становить 3 роки з моменту, коли особа дізналась про завдання шкоди або ж особу завдавача шкоди, і 20 років, якщо шкоди завдано злочином [6].

У зарубіжних країнах ПД за шкоду, завдану здоров'ю фізичної особи, також має свою специфіку: 10 років з моменту завдання шкоди (Франція, Швеція); 3 роки з моменту завдання шкоди або 3 роки з моменту, коли особа дізналась про таку шкоду (Великобританія); 30 років з моменту завдання шкоди за цивільним законодавством Німеччини; 6 років з моменту завдання шкоди або замаху на злочин, що завдав шкоду, або з моменту,

коли припинились останні дії, що спричинили шкоду (Італія). У бельгійському законодавстві – 5 років з моменту, коли особа дізналась про спричинення шкоди, але не більше 20 років з моменту заподіяння шкоди здоров'ю. За такими ж правилами (3 і 20 років відповідно) встановлено спеціальні СПД у Польщі.

За цивільним законодавством Нідерландів, у цій країні такий строк становить 10 років з моменту завдання шкоди або ж коли потерпіла особа дізналась про особу завдавача шкоди, або ж протягом 20 років з моменту скоєння самого порушення, що завдало шкоду здоров'ю [6].

Спеціальні СПД встановлено також щодо порушених прав споживачів: у Бельгії та Польщі такий СПД становить 1 рік з моменту виявлення дефекту, але цей строк не може закінчитись раніше, ніж гарантійний строк у 2 роки. В Австрії, Болгарії, Хорватії, Кіпрі, Франції, Німеччині, Греції, Латвії, Литві, Люксембурзі та Мальті СПД за шкодою, спричиненню недоліками товарів, робіт та послуг відповідає гарантійному строку і становить 2 роки з моменту доставки товару споживачу. СПД у 2 роки також встановлено у Нідерландах, Португалії та Словенії, але він починається з моменту, коли споживач повідомив продавця про існування дефекту. В Угорщині СПД обмежений двома роками з моменту доставки товару споживачу, але якщо споживач не може звернутись з претензією до продавця з обґрунтованих законних підстав, то такий строк стає необмеженим до моменту усунення. У таких випадках споживач має право звернутись з претензією протягом одного року з часу, коли перешкоду усунуто, навіть якщо 2-річний СПД закінчився або ж залишилось менше одного року від такого строку. В Італії СПД щодо дефектів продукції становить 26 місяців з моменту доставки продукції споживачеві. В Естонії та Іспанії СПД обмежений 3 роками з моменту доставки продукції споживачеві. У Данії, Фінляндії та Румунії цей строк також становить три роки, але з моменту, коли споживач виявив або повинен був виявити дефект продукції. У Словаччині СПД становить 3 роки з дати отримання

продавцем відповідного повідомлення про дефект від споживача. У Чеській Республіці та Словаччині СПД обмежений трьома роками з моменту пред'явлення претензії. В Ірландії СПД обмежений 6 роками з моменту доставки продукції споживачеві (в Сполученому Королівстві за межами Шотландії цей строк становить 5 років), у Швеції передбачено 10-річний СПД. Споживач може подати в суд протягом 10 років з моменту доставки продукції, якщо претензію було надіслано продавцеві в межах гарантійного трирічного строку. У Норвегії такий строк становить 3 роки з моменту доставки товару або 5 років, якщо це передбачено тривалішою гарантією від виробника. До цих 3 років може бути додано по одному року протягом кожного року, коли споживач не знав про дефект продукції, але користувався нею (але не більше 10 років (13 років загалом) [19].

За вимогою до підрядника за ст. 2270 Французького цивільного кодексу встановлено 10-річний СПД. Стаття 2270-1 вказаного кодексу закріплює правило, відповідно до якого «право на відшкодування позадоговірної відповідальності припиняється після закінчення 10 років з дня, коли було виявлено заподіяну шкоду або встановлено факт погіршення майнового чи іншого стану потерпілої особи [188, с. 58]. Англійським законом про строки давності 1980 р. встановлено загальний СПД у 6 років за вимогами, що прописані у договорах, які не оформлені як договори «під печаткою» (особливий вид договорів, який вважається укладеним з моменту передання завіреного печаткою примірника договору іншій стороні за договором). Скорочені строки передбачено відповідно до вимог із прихованих дефектів товарів [64, с. 401].

У Німецькому цивільному уложенні визначено такі спеціальні строки: 4 роки – за вимогами про сплату періодичних платежів; від 6 місяців до 2 років – для окремих вимог за контрактами [32, с. 135-136].

Законодавство більшості країн світу передбачає вимоги, на які ПД не поширюється. Підстави та наслідки встановлення таких специфічних умов зазвичай можна пояснити специфікою розвитку цивільного законодавства

конкретної країни та її приналежністю до тієї чи іншої правової системи. Як правило, такі вимоги передбачено в цивільних кодексах. Однак варто також мати на увазі, що і в тому випадку, коли в тексті статті закону чітко вказано, що на всі правовідносини поширюється дія норм про ПД, як, наприклад, в статті 2262 Цивільного кодексу Франції [3] і в § 1479 Цивільного кодексу Австрії [11], між тим можуть бути приписи для окремих правовідносин, які закріплені в інших джерелах законодавства такої країни. Так, наприклад, § 1479 Цивільного кодексу Австрії свідчить, що всі права проти третіх осіб, незалежно від того, чи закріплено їх в офіційних документах, як правило, погашаються найпізніше – через їх невикористання протягом тридцяти років або відсутності інших вимог протягом такого ж строку. Однак на основі буквального тлумачення тільки цієї норми не доцільно робити висновок про те, що в законодавстві Австрії не передбачено випадків, на які ПД не поширюється, бо на практиці все ж ПД поширюється не на всі вимоги і позови. Наявність подібних ситуацій спричинена складністю і розрізненістю правових норм про ПД, що обумовлює необхідність реформування законодавства у цій сфері. Цей факт є свідченням неможливості однозначного буквального тлумачення статей і постійного застосування системного тлумачення законодавства.

Зважаючи на різноманітність вимог, на які не поширюється ПД, що передбачені в різних країнах, неодноразовими були спроби їх класифікації. Так, наприклад за національним законодавством Німеччини давність не поширюється на позови, які не засновані на вимогах, бо, згідно з текстом закону, тільки вимоги підлягають давності (абз. 1 § 194 Німецького цивільного уложення). Зважаючи на таку традицію правового регулювання, Л. Еннексерус класифікував вимоги, на які ПД не поширюється, таким чином:

1) позови про визнання права, а також позови про визнання шлюбу недійсним (§ 1329 Німецького цивільного уложення);

2) позови про оскарження (проте тут передбачено преклюзивні строки);

3) позови про зміну права (в окремих випадках передбачено преклюзивні строки) [191, с. 407].

Також ПД не поширюється на такі вимоги:

1) про поділ спільного майна і поділ спадщини (§ 758, 2042 Німецького цивільного уложення);

2) про встановлення межових знаків і про усунення неясності меж, а також інші вимоги, засновані на правах сусідства (§ 924 Німецького цивільного уложення);

3) вимоги, засновані на правах, внесених в поземельну книгу (в тому числі і на правах, на користь яких внесені заперечення проти правильності запису в поземельній книзі) (§ 902 Німецького цивільного уложення).

4) вимоги про виправлення поземельної книги (§ 898 Німецького цивільного уложення) або судового реєстру (§ 1263 Німецького цивільного уложення);

5) вимоги з сімейного права про відновлення на майбутнє стану, що впливає з сімейно-правових відносин (абз. 2 § 194 Німецького цивільного уложення). До цього переліку відносяться здебільшого вимоги подружжя один до одного про відновлення особистого або майнового стану, відповідного шлюбу і законного чи договірному майнового режиму подружжя, вимоги батьків на утримання з боку дітей, вимоги опікуна на видачу підопічної особи [191, с. 409]. Однак варто зазначити, що цю класифікацію автор здійснив на основі Німецького цивільного уложення попередньої редакції, яка на сьогодні не чинна.

Варто також вказати, що значна кількість країн до переліку умов, на які не поширюється ПД, відносить різноманітні речові права. Так, зокрема, в ст. 1459 Цивільного кодексу Австрії вказується, що права людини щодо її дій і власності, до яких, наприклад, належать право купівлі речей або право користування власним лугом або водою, не можуть бути обмежені ПД, крім

випадків, коли закон вказує на можливе відшкодування упущеної вигоди. Також ПД не поширюється на правовідносини, які пов'язані з правами вільного володіння власністю, наприклад, зобов'язання не перешкоджати поділу майна, що перебуває у спільній власності. Положення про непоширення речово-правових вимог ПД обумовлене тим, що предметом ПД, згідно з легальним формулювань більшості країн, є вимоги, які трактують як зобов'язальні вимоги. Так, наприклад, в зобов'язальному праві Швейцарії і в законах про ПД північних країн, зокрема Швеції, Данії, Фінляндії та Норвегії, ПД поширюється лише на зобов'язальні вимоги [8, s. 44]. Через це вимоги речово-правового характеру, як правило, не належать до сфери дії загальних СПД. Правда, це не означає, що висунення речово-правових вимог у цих країнах не обмежене жодними строками. Відповідні положення про строки, які можна застосувати в цих випадках, закріплено в інших джерелах і швидше є винятком із загального правила про те, що речово-правові вимоги не підлягають ПД [18, s. 620]. У законодавстві окремих країн передбачено максимально великі загальні СПД для регулювання речово-правових відносин. Так, наприклад, в Бельгії в результаті реформи, проведеної в 1998 р., усталений раніше 30-ти річний СПД на сьогодні застосовують тільки до всіх речово-правових вимог, у той час як до зобов'язальних вимог застосовується СПД у 10 років (ст. 2262 Цивільного кодексу Бельгії) [8, s. 46].

Отже, простежується неоднозначність позиції у законодавстві зарубіжних країн щодо поширення вимог про ПД на речові правовідносини. Законодавство більшості країн визнає значення ПД для захисту речових прав, однак у законодавстві Швеції, Данії, Фінляндії та Норвегії правила ПД у речовому праві не застосовуються.

Окрім речово-правових, до вимог, на які не поширюється ПД, можуть належати окремі права власності на землю. Однак такі правила мають різні підходи у регулюванні. До прикладу, Німецьке цивільне уложення, визначаючи положення про ПД, передбачає зв'язок з зареєстрованими

правами, які унеможлиблюють застосування ПД, що визначено § 902. Також правила ПД не поширюються на вимоги щодо внесення виправлень у поземельну книгу. Закріплення таких положень необхідне для досягнення правової стабільності та посилення значення поземельної книги для встановлення юридичних зв'язків громадян з землею. В свою чергу, австрійське законодавство поширює дію ПД на зареєстровані права на землю (§ 1479 Цивільного кодексу), при цьому реєстрації надається певний пріоритет. Так, наприклад, §1500 Цивільного кодексу Австрії свідчить, що придбане внаслідок набувальної або ПД право не може бути використане на шкоду інтересам особи, яка придбала цю річ.

Відносно ПД щодо вимог на рухомі речі, а також обмежених речових прав у законодавствах зарубіжних країн також немає єдиного підходу. Так, наприклад, в праві Німеччини не передбачено винятки для таких правовідносин. Через це ПД поширює свою дію, в тому числі, на віндикаційні вимоги. СПД для них становить 30 років (§ 197 Німецького цивільного уложення). Однак законодавство Італії в абз. 3 ст. 948 Цивільного кодексу містить положення про те, що на віндикаційний позов ПД не поширюється [4, р. 65].

У § 194 Німецького цивільного уложення міститься досить широко сформульоване положення про те, що на претензії з сімейно-правових відносин не поширюється дія ПД, якщо вони спрямовані на відновлення в майбутньому відповідного правового стану. В Австрії, відповідно до параграфу 1458 Цивільного кодексу, права, що впливають із сімейних правовідносин, і пов'язані з ними обов'язки, такі, як, наприклад, обов'язок щодо утримання батьків, виведено зі сфери дії ПД. У Цивільному кодексі Італії таких норм немає. Разом із тим у сімейному праві Італії міститься низка положень про те, що ПД не застосовується до прав, які не є абсолютними правами, та похідних від них вимог, а також до тих прав, які спрямовані на зміну правовідносин. В італійському законодавстві ПД не застосовують у певних, передбачених законом випадках, наприклад, щодо

позовів про оскарження батьківства або батьківських прав (абз. 2 ст. 248 Цивільного кодексу), позовів про встановлення батьківства (абз. 2 ст. 249 Цивільного кодексу) [4, р. 65]. У Франції тільки порушення прав, пов'язаних із визначенням сімейно-правового статусу, на зразок німецького та австрійського регулювання, не мають обмежень СПД [144, с. 58], тим часом передбачено важливий для практики виняток – для позовів дітей щодо батьків встановлюється СПД у 30 років. Речово-правові спори, що пов'язані із сімейними правовідносинами, мають також строкові обмеження щодо захисту чи оспорювання.

Таким чином, при вирішенні питань про віднесення правовідносин до сфери дії ПД найбільшого поширення набула думка про недоцільність застосування ПД до справ, що пов'язані з речовими та сімейними правовідносинами. Це обумовлено тим, що законодавство держав підкреслює особливу важливість і природу таких прав та наділяє їх особливим захистом [158, с. 65]. Це впливає також з незастосування ПД до права власності та особистих немайнових прав, оскільки ці права є абсолютними за своєю природою. Така їх природа підтверджується закріпленням положенням в преамбулі Загальної декларації прав людини, яким проголошено, що основою свободи, справедливості та загального миру є визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав [50]. Подібного змісту декларативне правило закріплено у Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнається в Україні найвищою соціальною цінністю» (ч. 1 ст. 3).

В австрійському цивільному законодавстві також є традиційні випадки правовідносин щодо захисту чи оскарження прав, на які ПД не поширюється. Зокрема, у § 1482 Цивільного кодексу Австрії закріплено положення про те, що той, хто міг отримати право на чужу земельну ділянку щодо цілого об'єкта, не обмежується в своєму праві внаслідок того, що він використовував таку земельну ділянку в частині протягом тривалого

часу або тільки певним способом, проте обмеження викликано набувальною давниною [11]. Окремі положення про непоширення ПД, як вказує А. Данко, мають національну особливість [8, s. 44]. Автор має на увазі ст. 807 Цивільного кодексу Швейцарії, згідно з якою на вимоги, які забезпечені заставою на нерухоме майно, не поширюється дія ПД. Правове регулювання питання про вплив ПД на вимоги, забезпечені заставою на нерухоме майно, в Швейцарії, як вказує автор, відрізняється від такого в інших державах, в яких застава не перешкоджає плину ПД на вимогу.

Викладене дозволяє зробити висновок, що ні в Україні, ні в інших країнах немає особливих відмінностей у класифікації СПД за їх тривалістю, є лише спільні риси. Таким чином, поділ СПД на загальні та спеціальні застосовують у більшості зарубіжних країнах. Винятком є законодавство Сінгапуру, де всі строки віднесено до спеціальних. Окремі особливості помітні лише стосовно тривалості цих строків (від місяця і до 10, 20 і 30 років) та різноманітності вимог, на які вона поширюється. В законодавстві зарубіжних країн простежується встановлення спеціальних СПД до різноманітних вимог, тоді як в Україні спеціальні СПД встановлено як виключення і їх тривалість не має такої варіативності, тому майже до всіх вимог застосовується загальний трирічний СПД.

Щодо питання про виключення зі сфери дії положень про ПД, то його вирішують у законодавстві зарубіжних країн по-різному, зважаючи на правову традицію країни та приналежність до тієї чи іншої системи права. Фактично, не вбачається можливим здійснити єдину класифікацію таких вимог, оскільки вони досить різноманітні. Однак для забезпечення ефективних механізмів захисту цивільних прав та інтересів особи законодавство кожної країни потребує ретельного регулювання у цій сфері, в тому числі шляхом закріплення вичерпних переліків таких вимог, на які ПД не поширюється.

1.3 Співвідношення позовної давності з іншими строками захисту цивільних прав та інтересів

Всі цивільні правовідносини підвладні часу, оскільки вони в певний час виникають, змінюються та припиняються. При цьому цивільні права та обов'язки обмежені законодавцем часовими категоріями – строками. В юридичній науці обґрунтовано необхідність строків для цивільного права. Строки упорядковують цивільний обіг, дисциплінують його учасників, сприяють своєчасному виконанню договірних зобов'язань, забезпечують своєчасний захист прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, тощо. Законодавство встановлює як строки, що стосуються всіх правовідносин, так і строки, для певного виду цивільних правовідносин. Всі вони утворюють групу цивільно-правових строків, які у свою чергу розподіляються на окремі види. Водночас серед науковців ведуться дискусії щодо поділу цивільно-правових строків за певними критеріями на окремі види. Вдала класифікація строків має важливе значення для визначення специфіки, правової природи кожного різновиду цивільно-правового строку та їх практичного застосування.

Одним із критеріїв класифікації строків є їх призначення. За цим критерієм М. Я. Кіріллова та П. В. Крашенінніков виділяють чотири види строків, а саме: строки, що породжують цивільні права; строки здійснення цивільних прав; строки виконання зобов'язань; строки захисту прав [59, с. 9-10]. У науковій літературі та навчальних посібниках найчастіше, за цим критерієм виділяють три види строків – строки здійснення цивільних прав, строки виконання обов'язків та строки захисту цивільних прав [172, с. 242].

Особливо важливе значення мають строки захисту прав, оскільки від їх дотримання залежить право особи на захист. Щодо віднесення строків до захисних у юридичній літературі висвітлено різні позиції науковців. Наприклад, Т. М. Вахонєва вважає, що строки захисту цивільних прав становлять претензійні строки, СПД, строки

оперативного захисту та цивільно-процесуальні строки [29, с. 5]. Тут ми можемо зауважити, що автор дійшла такого висновку, розглядаючи не лише матеріально-правові строки, а й усі інші, які безпосередньо стосуються захисту прав, оскільки цивільно-процесуальні строки не є правовою категорією цивільного права. В.В. Луць, досліджуючи строки у цивільному праві, до строків захисту, крім ПД [73, с. 64] та претензійних строків [73, с. 60], також відносить строки оперативного захисту [73, с. 54] та гарантійні строки [73, с. 39], які забезпечують виконання захисної функції. На нашу думку, гарантійні строки не можна відноситися до строків захисту, оскільки про захист може йти мова, коли є порушення права. Гарантійний строк починає свій перебіг незалежно від порушення права, а з моменту передання товару покупцеві (ч.1 ст. 676 ЦК України), тобто з моменту виконання зобов'язання. Гарантійний строк не стільки є строком захисту, як строком, протягом якого продавець гарантує якість та нормальну роботу проданого товару під час його експлуатації протягом цього строку.

Щодо цього ми вважаємо більш правильною думку О.Ю. Лебедевої, яка розробила іншу класифікацію цивільно-правових строків. Дослідниця розподіляє строки за призначенням в процесі правового регулювання на три класи: регулятивні, охоронні та техніко-правові строки [71, с. 8]. Як бачимо, автор називає не строки захисту, як більшість науковців, а охоронні строки, які складають строки непозовного захисту права, до яких відносяться строки реалізації запобіжних заходів, гарантійні, претензійні строки, а також строки позовного захисту права (ПД) [71, с. 8]. Таким чином, автор трактує захист права як складову загального поняття охорони, яке містить також механізми реалізації такого права і способи запобігання його порушенням. На нашу думку, за такої класифікації віднесення гарантійних, а також претензійних строків, строків реалізації запобіжних заходів та СПД до виду строків охорони, а не захисту, є логічним.

Слід зазначити, що, наприклад, Н.П. Фрідман вважала, що строками захисту є лише СПД та претензійні строки [167, с. 29-31]. В.П. Грібанов до строків захисту відніс лише СПД. Строками захисту цивільних прав він трактував як строки для звернення до компетентних державних чи громадських органів із вимогами про примусове здійснення та захист права [41, с. 255].

Віднесення науковцями до строків захисту лише СПД зумовлене розумінням права на захист як права на позов, тобто як права на позовний захист. З такою позицією погодитися не можна, оскільки захист суб'єктивного цивільного права не обмежується лише позовним захистом: право на захист ширше, ніж право позовного захисту. Відповідно, суб'єктивне цивільне право можна захистити не лише в примусовому порядку судом (позовний захист), його можуть захистити іншими уповноважені органи чи особи, а саме: Президент України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування, нотаріус. Окрім цього, особа сама може здійснити самозахист свого порушеного права чи інтересу, що передбачено Цивільним кодексом України (ст.ст.17-19).

Отже, можна зробити висновок, що наведені класифікації строків захисту прав залежать від:

- 1) розуміння права на захист;
- 2) органів, через звернення до яких здійснюється захист (будь-яких компетентних державних органів чи лише до суду);
- 3) наслідків спливу цих строків;
- 4) форми здійснення захисту (юрисдикційної або неюрисдикційної);
- 5) шляху здійснення права на захист (примусового чи добровільного).

Слід зазначити, що кожна із згаданих класифікацій заслуговує на увагу. Водночас, у нас є інше бачення класифікації строків у контексті визначення місця СПД в ній. Вважаємо за необхідне розглянути особливості

встановлення співвідношення СПД з присічними та претензійними строками як з найбільш порівнюваними та схожими з ними строками.

Розмежування строків має велике практичне значення, оскільки допомагає визначити вид строку, який потрібно застосувати у конкретному випадку, момент початку його перебігу та спливу, а також наслідки його спливу. Особливе значення має поділ строків за їх призначенням на строки здійснення цивільних прав та строки їх захисту. СПД, як правило, порівнюють із строками існування прав і присічними строками. У всіх випадках із закінченням цих строків закон пов'язує втрату тих можливостей, які закладені в суб'єктивному праві [39, с. 236]. Правильне розмежування цих строків можна здійснити через зміст суб'єктивного цивільного права, яке являє собою вид і міру можливої поведінки особи. Відповідно В.П. Грібанов, виділяє три можливості, які закладено в суб'єктивному цивільному праві:

- 1) здійснити дії позитивного характеру щодо свого права (володіти, користуватися, розпоряджатися, тощо);
- 2) вимагати від зобов'язаних осіб відповідної поведінки (наприклад, повернення боргу);
- 3) звернутися за захистом свого права до компетентного органу (примусити зобов'язану особу виконати зобов'язання або попередити порушення права з боку інших осіб) [41, с. 254].

Для здійснення цих правомочностей та задоволення інтересів особи встановлюються строки у регулятивних цивільних правовідносинах, які обмежують в часі їх реалізацію. У своєму дослідженні строків у цивільному праві В.П. Грібанов зазначав, що кожній з цих можливостей у цивільному праві відповідають строки їх реалізації. Відповідно, першу можливість може реалізувати уповноважена особа лише в межах строків існування цього суб'єктивного права, а в певних випадках – лише в межах присічного строку. Друга правомочність може бути реалізована в межах гарантійних і

претензійних строків, а для реалізації третьої можливості слід дотримуватися встановлених законом СПД [41, с. 254].

Проте, як зазначає В.В. Луць, строки здійснення цивільних прав є одночасно і строками виконання цивільно-правових обов'язків, оскільки в цивільних правовідносинах і зобов'язаннях, як правило, кожному суб'єктивному праву уповноваженої особи відповідає суб'єктивний цивільний обов'язок зобов'язаної особи. Однак вплив строку, передбаченого для реалізації права чи виконання обов'язку, майже у всіх випадках не приводить до автоматичного припинення цього права чи обов'язку, тому що зберігається можливість їх здійснення і захисту в оперативному, претензійному порядку чи в порядку позовного провадження протягом певних строків [73, с. 36].

Строк існування суб'єктивного цивільного права як різновид строків здійснення суб'єктивних цивільних прав позначає межі дії цього права в часі. Проте В.П. Грібанов, вважав, що ці строки можна зарахувати до строків здійснення цивільних прав лише тоді, якщо строк існування суб'єктивного цивільного права розуміти «як строк, що надає уповноваженій особі *реальну можливість* для здійснення належного йому суб'єктивного цивільного права та із закінченням цього строку дія права припиняється, а отже, втрачається і можливість його здійснення» [41, с. 258]. На нашу думку, розуміння строків існування цивільних прав як різновиду строків здійснення є виправданим. Строки здійснення цивільних прав безпосередньо впливають та встановлюються в межах строку існування суб'єктивних цивільних прав. Водночас під час строку існування суб'єктивного цивільного права уповноважена особа може ним і не скористатися, тобто не здійснити його.

Безумовним наслідком впливу строку існування суб'єктивного цивільного права є його припинення та втрата можливості його реалізації. Виокремлення цих строків в окрему групу зумовлене тим, що існування деяких суб'єктивних прав є безстроковим, тобто необмеженим у часі або ж

обмеженим за наявності певних обставин. У юридичній літературі строки існування суб'єктивних цивільних прав поділяють на строкові, відносно визначені та безстрокові. Безстрокові – це такі, стосовно яких у законодавстві не встановлено жодних строків існування або безпосередньо зазначено про їх безстроковий характер. До безстрокового існування суб'єктивного цивільного права відносять право власності, майже всі особисті немайнові права (строковий характер мають особисті немайнові права неповнолітніх, які з досягненням повноліття припиняються, наприклад, право на освіту, виховання, вибір місця проживання з одним із розлучених батьків тощо).

Другу групу строків існування в юридичній літературі називають по-різному: відносно визначені [174, с. 108] або права з невизначеним строком дії [41, с. 256]. Такі строки мають строковий характер, проте сторони можуть його не зазначити у договорі або їх дія у часі може визначатися приблизними координатами, такими як настання певної події, вимога кредитора тощо. Найпоширенішим прикладом таких суб'єктивних цивільних прав є право користування майном за договором найму (оренди), укладеним на невизначений строк. Для окремих видів договорів найму (оренди) законодавство може встановлювати граничний строк користування майном, а сторони можуть у будь-який час розірвати договір з дотриманням передбачених законом строків для попередження протилежної сторони договору про його розірвання (наприклад договір найму житла). Ще одним прикладом відносно визначеного строку існування цивільного права є строк дії авторського права, який діє протягом усього життя особи та 70 років після смерті автора. Відносна визначеність цього строку пов'язана з тим, що ніхто не може передбачити тривалість життя особи, і тому тривалість дії цього права визначається моментом настання смерті особи.

Третю групу строків становлять строки, суб'єктивні права існування яких конкретно обмежене в часі, тобто для яких встановлено строк існування. Так, наприклад, більшу частину цивільних прав становлять

суб'єктивні цивільні права, строк існування яких безпосередньо передбачено законом або встановлено у договорі за домовленістю сторін та які мають винятково строковий характер. Прикладом таких строків є строк дії патенту на винахід, який становить 20 років від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку або строк дії прав за довіреністю, які діють протягом строку встановленого довіреністю.

Встановлення строків для більшості суб'єктивних цивільних прав зумовлено різними причинами. Це пояснюється необхідністю врахування не лише інтересів конкретної особи, а й усього суспільства та держави загалом, що відображається в нормативно-правових актах. Основне призначення строків існування цивільних прав полягає насамперед у забезпеченні уповноваженій особі максимальної можливості для реалізації належного їй права, а також у забезпеченні необхідної визначеності й стійкості цивільного обороту. Практична значущість виокремлення строків здійснення цивільних прав полягає у тому, що дозволяє відмежувати їх від строків примусової реалізації права (СПД). Тому до строків здійснення прав не можуть бути застосовані положення ПД [154, с. 243].

Однією із причин ототожнення ПД з іншими матеріально-правовими строками П.Д. Гуйван називає вживання невдалої термінології: «Досить поширеною в нормативних актах та публіцистиці є практика кваліфікації певних строків як давнісних, тоді як за своєю сутністю вони такими не є. Це призводить до численних помилок на практиці при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних прав. Від кваліфікації певного строку як давнісного залежить правильність обчислення його початкового терміну або можливість відновлення права на судовий захист» [43, с. 107-108]. Через це, на думку науковця, важливо відмежувати давнісні строки від інших строків, що застосовуються при регулюванні відносин. П.Д. Гуйван вважає основним критерієм відмежування будь-якого строку від давнісного – призначення строку, причому має значення чи використовується цей строк для реалізації регулятивного повноваження, чи він встановлює межі

існування права на судовий захист. У тих випадках, коли законодавець встановлює певний період для здійснення дій щодо охорони суб'єктивного права особи, не називаючи цей строк давнісним, цей строк вказує на час дії матеріального права особи, а не на ПД [43, с. 108]. Таким чином, необхідно розрізняти строкове матеріальне право від ПД.

В юридичній літературі матеріально-правові строки, що обмежують здійснення регулятивного повноваження особи отримали назву присічних строків, або преклюзивних (від лат. *praecludere* – перепиняти, перешкоджати) [73, с. 36]. В.П. Грібанов, пояснюючи термін «присічні» строки, теж враховував їх латинське походження і зазначав, що присічні строки в радянському цивільному праві були незвичною винятковою групою серед нормальних строків існування суб'єктивних цивільних прав, із закінченням яких присікається існування суб'єктивного цивільного права [41, с. 258-259]. На думку науковця, тільки в такому розумінні можна пояснити використання терміна «присічні строки» в радянському цивільному праві [41, с. 258-259].

Щодо використання такої термінології З.В. Ромовська вважає, що термін «присічний» («присікальний»), який використовують у вітчизняній юридичній літературі, є кальковим перекладом з російської і таким, що навряд чи заслуговує на підтримку. Авторка пропонує, як аналог, використовувати слово «перетинальний» [172, с. 254]. В українській мові та тлумачних словниках немає слів «перетинальний» чи «присічний». Ці слова походять від слів «перетинати» та «присікати», які, відповідно, означають розділяти на частини [31, с. 749] та обрубувати, обсікати [31, с. 947]. На нашу думку, застосування цих термінів є спірним. У наданні назви тому чи іншому явищу, дії важливою умовою залишається відображення їх сутності у назві (терміні), що їх позначає.

У цивільному законодавстві не вживають терміни «присічні» та «преклюзивні» строки. Їх застосування є наслідком досліджень науковців. Водночас слід зазначити, що саме існування цих строків підтверджується

вказівкою у нормі закону про їх застосування до суб'єктивного матеріального права [36, с. 188]. Таким чином, значення законодавчого закріплення присічних строків передбачає виконання в їх межах певної необхідної дії задля збереження особою свого права або захисту своїх інтересів. У разі невиконання такої дії в межах присічного строку, особа втрачає матеріальне право.

В юридичній літературі висловлено думку щодо віднесення присічних строків до давнісних [86, с. 142]. Причиною такої позиції є наявність спільних ознак між такими строками:

- 1) мета – усунення невизначеності у правовідносинах [172, с. 254];
- 2) правоприпиняючий характер строків;
- 3) зі спливом присічного строку припиняється матеріальне право та право на його захист [86, с. 142];
- 4) можливість захисту суб'єктивного права в межах присічного строку у разі його порушення до моменту припинення існування [154, с. 230].

На нашу думку, не можна стверджувати, що зазначені ознаки є повною мірою спільними для цих строків. Правоприпинна ознака одночасно є і відмінною рисою цих строків щодо наслідків, до яких призводить їх сплив. Якщо із спливом присічного строку припиняється саме суб'єктивне матеріальне право, то зі спливом СПД погашається лише право на позов у матеріальному розумінні, а саме суб'єктивне право продовжує існувати. Підтвердженням цього є прийнята законодавцем норма про неправомірність вимоги особи про повернення виконаного нею зобов'язання після спливу ПД, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив ПД (ч.1 ст. 267 ЦК України). Таким чином, матеріально-правова сторона позову забезпечує примусовий захист порушеного права. Якщо він припиняється ПД (як присічним строком), то усі рішення суду, прийняті на користь позивача, можна вважати незаконними. Саме тому, на нашу думку, слід вести мову про те, що присічний строк, беззаперечно, погашає матеріальне право з середини, а ПД як юридичний факт завдає удару по матеріальному

праву ззовні [44, с. 31], який в майбутньому може стати законною причиною у відмові в розгляді позову у передбаченому законом порядку.

Також не можна погодитися з твердженням, що присічний строк погашає право на захист (право на позов) разом із самим суб'єктивним правом. Це повертає нас до позиції, згідно з якою право на захист є складовою частиною суб'єктивного матеріального права. Така позиція суперечить більш поширеній і прийнятній сьогодні позиції про право на захист як окреме право, що існує поза межами суб'єктивного матеріального права. В цьому питанні слід підтримати позицію П.Д. Гуйвана, який не веде мову про припинення права на позов через вплив присічного строку, оскільки в його межах позовне домагання навіть не виникає [44, с. 30].

У юридичній літературі автори вказують на схожість СПД з присічними строками [154, с. 230]. Допускається, що протягом присічного строку здійснюється захист суб'єктивного права, якщо це право виявляється порушеним до моменту його припинення [154, с. 230]. З таким поясненням важко погодитися, оскільки не можна визначати сферу поширення присічних строків за ознакою порушення права. Присічні строки – це строки існування суб'єктивного права в непорушеному стані, адже основною їх ознакою є встановлення відповідної межі існування та здійснення суб'єктивного права (обов'язку) в часі, яка розрахована на тривалість вимоги, що обслуговується [77, с. 69], а СПД поширюються лише на порушені права чи інтереси особи.

Отже, віднесення таких ознак, як: 1) припинення права на позов зі впливом присічного строку; 2) можливість захисту права в межах присічного строку, у разі його порушення до моменту припинення, – до спільних для присічних строків та СПД є спірним.

СПД відрізняються від присічних й за іншими ознаками. Присічні строки встановлюють межі існування суб'єктивного матеріального права чи обов'язку, для яких не характерне поширення загальних правил обчислення СПД щодо зупинення, переривання чи поновлення [147, с. 14]. З будь-якого

правила є винятки, це стосується і присічних строків. Наприклад, присічним є строк для прийняття спадщини у шість місяців. У разі його пропущення спадкоємцем з поважних причин, суд може його поновити шляхом призначення додаткового строку, достатнього для подання заяви про прийняття спадщини (ч.3 ст.1272 ЦК України). Йдеться про те, що деякі правила щодо зупинення, переривання чи поновлення СПД можна застосовувати до присічних строків, якщо це передбачено законодавством для конкретного присічного строку. Отже, для СПД ці правила обчислення є загальними та обов'язковими у будь-якому випадку, а для присічних строків – спеціальними [44, с. 31].

Однак, часто на практиці ототожнюють та одночасно застосовують ці два види строків. Наприклад, особа пропустила 6-ти місячний строк для прийняття спадщини і звертається до суду з позовом про поновлення СПД та встановлення додаткового строку для прийняття спадщини [142], або коли особа звертається про поновлення СПД та встановлення права власності на майно в порядку спадкування за законом, оскільки через юридичну неграмотність пропустила строк 6 місяців для прийняття спадщини [135; 140]. Важливим питанням є для нас те, як саме суд в таких випадках встановлює факт порушення права і визначає момент початку перебігу СПД та його вплив, якщо особа, яка не звернулася із заявою про прийняття спадщини, сама фактично спричинила порушення свого права. На нашу думку, саме такі ситуації є підтвердженням того, що до присічних строків можна застосувати поновлення як виняток. Проте, яке місце у цих правовідносинах займає ПД, законодавець не визначає, а суди фактично застосовують одночасно два протилежні строки, які обчислюють з моменту настання смерті спадкодавця. Таким чином, не можна обчислювати СПД з моменту виникнення матеріального права особи, яке в цьому випадку виникає з моменту смерті особи та повинно бути реалізоване протягом 6-ти місяців.

Іншою вагомою відмінністю строків є порядок їх встановлення та зміни. Що стосується присічних строків, то слід зазначити, що більшість з них встановлюються законом, наприклад, це може бути строк здійснення права переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності (ч.1, 2 ст.362 ЦК України), однорічний строк для подання заяви про страхове відшкодування, внаслідок ДТП (п.37.1.4 ст. 37 ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»). Деякі присічні строки сторони встановлюють у договорі на власний розсуд, наприклад, строк дії довіреності (ч.1 ст. 247 ЦК України), строк дії поруки (ч.4 ст.559 ЦК України). СПД встановлює лише законодавство, їх не можна зменшити. Можливе лише їх збільшення за домовленістю сторін, шляхом укладення додаткового письмового договору про це (ст. 259 ЦК України). Таким чином, присічні строки можуть встановлюватися як законом, так і за згодою сторін, якщо законодавство дозволяє таке встановлення. Це свідчить про диспозитивний характер цих строків, порівняно з СПД, яким притаманна імперативність.

Незважаючи на те, що присічні строки широко використовуються у цивільних правовідносинах та встановлюють межі здійснення матеріальних прав та обов'язків, аналіз судової практики свідчить про присічний характер процесуальних строків [96, с. 8]. Прикладом таких присічних строків є трирічний та десятирічний строки з дня набрання судовим рішенням законної сили для подання заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами (ч.2 ст. 425 ЦПК України).

У постанові Верховного Суду України від 29.05.2007 року у справі № 3-1579к07 прямо зазначено, що двомісячний строк для оскарження рішення органів Антимонопольного комітету України до господарського суду з дня одержання рішення (ч.1 ст. 60 ЗУ «Про захист економічної конкуренції») є присічним [103]. Таким чином, присічні строки можуть бути як матеріальними, так і процесуальними, чого не можна сказати про СПД. СПД є насамперед строком матеріального права [116], тому що звернення за

захистом у цей строк має суто матеріально-правовий зміст і не перешкоджає поданню позову (звернутися за захистом) до суду навіть після його спливу.

Слід звернути увагу на таку відмінність СПД від присічних строків, як характер та юридична природа правовідносин, щодо яких застосовуються ці строки. Так, наприклад, присічні строки реалізуються в регулятивному правовідношенні, а СПД – в охоронному правовідношенні, яке виникає з моменту порушення права. Відповідно, предметом дії цих строків є різні суб'єктивні права за своєю природою, а саме: присічний строк обмежує в часі реалізацію регулятивного права, а сплив СПД погашає охоронне право [44, с. 32].

На відмінну від присічних строків, СПД мають складний механізм застосування, оскільки для настання наслідків недостатньо лише спливу одного строку. Це можна пояснити такими обставинами: 1) фактичний сплив СПД ще не спричиняє юридичних наслідків; 2) настання ПД встановлюється юрисдикційним органом – судом [116] під час судового процесу до винесення рішення; 3) ПД суд застосовує лише за заявою сторони у спорі (ч. 3 ст.267 ЦК України). В той же час зі спливом присічного строку суб'єктивне право припиняється як фактично, так і юридично. Для прикладу, зі спливом строку дії довіреності особа втрачає те право, яке передбачалося довіреністю і для визнання припинення цього права не потрібно ніяких доказів чи судового рішення. У разі виникнення спору, на сплив присічного строку може посилатися безпосередньо суд, а також будь-яка сторона у спорі.

Таким чином, для настання наслідків ПД обов'язковим є рішення суду, а для припинення суб'єктивного матеріального права достатньо лише самого факту спливу присічного строку.

З цього можна зробити висновок, що між присічними строками та СПД є істотні відмінності, які переважають над тими спільними ознаками, на які вказують у юридичній літературі. Саме тому можна стверджувати, що присічні строки не є різновидом строків давності.

Іншу групу строків, з якими порівнюють СПД, становлять претензійні строки. Це встановлені законодавством строки, протягом яких особа у передбачених законом випадках може звернутися до порушника свого права (договору) з вимогою (претензією) про усунення порушення, відновлення порушеного права, про врегулювання суперечки між ними [178, с. 134]. Саме так передбачено добровільне задоволення вимог управомочної особи.

У радянському законодавстві подання претензії визначали як право управомочної особи. Для цього в окремих нормах було визначено порядок і строки подання претензій (у зв'язку з недоліками проданої речі, недоліками в роботі тощо). В деяких випадках було встановлено подання претензії як обов'язок особи. Наприклад, обов'язковим було досудове врегулювання спору щодо перевезень, щодо надання послуг зв'язку, тому пред'явлення претензії до зобов'язаної особи протягом присічного строку було обов'язковим [73, с. 61].

Для арбітражного порядку вирішення спору також необхідною умовою була обов'язковість пред'явлення претензії, крім випадків, визначених законодавством, інакше арбітражний суд повертав позовну заяву без розгляду, а якщо справу було прийнято, то закривав провадження у справі [73, с. 62]. Пізніше ця ситуація докорінно змінилася, оскільки рішенням КСУ від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 по справі № 1-2/2002 10 було визнано неконституційними положення актів законодавства, що встановлюють обов'язковість претензійного порядку вирішення спорів [96, с. 11]. Це обумовило внесення змін до законодавчих актів: у ГК України та ГПК України було визначено пред'явлення претензії як право управомоченої особи (ст. 5 ГПК України (станом на 11 червня 2016 року), ч. 2 ст. 222 ГК України), а також скасовано обов'язковість стягнення судом при вирішенні справи штрафу в дохід держави у разі порушення встановлених строків розгляду претензії або залишення її без відповіді (ч. 9 ст. 222 ГК України) [114]. Водночас законодавець залишив п. 4 ч. 1 ст. 83 ГПК України (станом на 11 червня 2016 року) [35], де передбачав право

суду стягувати у доход державного бюджету України із сторони, що порушила строки розгляду претензії, це штраф у розмірі, встановленому статтею 9 цього Кодексу або відповідно до законів, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів у конкретних правовідносинах. Таким чином, залишення цієї норми знову ставило під сумнів розгляд претензії як права чи обов'язку зобов'язаної особи.

Із внесенням змін до ГПК України від 15 грудня 2017 року [112], у новій редакції ГПК України не залишилося норм, що визначали обов'язковість досудового врегулювання спору. Загалом, такі зміни у законодавстві є позитивними, адже добровільний характер досудового вирішення спору є логічним, інакше його обов'язковість можна було б вважати перешкодою для особи щодо права отримати судовий захист, що суперечило б положенням Конституції України. Таким чином, основна відмінність СПД та претензійних строків полягає в тому, що претензійні строки стосуються досудового вирішення спору, вони ґрунтуються на добровільному виконанні пред'явлених вимог, а СПД – передбачають судовий захист порушеного права та примусове задоволення позовних вимог.

Законодавство не встановлює загальний претензійний строк, на відмінну від СПД. Це пояснюється особливістю претензійних строків, яка полягає у тому, що вони складаються зі строку пред'явлення претензії та зі строку її розгляду. Чинне законодавство не обмежує строком особу в пред'явленні претензії, крім випадків, передбачених спеціальним законом, статутами тощо (ч. 2 ст. 315 ГК України, п.134 Статуту залізниць України [117]).

Щодо загальних строків розгляду претензії, то слід зазначити, що законодавство передбачає два різних загальних строки: їх встановлено ч.6 ст. 222 ГК України строком у 1 місяць для учасників господарських відносин та ст. 7 ГПК України строком у 10 днів для підприємств та організацій, з дня їх одержання, якщо законом не встановлено інших

строків. Таким чином, загальний строк розгляду претензії залежить від суб'єктів, між якими виник спір. Претензійні строки бувають різними, а СПД законодавець встановив як загальний та спеціальні.

Більшість науковців виділяють СПД та претензійні строки як строки захисту, оскільки вони спрямовані на регулювання відносин у разі порушення права. Саме тому початок перебігу цих строків однаковий та розпочинається з моменту порушення права. За результатами аналізу чинного законодавства можна зробити висновок, що перебіг СПД може розпочинатися й після закінчення строку розгляду претензії. Таке положення містить ч. 4 ст. 315 ГК України, відповідно до якої для спорів щодо перевезень 6-тимісячний СПД розпочинається з моменту отримання відповіді на претензію або із закінченням строку розгляду претензії, у разі її пред'явлення зобов'язаній стороні. Ця норма суперечить загальним правилам обчислення СПД, за яким він розпочинається з моменту порушення права особи, а саме «від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила» (ч.1 ст. 261 ЦК України). Отже, пред'явлення претензії зобов'язаній стороні може бути підставою для переривання перебігу СПД.

У ЦК України міститься положення, відповідно до якого право на звернення з позовом до перевізника виникає після спливу строку розгляду претензії, у разі її пред'явлення. За першою редакцією ЦК України від 16 січня 2003 року, до пред'явлення перевізнику позову, пред'явлення претензії було обов'язковим [177]. Пізніше це перейшло з обов'язку у можливість (право): «Позов до перевізника може бути пред'явлений відправником вантажу або його одержувачем у разі повної або часткової відмови перевізника задовольнити претензію або недержання від перевізника відповіді у місячний строк» (ч.2 ст. 925 ЦК України). Таким чином, це є ще одним винятком, коли СПД переривається пред'явленням претензії та розпочинається після спливу претензійного строку.

Законодавець зайняв позицію, що полягає у такому: 1) досудове врегулювання спору шляхом пред'явлення і розгляду претензії є добровільним волевиявленням сторін спору; 2) за загальним правилом, початок перебігу СПД пов'язується з моментом порушення права; 3) у разі пред'явлення претензії СПД переривається і розпочинається із закінченням претензійного строку у випадках, передбачених законодавством.

Аналіз судової практики виявив різне застосування судами норм матеріального права щодо визначення початку перебігу СПД у разі пред'явлення претензії перевізникові.

До прикладу, Господарський суд Одеської області у справі № 10-26/166-10-4300 від 25 липня 2011 року [127] не визнає направлення претензії підставою для зупинення та переривання перебігу СПД. Саме тому при вирішенні цієї справи суд керувався Статутом залізниць України як спеціальним законодавством та, посилаючись на його норми, вважав, що перебіг СПД та строку для пред'явлення претензії починається в один і той же момент, у цьому випадку обчислюється з дня видачі вантажу [127]. Щодо цієї справи чинне законодавство (п.134, п.136 Статуту залізниць України) для пред'явлення претензії та позову (СПД) до перевізника встановлює строк у 6 місяців. Таким чином, потерпіла особа має вибір: спробувати вирішити спір добровільно у досудовому порядку чи подати позов до суду. Якщо вона скористається досудовим порядком захисту, то тим самим ризикує пропустити СПД, який у цьому випадку співпадає зі строком для пред'явлення претензії – одночасно починається і закінчується їх перебіг.

Дещо інакше застосував такі норми Господарський суд Донецької області у справі № 21/177 від 28.10.2010 року [126]. Щодо цієї справи суд встановив, що Статут залізниць України є підзаконним нормативним актом, а не законом, тому до спірних правовідносин його застосовувати не можна. Через це суд керувався положеннями статті 315 ГК України, відповідно до якої пред'явлену позивачем претензію визнав та обчислював СПД з

моменту отримання відповіді на претензію. Отже, в цьому випадку пред'явлена претензія була підставою для переривання СПД, яка за загальним правилом обчислюється відповідно до ч.1 ст. 261 ЦК України.

Під час вивчення судової практики ми знайшли ще інше застосування ст.315 ГК України, відмінне від попередніх двох. Відповідно до ч.4 ст.315 ГК України, перебіг СПД починається з дня одержання відповіді на претензію або закінчення строку, встановленого для отримання відповіді. Проте при вирішенні справи № 21/294 від 04.02.2008 року [125] Господарський суд Донецької області встановив, що претензію позивач не пред'явив, тому не врахував строку для отримання відповіді на неї. Попри це суд, керуючись ч.4 ст.315 ГК України, вважає, що позивач СПД не пропустив, бо його перебіг розпочався з наступного дня після сплину строку, протягом якого він міг заявити претензію. Йдеться про те, що суд врахував шестимісячний строк для пред'явлення претензії, встановлений ч.2 ст.315 ГК України, хоча сторона не вдавалася до досудового врегулювання спору та не направляла претензію.

Таким чином, аналіз судової практики свідчить, що при вирішенні справи та встановленні факту пропущення СПД, керуючись тими самими положеннями законодавства в різних випадках, суд може: 1) врахувати пред'явлену претензію при визначенні початку перебігу СПД; 2) не враховувати факту пред'явлення і розгляду претензії, оскільки, на його думку, це не є підставою для переривання СПД; 3) незалежно від того, чи було пред'явлено претензію, суд враховує її строки пред'явлення та розгляду при визначенні початку перебігу СПД. Такі розбіжності у застосуванні судами норм закону породжують різні правові наслідки для сторін спору, а неправильне застосування норм матеріального права призводить до порушення суб'єктивних прав особи.

Основна відмінність претензійних строків і СПД полягає у формі захисту порушеного права. Претензійні строки стосуються досудового вирішення справи, а СПД впливають на реалізацію права особи на судовий

захист. Саме тому, якщо відновлення порушеного суб'єктивного права не досягнуто в межах претензійних строків в досудовому порядку, особа може отримати судовий захист свого порушеного права, якщо вона звернулася до суду в межах СПД. Водночас виникає питання про те, як бути у випадку, коли претензійний строк більший за СПД?

У ч.3 ст.872 ЦК України передбачено можливість особи пред'явити вимогу про безоплатне усунення недоліків роботи, виконаної за договором побутового підряду, які можуть становити небезпеку для її життя або здоров'я та інших осіб, протягом десяти років з моменту прийняття роботи. Відповідно до ч.1 ст. 863 ЦК України СПД до вимог щодо неналежної якості роботи, виконаної за договором підряду встановлюються в один рік, а щодо будівель і споруд – три роки від дня прийняття роботи замовником. У цьому випадку особа може втратити своє право на судовий захист раніше, ніж право пред'явити претензію та здійснити досудове врегулювання спору. Більше того, позбавляється судового захисту (можливість примусового здійснення) вимога, яка стосується конституційного особистого невід'ємного права особи – права на захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України) [66]. Через це виникає проблемне для практики питання: якщо особа виявить такі недоліки після спливу СПД й звернеться за судовим захистом свого порушеного права, чим повинен керуватися суд: не зважати на ПД (на яку буде посилатися відповідач) і вирішити справу в межах перебігу претензійного строку (10 років) чи відмовити у задоволенні позову на підставі спливу СПД і тим порушити конституційне право особи, передбачене ст.27 Конституції України? У цьому випадку сам законодавець ставить суд у таку спірну позицію, створюючи прогалини і колізії у законодавстві.

Також проблемне питання постає і перед особою, право якої порушено. Чому надати перевагу: судовому захисту, рішення якого є обов'язковим для виконання і має вищу юридичну силу чи досудовому захисту, який має

добровільний характер і не може гарантувати отримання захисту порушеного права повною мірою. Це обумовлено тим, що досудовий порядок врегулювання спору передбачає добровільне задоволення вимог, відповідно, захист порушеного права особи залежить від добросовісності, совісті та особистої волі зобов'язаної сторони. Саме тому, коли законодавство передбачує можливість добровільного, за взаємною згодою, вирішення спору між сторонами без втручання державних органів, таку можливість не можна обмежувати СПД.

З метою вирішення цієї проблеми та запобігання різного застосування судами норм матеріального права, на нашу думку, необхідно внести до законодавства такі положення: *1) пред'явлення претензії визначити підставою для переривання СПД; 2) у разі пред'явлення претензії перебіг СПД починається з наступного дня після отримання відповіді на претензію або закінчення строку для розгляду претензії зобов'язаною стороною.* Це дозволить забезпечувати повною мірою досудовий порядок врегулювання спору та досягти мети виділення претензійних строків – звільнити судові органи від розгляду спорів, що їх сторони можуть врегулювати самостійно в досудовому порядку [172].

Слід також зазначити, що хоча законодавець передбачає можливість пред'явлення претензії, строки її пред'явлення, однак не дає тлумачення цьому поняттю та не визначає форми її пред'явлення. Через це на практиці важко визначити, що саме можна вважати претензією. Зважаючи на це, слід звернути увагу на те, що законодавець не випадково передбачив пред'явлення претензії, що перериває СПД у спорах між такими суб'єктами як учасники господарських відносин, підприємства та організації. Це обумовлено тим, що такі суб'єкти максимально фіксують свою діяльність у письмовому вигляді. І у випадку пред'явлення претензії такими суб'єктами, можна завжди посилатись на письмову форму, зареєстровану у вхідній та вихідній документації юридичних осіб, тобто знайти підтвердження того, що її було направлено іншій стороні спору. У такому випадку довести

підставу для переривання СПД буде більш можливо. Таким чином, пред'явлення не будь-якої претензії може призвести до переривання СПД. Для цього пропонуємо встановити певні вимоги: 1) претензія обов'язково повинна бути направлена у письмовій формі; 2) має місце у відносинах юридичних осіб; 3) переривати СПД може лише один раз, тобто, переривається направленням першої претензії, направлення наступних не має юридичного значення для перебігу СПД; 4) СПД обчислюється з наступного дня після отримання відповіді на претензію або закінчення строку для розгляду претензії зобов'язаною стороною, якщо ж строк для розгляду претензії не встановлено і сторона не відповідає на претензію, то рахунок слід вести з моменту її пред'явлення. Вважаємо за доцільне ввести таку підставу для переривання СПД, оскільки сторони в договорі можуть передбачити як обов'язкове претензійне (досудове) врегулювання спору. В таких випадках боржник може зловживати цим становищем та затягувати усунення порушень, що сприятиме настанню ПД.

Отже, проаналізувавши зазначені строки, ми бачимо наскільки тонкою буває підстава для розмежування одного строку від іншого, що ускладнює їх правильне застосування щодо відповідних правовідносин. СПД – це єдині свого роду строки, які встановлюють межі існування права особи на позов в матеріальному розумні. Зі впливом цих строків та через інші обставини слід вести мову про ПД, яка є юридичним фактом і може мати юридичне значення для отримання судового захисту порушеного права.

Висновки до розділу 1

У юридичній літературі сутність ПД викладено у таких концепціях: 1) строк для захисту особою свого права (О. П. Сергеев, С. Н. Абрамов, П. Д. Гуйван, О. С. Польова, К. Ю. Лебедева та ін.); 2) втрата права на позов, тобто через правові наслідки впливу СПД (І. Б. Новицький,

О. С. Іоффе, Г. Ф. Шершеневич, В. С. Синайський та ін.); 3) право особи на захист порушених прав (М. Я. Кіріллова, П. В. Крашенінніков); 4) вплив визначеного строку (В. І. Цікало). У ст. 256 ЦК України відображено ідеї прихильників першої концепції ПД.

Словосполучення «позовна давність» складається з двох слів «позов» і «давність». Слово «позов» використовують у цивільному законодавстві у значенні «право на позов», яким позначають дві правомочності: право на пред'явлення позову та право на задоволення позову. «Давність» означає вплив значного періоду часу, який позначає за давнення певних правовідносин. Для однакового розуміння давності всіма учасниками цивільних правовідносин до законодавчих актів доцільно ввести категорію «строк позовної давності», із закінченням якого мова може йти про давність.

Категорія ПД та СПД не тотожні. СПД – це вплив установленого законом строку, що припиняє право особи на задоволення позовних вимог, які виникають у разі порушення суб'єктивних майнових і деяких немайнових прав та інтересів особи, внаслідок пропускання СПД та клопотання відповідача про його застосування. Відповідно, СПД є один з її елементів. Таким чином, у статтях 257 і 258 ЦК України мова йде про загальний та спеціальні СПД, а не про загальну та спеціальну ПД, на які вказує законодавець.

СПД – це встановлений законом строк для звернення особи до суду з метою захисту порушеного цивільного права та інтересу, в межах якого суд може гарантувати його примусове здійснення та відновлення. СПД як елементу ПД притаманні такі ознаки: 1) встановлений законом; 2) застосовується для вчинення особою процесуальної дії – звернення з метою захисту до суду; 3) спрямований на захист порушеного права особи.

Для встановлення факту ПД необхідно визначити такі обставини: 1) порушення суб'єктивного цивільного права; 2) обізнаність особи про порушення свого права або можливість дізнатися про його порушення,

тобто реальну можливість дізнатися; 3) перебіг СПД починається з моменту, коли особа дізналася про порушення свого права або могла дізнатися про його порушення; 4) відсутність звернення особи в межах СПД з позовом щодо захисту свого права або залишення позову без розгляду; 5) сплив СПД; 6) відсутність поважних причин пропущення СПД.

ПД позначає юридичний склад, що утворюється сукупністю самостійних юридичних фактів (правопорушення, подання позову, сплив строку) та інших умов, ознак, передбачених законом, необхідних для настання правового наслідку.

Основними ознаками ПД є: 1) ПД позначає сплив строку; 2) правоприпиняючий характер ПД: погашає право на позов в матеріальному розумінні, тобто унеможлиблює право на задоволення позову; 3) ПД є юридичним складом; 4) можлива лише у випадках порушення цивільних суб'єктивних прав особи; 5) встановлюється відповідно до вимог, які мають матеріальний характер, та деяких нематеріальних благ, конкретно передбачених законом; 6) застосовується лише за ініціативою відповідача.

Класифікація строків захисту прав залежить від: 1) розуміння права на захист; 2) органів, через звернення до яких здійснюється захист (будь-яких компетентних державних органів чи лише до суду); 3) наслідків спливу цих строків; 4) форми здійснення захисту (юрисдикційної або не юрисдикційної); 5) шляху здійснення права на захист (примусового чи добровільного).

СПД можна класифікувати за такими критеріями: 1) тривалістю (загальні та спеціальні (довготривалі та скорочені)); 2) джерелом встановлення (законні та договірні).

Спеціальний СПД в один рік встановлено ЦК України (ст. 258). Водночас в окремих законодавчих актах передбачено іншу тривалість СПД: один, три, шість місяців (Кодексі торговельного мореплавства України,

Сімейному кодексі України, Господарському кодексі України, ЗУ «Про захист прав споживачів» та ін.).

Значення присічних строків для захисту цивільних прав та інтересів полягає у забезпеченні виконання в межах цього строку певної необхідної дії для збереження особою свого права чи захисту своїх інтересів. Водночас, у разі невиконання такої дії у межах присічного строку, особа втрачає матеріальне право.

Спільними ознаками присічних строків та СПД є: 1) мета усунення невизначеності у правовідносинах; 2) правоприпиняючий характер (зі впливом присічного строку припиняється матеріальне право і право на захист; ПД припиняє право на задоволення позову в судовому порядку); 3) можливість захисту суб'єктивного права в межах присічного строку у разі його порушення до моменту припинення.

Основна відмінність між цими строками полягає у: 1) підставах встановлення (присічні строки встановлюються законом та домовленістю сторін; СПД – законом); 2) характері правовідносин, у яких їх застосовують (присічні строки реалізуються в регулятивному правовідношенні, СПД – в охоронному правовідношенні з моменту порушення права); 3) наслідках впливу (присічні строки припиняють суб'єктивне матеріальне право особи; СПД – тільки право на позов у матеріальному розумінні, при цьому суб'єктивне право продовжує існувати); 4) моменті настання наслідків (момент набрання законної сили рішення суду для ПД; вплив присічного строку для припинення суб'єктивного матеріального права).

Спільною ознакою для претензійних строків та СПД є визначення початку їх перебігу – момент порушення цивільного права та інтересу. СПД може розпочинатися й після закінчення строку розгляду претензії, що суперечить загальним правилам обчислення СПД. У зв'язку з цим пред'явлення претензії зобов'язаній стороні може бути підставою для переривання СПД.

Вимоги до претензії як підстави для переривання СПД:

- 1) оформляється в обов'язковій письмовій формі;
- 2) має місце у відносинах, де боржником є юридична особа або сторони передбачили договором обов'язкове досудове врегулювання спору;
- 3) переривати СПД може лише один раз;
- 4) пред'являється протягом двох місяців з моменту порушення права;
- 5) СПД обчислюється з наступного дня після отримання відповіді на претензію або спливу строку для розгляду претензії зобов'язаною стороною, а якщо строк для розгляду претензії не встановлено і сторона не відповідає на претензію, то з моменту її пред'явлення.

У законодавстві України та зарубіжних країн немає істотних відмінностей щодо поділу СПД за їх тривалістю на окремі види, також визначено вимоги, на які ПД не поширюється. Такі вимоги пов'язані, як правило, із захистом особистих немайнових і сімейних прав та інтересів особи. Окрім того, у законодавстві зарубіжних країн помітна тенденція до встановлення спеціальних СПД з урахуванням різноманітних вимог, тоді як в Україні їх встановлюють як виняток із загального правила про загальну ПД.

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

2.1 Загальні правила обчислення строку позовної давності

Фактично усі правові системи визнають вплив часу на існування прав та обов'язків, що належать конкретним суб'єктам цивільного права. Сплив часу в більшості випадків погіршує як стан багатьох матеріальних речей, так і ускладнює можливість їх цивільно-правового захисту. Ці фактори обумовлюють об'єктивну необхідність встановлення на законодавчому рівні строків (термінів), протягом яких заінтересована особа має право заявити про своє оспорюване чи порушене право, – СПД.

Незалежно від виду та змісту цивільних правовідносин, у більшості випадків питання визначення СПД відіграє важливу роль. Це зумовлено тим, що у більшості країн світу, як і в сучасному національному законодавстві, для застосування ПД судом досить заяви відповідача. При цьому не збігаються ні тривалість СПД, ні порядок їх обчислення, ні навіть кваліфікація цього інституту (в більшості країн світу, в тому числі в Україні, його визнано інститутом матеріального права, а в деяких – процесуального) [144, с. 7].

Для забезпечення ефективного правового регулювання ПД важливе значення має з'ясування їх функцій. Основні функції ПД, на перший погляд, є досить схожими і визначаються через такі положення:

- боржникові з часом буде все важче захищатись від позову кредиторів;
- затримка виконання вимог призводить до обґрунтованого очікування боржника про те, що ймовірних претензій до нього не буде висунуто;

– усі учасники цивільних правовідносин зацікавлені в якнайшвидшому розгляді спорів та найефективнішому гарантуванні відновлення первісного правового становища особи будь-яким іншим способом.

Результати, досягнуті за допомогою врегулювання та досягнення відносно загальних цілей, про які йшлося раніше, у різних правових системах значно відрізняються. Порівняти різні системи СПД та узагальнити на цій підставі досить складно, перш за все, через те, що складові регулювання СПД треба розглядати комплексно і в контексті їх сукупних ефектів та результатів, ураховуючи їх матеріально-правову основу, тобто характер, передумови та умови застосування, наслідки переривання і призупинення та строки, що застосовуються до конкуруючих претензій [12, р. 68].

Традиційний спосіб структурування правил, що стосуються СПД, полягає у тому, щоб розглянути ключові моменти (початок перебігу, зупинення, переривання, поновлення) в обчисленні СПД в контексті різних видів, при цьому законодавець часто використовує структуру, яка передбачає абстрактний «загальний СПД» для всіх можливих претензій разом із правилами нарахування, припинення та переривання строків. Наступним кроком зазвичай є встановлення спеціальних правил для різних видів СПД, що залежать від особливостей та змісту матеріально-правових вимог.

У правовому регулюванні вимог до СПД англосаксонській і романо-германській правовим системам притаманні такі спільні риси. По-перше, це проголошені у цивільному процесі зазначених правових систем принципи диспозитивності та суперечливості, що передбачають «пасивність» судів у застосуванні строків давності [52, с. 37]. Характерним є те, що здійснення матеріальних прав та використання певних процесуальних засобів захисту залежить тільки від волі учасників процесу. Таким чином, застосування норм про строки давності ставиться в залежність від волі сторони процесу;

суд не наділений правом застосовувати строки давності за власною ініціативою. По-друге, загальним для різних правових систем є початок відліку СПД – з моменту порушення або оспорювання цивільного права чи інтересу. По-третє, схожим є законодавче закріплення зупинення та переривання СПД. Як виняток слід вказати на Швецію та Норвегію, у праві яких цих складових інституту немає [89, с. 198].

Поряд із позначеними схожими рисами помітні і концептуальні відмінності. В країнах, що належать до романо-германської правової системи, питання, пов'язані з регулюванням СПД, традиційно розглядаються з позиції включення цих норм до матеріального права. Це означає, що в разі сплину встановленого законом строку підлягає припиненню саме суб'єктивне право. Разом з тим вплив СПД у праві країн, що належать до англосаксонської правової системи, спричиняє тільки неможливість здійснити його судовий захист, а не припинення суб'єктивного права як такого. Саме тому інститут ПД в країнах загального права (*common law*) прийнято зараховувати не до матеріального цивільного права, а до цивільного процесуального права [89, с. 199]. Вказана відмінність є істотною для міжнародних угод, оскільки за доктриною міжнародного права щодо питань процесуального права завжди слід застосовувати законодавство тієї країни, в якій розглядається спір, тобто закон суду. Це уніможлиблює застосування в англосаксонській системі норм про СПД іноземних держав.

Законодавству окремих країн притаманний специфічний спосіб визначення початку перебігу СПД. Як вже було зазначено, за загальним правилом СПД починається з моменту виникнення права на звернення до суду за захистом свого права, однак таке правило має винятки. Так, наприклад, у Німеччині відповідно до § 199 Німецького цивільного уложення початком відліку загального СПД є встановлення моменту, коли кредитор пред'явив вимогу і коли він дізнався про обставини, обґрунтовані цією вимогою, а також про особу боржника, або коли він повинен був про

це дізнатися. Ще однією особливістю цивільного права Німеччини є визначення моменту початку обчислення загального СПД, який починається із закінченням року, в якому відбувались зазначені події. Таким чином, початок перебігу СПД в Німеччині пов'язують з двома обставинами: моментом виникнення вимоги та моментом обізнаності кредитора про обставини, що обґрунтовують вимогу або особу боржника.

На відміну від законодавства Німеччини, ЦК Португалії пов'язує початок перебігу СПД лише з моментом здійснення права: якщо ж боржник повинен здійснити право після певного періоду часу за вимогою кредитора, то строк починається після цього періоду часу (ARTIGO 306. Кн.1) [10]. Отже, для визначення початку перебігу СПД необхідно лише встановити юридичний факт – виникнення права вимоги, незалежно від суб'єктивної можливості кредитора знати про виникнення цього факту або особу боржника. Такі ж правила обчислення початку перебігу СПД характерні для ЦК Швейцарії: з моменту виконання обов'язку боржником. Якщо ж виконання зумовлюється вимогою кредитора, то перебіг починається з першого дня, коли таку вимогу можна вважати допустимою (ст.300 Кн.5: Кодекс зобов'язань) [10].

Цивільне законодавство України також містить подібні положення щодо обрахування початку перебігу СПД, які мають свої особливості.

Оскільки СПД є видом цивільно-правових строків, при його обчисленні використовують загальні правила обчислення строків (ст.ст. 253-255 ЦК України). При цьому правило про обчислення ПД є імперативним, а це означає, що порядок обчислення ПД не можна змінювати за домовленістю сторін.

Як загальні, так і спеціальні СПД обчислюються роками (ст.ст. 257, 258 ЦК України), а в окремих випадках – місяцями (ч.4 ст.559 ЦК України).

Цивільне законодавство встановлює спеціальні правила обрахування початку перебігу та закінчення строку. Будь-який строк завжди починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з

якою пов'язаний його початок, а закінчення строку залежить від виду його визначення. Строк, визначений роками, спливає у відповідний місяць чи число останнього року строку, визначений місяцями – у відповідне число останнього місяця строку, визначений тижнями – у відповідний день останнього тижня строку. Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений законом, днем закінчення строку є перший за ним робочий день [176, с. 189].

Іноді важливе значення має питання про те, в який момент останнього дня припиняється перебіг строку. Як уже було зазначено, за загальним правилом ці дії можна вчинити до 24 години останнього дня строку. Але як бути в ситуації, коли дії повинні здійснюватися в організації, що має певний режим роботи? Слід зазначити, що законодавець ураховує особливість життєвого укладу фізичних осіб і діяльності юридичних осіб. Якщо для фізичної особи строк закінчується о 24 годині, то для юридичної це визначається її операційними можливостями і належним оформленням господарських операцій, наявністю особи, яка від імені юридичної особи уповноважена на учинення певних дій: прийняття в установленому порядку матеріальних цінностей, зачислення коштів на рахунок, видання довідок тощо. Здебільшого це пов'язано із робочим днем та його режимом для певних категорій працівників.

У такому разі строк закінчується в той час, коли в організації припиняються за встановленими правилами відповідні операції. Вказане передусім стосується банків та інших фінансових установ. Письмові заяви і повідомлення, здані до установи зв'язку (передані іншими відповідними засобами зв'язку) до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що їх здали своєчасно, хоч до адресата вони дійшли після спливу строку [176, с. 189]. Такий порядок поширюється на СПД, оскарження судових рішень, інші процесуальні дії (ст. 124 ЦПК України). Це означає, що якщо особа в останній день СПД відправила позов до суду поштою, чи за допомогою тестової експлуатації підсистеми ЄСІТС (Єдина судова

інформаційно-телекомунікаційна система) «Електронний суд» [115], чи іншим зв'язком, але суд безпосередньо отримав її після спливу СПД – позовну заяву слід вважати такою, яку поданою вчасно.

Найбільше помилок допускають суди при визначенні початку перебігу СПД. Законодавець визначає суб'єктивний та об'єктивний критерії початку перебігу СПД. Об'єктивний критерій пов'язаний з конкретним юридичним фактом, з настанням якого можна відраховувати початок перебігу СПД – з моменту порушення права або інтересу особи. Суб'єктивний критерій позначає момент, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або особу порушника. Закон чітко не визначає, що таке «могла дізнатися». На практиці це означає, що такий момент може бути безпосереднім предметом розгляду при вирішенні спору в суді. Однак очевидно, що запізнення з моментом, коли сторона дізналася про порушення її прав, не може бути наслідком її недбалості. У такому випадку перебіг строку давності починається з моменту, коли сторона могла і повинна була довідатися про порушення її права з огляду на свою нормальну правоздатність, знання і життєвий досвід, звичайну сукупність життєвих обставин, але не дізналася через власну недбалість. Прикладом власної недбалості може бути неналежна організація обліку, обробки та зберігання документів, неналежне утримання власного майна тощо.

Для юридичних осіб суб'єктивний критерій реалізується через посадових (уповноважених) її осіб або осіб, які входять в орган, до повноважень якого належить здійснення покладених на них функцій. Відтак, якщо така особа при виконанні покладених на неї завдань мала можливість дізнатися про порушення прав юридичної особи, то ПД слід обчислювати з моменту такої можливості. При цьому немає значення, що реально дізналася про це порушення вже інша особа на цій посаді чи в органі. Наприклад, у справі за № 6-2469цс16 ВСУ не визнав фактичного моменту дізнання про порушення через проведення міжрайонною прокуратурою перевірки на виконання завдання Генеральної прокуратури

України від 26 квітня 2013 року [84]. Це суд пояснив тим, що у прокуратури була об'єктивна можливість дізнатися про порушення законодавства до проведення нею перевірки безпосередньо під час прийняття міською радою спірного рішення, оскільки на сесії був присутній помічник прокурора міста [84]. У цьому випадку перебіг СПД починається від дня, коли держава в особі її органів як суб'єктів владних повноважень довідалася або могла довідатися про порушення прав і законних інтересів. Таким чином, обчислення початку перебігу СПД для юридичних осіб не залежить від зміни її уповноважених суб'єктів, встановлюється презумпція обізнаності нового працівника за дії та обставини справ юридичної особи, за його попередників.

У законодавстві України поширеним є застосування суб'єктивного критерію. Він пов'язаний не лише із здатністю людини усвідомити порушення свого права. На практиці часто виникають ситуації, коли особа, незважаючи на обізнаність про факт порушення свого права, не має достатньої інформації про суб'єкта відповідальності за новим зобов'язанням, що фактично перешкоджає визначенню належного відповідача у справі. Через це, реальна можливість позивача знати особу порушника також має значення для обчислення СПД. Наприклад, під час дорожньо-транспортної пригоди (далі-ДТП) пошкоджено автомобіль і порушник втікає з місця порушення. У потерпілого виникає право вимоги з моменту скоєння ДТП, тому і СПД обчислюється з моменту порушення. Однак слід враховувати, що для того щоб подати позов до суду, відповідно до ст.175 ЦПК України, потрібно позивачу мати відомості про відповідача: прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання або перебування, відомі номери засобів зв'язку тощо. Відповідно, якщо позивачу невідомі такі відомості, це унеможливорює звернення його з позовом до суду в межах СПД. Такі ж правила визначення початку СПД необхідно застосовувати до вимог, забезпечених віндикаційним позовом, оскільки можливість його пред'явлення повинна бути пов'язана не лише з моментом порушення права власності, а й з

моментом обізнаності позивача про особу, яка володіє його майном. Для таких випадків критерієм для обчислення СПД є момент обізнаності позивача про особу порушника. Щодо цього, І.Б. Новицький зазначав, що «поки власнику не відомо, хто є порушником його прав, він не має можливості пред'явити позов до порушника його права; зараховувати йому цей період (необізнаності про особу порушника права) в СПД було б неправильним, оскільки така норма все одно не стимулювала б до якнайшвидшого пред'явлення позову» [87, с. 375].

Таке розмежування критеріїв початку перебігу СПД поділяє судову практику в постанові ВСУ від 29 жовтня 2014 року в справі №6-152цс14 [102]. Суд зазначає, що відповідно до суб'єктивного критерію для визначення початку перебігу СПД має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав. Таким чином, ч.1 статті 261 ЦК України містить презумпцію обізнаності особи про стан своїх суб'єктивних прав. Це означає, що обов'язок доведення моменту, з якого особі стало чи могло стати відомо про порушення її права, покладається на позивача. Визначення реальної можливості дізнатися про порушення своїх прав юридичною особою здійснюється через можливість такої обізнаності її органами чи відповідними уповноваженими особами. Отже, в межах суб'єктивного критерію визначення початку перебігу СПД першочергове місце займає не фактична обізнаність особи про порушення її права, а реальна можливість такої обізнаності. Саме неврахування судами цього правила найчастіше призводить до неправильного визначення початку перебігу і обчислення СПД загалом.

У нормах, які містять правила визначення початку перебігу СПД, законодавець застосовує словосполучення «від дня, коли». Судова практика його тлумачить так, що СПД розпочинається в день, коли виникло правопорушення або в день, коли особа дізналася чи могла дізнатися про порушення свого права, останній день виконання зобов'язання. Як бачимо,

обчислюють з дня, пов'язаного з відповідним юридичним фактом: дати відрахування з університету [136], останнього дня дії договору [137], дня пред'явлення вимоги кредитором [108], останнього дня виконання зобов'язання [131]. На нашу думку, це суперечить ідеї законодавця щодо обчислення СПД та суперечить загальним правилам обчислення цивільно-правових строків. Якби законодавець вважав доцільним почати обчислення початку СПД в день здійснення правопорушення, то в законі було б написано: «Перебіг позовної давності починається з дня (*курсив мій – В.А. Романюк*), коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила». Таким чином, проведення судами обчислення СПД з дня правопорушення суперечить закріпленим законодавством правилам обчислення. Останній день виконання зобов'язання не може бути першим днем перебігу СПД, оскільки особа має право до кінця останньої доби виконати зобов'язання, а факт не здійснення кореспондуючого обов'язку в останній день, слід вважати правопорушенням. Водночас, сама процедура звернення до суду з позовом з технічних причин не завжди можлива в день виникнення права вимоги, оскільки потребує підготовки процесуального документа – позовної заяви.

На нашу думку, правильно обчислювати СПД з наступного дня після календарної дати, в якій сталося порушення – невиконання зобов'язання в останній день встановленого для цього строку чи пред'явлення вимоги. Це обумовлено тим, що за правилами обчислення особа має право виконати зобов'язання до 23:59 год останнього дня встановленого сторонами строку або якщо це грошове зобов'язання, то особа може здійснити в банку переказ коштів в останній день, але кредитор отримає їх пізніше.

Початок перебігу СПД можна визначити з різного моменту часу, залежно від підстав невиконаного зобов'язання і порушення прав стягувача. У зобов'язальних правовідносинах є свої особливості перебігу СПД. Передусім необхідно вказати, що відповідно до правової позиції Верховного суду України у справі № 6-116цс13 (№ в ЄДРСРУ

35667396) [104] початок перебігу СПД співпадає з моментом виникнення у зацікавленої сторони права на позов.

Відповідно до частини 5 ст. 261 ЦК України, за зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг СПД починається із закінчення строку виконання. З урахуванням цього в цивільних та господарських відносинах найчастіше початком перебігу СПД є саме дата порушення права (невиконання обов'язків, зокрема нездійснення поставки в строк, нездійснення оплати в строк та ін.).

Як відомо, зобов'язання можуть бути і не обмежені конкретним моментом часу для виконання, тобто тривають до пред'явлення відповідних вимог. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг СПД починається зі спливом цього строку. В такому випадку прикладом може бути договір оренди майна, укладений на невизначений строк. Так як строк закінчення дії зобов'язання не визначений, то його слід відраховувати від того моменту, коли було пред'явлено вимоги про повернення майна, однак такому праву передують обов'язок однієї сторони попередити іншу сторону в письмовій формі про відмову від договору за один місяць, а у разі найму нерухомого майна – за три місяці (ч.2 ст.763 ЦК України).

Інші особливості визначення початку перебігу СПД в кредитних зобов'язаннях виділяє судова практика. Верховний суд України займає позицію, відповідно до якої перебіг СПД за вимогами кредитора, які виникають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається стосовно кожної окремої частини, від дня, коли сталося це порушення [104]. Такого правила обчислення СПД законом не передбачено. На нашу думку, така судова позиція є спірною з таких міркувань.

По-перше, особа бере кредит у певній сумі, яка є для неї «непідійомною», тому повернути борг банку теж одним платежем неспроможна. На користь позичальника банк встановлює повернення боргу

частинами, щоб зменшити його матеріальне навантаження. Через це для розрахунку СПД не можна брати за основу кожен платіж окремо, це може призвести до зловживання боржником свого права. Він не сплачуватиме платежі, а коли дійде справа до суду, то останній, за наявності спливу СПД щодо кожного платежу, звільнить боржника від їх фактичного повернення. Відповідно сума боргу зменшиться до суми платежів, щодо яких СПД ще не закінчилися.

По-друге, для боржника встановлено строк дії кредитного договору, який визначається датою сплати останнього платежу. Таким чином, у нього є право повернути всю суму боргу за останнім платежем, якщо до цього моменту кредитор не пред'явить йому вимоги про дострокове повернення боргу.

По-третє, щодо прострочення сплати чергових платежів повинна бути застосована лише відповідальність боржника, передбачена кредитним договором (в цьому випадку – це пеня за порушення строків сплати кредиту (строків сплати платежів)).

По-четверте, у кредитних правовідносинах ПД встановлюється для зобов'язання, яке передбачає повернення всієї суми боргу до передбаченої кінцевої дати погашення і не повинна залежати від способу його сплати (щомісячними платежами чи нерівними частинами). Боржник має право достроково повернути борг, якщо сторони не передбачили іншого, так само він може сплачувати лише відсотки за користування кредитом, не погашаючи тіло кредиту, цим самим він не відмовляється від виконання зобов'язання і може сплатити прострочений платіж разом з наступним або ж з останнім платежем відповідно до графіку. У цьому випадку він повинен усвідомлювати, що нестиме передбачену договором відповідальність за несвоєчасну сплату у вигляді неустойки за кожний платіж.

Отже, СПД за невиконання або неналежне виконання зобов'язання потрібно обчислювати з моменту його виконання боржником або зі спливом строку, встановленого для його виконання, навіть якщо це грошові

зобов'язання, сплата яких здійснюється платежами (за винятком сплати щомісячних платежів за використання житлово-комунальних послуг, де СПД обчислюється за кожен прострочений місяць окремо). Водночас пред'явлення кредитором вимоги про повну дострокову сплату заборгованості за кредитом змінює порядок і строк виконання зобов'язання. У такому випадку перебіг СПД щодо обсягу всього зобов'язання починається з моменту пред'явлення вимоги кредитора, незалежно від встановленої кінцевої дати виконання зобов'язання [105]. Саме пред'явлення вимоги про дострокове повернення боргу змінює суть зобов'язання позичальника з періодичного на одноразове. За одноразового зобов'язання обов'язок позичальника як порушника умов кредитного договору означає повернути весь кредит відразу.

Інші особливості обчислення спеціального СПД передбачено для стягнення неустойки. Відповідно до чинного законодавства (ч.2 ст.258 ЦК України) або договору неустойку (пеню) слід стягувати за кожний день прострочення виконання зобов'язання, а СПД необхідно обчислювати щодо кожного дня окремо за попередній рік до дня подання позову, якщо інший період не встановлено у законі або в угоді сторін. При цьому слід мати на увазі положення частини 6 статті 232 ГК України, відповідно до яких нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано. Цей шестимісячний строк не є СПД, а визначає максимальний період часу, за який може бути нараховано штрафні санкції (якщо інший такий період не встановлено законом або договором).

Щодо деяких вимог для обчислення початку перебігу СПД не має значення суб'єктивний критерій – момент, коли особа дізналася про порушення чи особу порушника, а початок перебігу СПД починається з огляду на інші факти. Наприклад, перебіг СПД за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від

дня припинення насильства (ч.2 ст.261 ЦК України). Перебіг СПД за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося її виконання (ч.3 ст.261 ЦК України). У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи СПД починається від дня досягнення нею повноліття (ч.4 ст.261 ЦК України). Це спеціальні правила обчислення СПД, зумовлені правовою природою та специфікою самих відносин і правовим статусом суб'єктів, які набули право вимоги.

Щодо останнього випадку, то на практиці виникає неоднозначна ситуація у співвідношенні обчислення СПД та моменту права на захист порушених прав чи інтересів неповнолітніх осіб.

За загальним правилом цивільного законодавства (ч.4 ст.261 ЦК України) СПД обчислюється з моменту досягнення *повноліття* (курсив мій – В.А. Романюк) особи, права якої порушено. Таку прив'язку до віку повноліття законодавець зробив у зв'язку з набуттям фізичною особою з досягненням 18-ліття повної цивільної дієздатності (ч.1 ст.34 ЦК України) [177] та цивільної процесуальної дієздатності (ч.1 ст.47 ЦПК України). Водночас у ЦК України закріплено підстави набуття повної цивільної дієздатності до досягнення особою вісімнадцятирічного віку. До таких підстав віднесено: реєстрацію шлюбу фізичної особи (у разі припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається (ч.2 ст.34 ЦК України)); досягнення фізичною особою шістнадцяти років і перебування у трудових правовідносинах (ч.1 ст.35 ЦК України); запис неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини (ч.1 ст.35 ЦК України); досягнення фізичною особою шістнадцяти років і бажання займатися підприємницькою діяльністю (ч.3 ст.35 ЦК України). При цьому надана фізичній особі, віком до 18 років повна цивільна дієздатність поширюється на усі цивільні права та обов'язки.

Неповнолітні фізичні особи віком з 14 до 18 років мають право особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом (ч.2 ст.47 ЦПК України). Це означає, що цивільна процесуальна дієздатність неповнолітньої фізичної особи залежить від обсягу їх цивільної дієздатності, передбаченої статтями 31 і 32 ЦК України. Більшими процесуальними правами наділені фізичні особи, які набули чи їм було надано цивільну дієздатність до досягнення 18 років. Так, наприклад, якщо неповнолітня фізична особа набула повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ч.2 ст.34 ЦК України) або їй було надано повну цивільну дієздатність у зв'язку із записом батьком/матір'ю (ч.1 ст.35 ЦК України) та в інших випадках, така особа може самостійно звертатися до суду щодо захисту своїх прав без залучення представників. Їх участь не потрібна, оскільки вони втратили право на її законне представництво (ст. 77 ЦК України). У такому випадку виникає питання правової визначеності та впливу часу, що залишився від набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності до досягнення 18 років (повноліття). З моменту отримання повної цивільної дієздатності, попри свій вік, такі фізичні особи стають повноцінними учасниками цивільних та цивільно-процесуальних відносин на рівні з іншими. Водночас СПД для них починається з моменту досягнення повноліття.

Таким чином, встановлене законодавцем правило обчислення початку перебігу СПД не можна повною мірою застосовувати для захисту прав неповнолітніх, які набули чи їм було надано повну цивільну дієздатність. З огляду на це, на нашу думку, СПД для таких фізичних осіб слід відраховувати не з моменту досягнення повноліття, а з моменту набуття повної цивільної дієздатності.

Такий порядок обчислення початку СПД порушує принципи цивільного судочинства, зокрема принцип верховенства права, принцип процесуальної рівності сторін та принцип змагальності сторін (ч.3 ст.2 ЦПК України).

Також порушується право боржника захищатися від позову шляхом клопотання про застосування ПД, оскільки право неповнолітньої особи може бути захищено, а СПД ще не почався. Щодо порушення принципу верховенства права (п.1 ч.3 ст.2 ЦПК України), слід зазначити, що порушується один з його складових елементів – принцип правової визначеності [24]. Останній являє собою сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини шляхом удосконалення процесів правотворчості та правозастосування [24]. Відповідно до доктринального тлумачення цього принципу В. Кернзом, принцип правової визначеності встановлює зобов'язання державних владних органів забезпечити легкість з'ясування права тими, щодо кого його застосовано, і набуття останніми можливості скористатися правом, так само як і способом, за допомогою якого воно буде підлягати застосуванню і тлумаченню [58, с. 104].

Відповідно до цього можна зробити висновок, що ПД є одним із тих правових засобів, що має забезпечити легкість з'ясування прав шляхом обмеження права на захист строком.

Слід зазначити, що порушується також принцип процесуальної рівності сторін (п.2 ч.3 ст.2 ЦПК України), тому що обмежується право боржника заявити клопотання про застосування ПД, оскільки в такому випадку вона не можлива. Також обмеження такого права порушує принцип змагальності сторін, оскільки звужується обсяг наданих законом процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, за допомогою яких сторони відстоюють свої правові позиції у формі судового спору [149, с. 91].

Ще однією особливістю встановлення СПД для неповнолітніх є те, що захист таких прав можливий і до початку перебігу цього строку. Такі особи мають законних представників чи опікунів, піклувальників, яким надано право звертатися щодо захисту їх прав до досягнення ними повноліття. Оскільки право вимоги виникає з моменту порушення права як у самого неповнолітнього, так і у його представника, за загальним правилом

відповідно до об'єктивного і суб'єктивного критеріїв слід починати відлік СПД. В цьому випадку, початок перебігу СПД залежить не від порушення, а від самого суб'єкта, якому безпосередньо належить право вимоги. Така прив'язка початку обчислення СПД значно його збільшує, оскільки від моменту фактичного порушення до моменту захисту порушеного права може минути 10, 15, а можливо і 20 років, що не відповідає загальним функціям ПД. Зазначене дозволяє виділити умови застосування ПД для захисту прав неповнолітніх фізичних осіб.

По-перше, необхідно обчислювати СПД для захисту прав неповнолітніх якщо у нього є законний представник, за загальним правилом. У цьому випадку початок перебігу загального СПД для звернення до суду *законного представника* неповнолітньої фізичної особи починається з моменту, коли законний представник довідався або міг довідатися про порушення прав його підопічного. Така наша пропозиція ґрунтується на тому, що захист прав та інтересів неповнолітнього входить до обов'язків опікуна та піклувальника, що передбачено частиною 4 статті 67 та частиною 3 статті 69 ЦК України відповідно.

По-друге, якщо СПД пропустив законний представник, його може поновити новий законний представник, якщо СПД буде пропущено з вини попереднього представника за умов: 1) наявність порушення прав неповнолітнього не його законним представником; 2) пропуск законним представником строку давності для звернення до суду через явне неналежне виконання своїх обов'язків.

По-третє, встановити загальний СПД до вимог, що є результатом неналежного здійснення прав та обов'язків опікуном або піклувальником, у тому числі, якщо він не звернувся щодо захисту порушених прав та інтересів неповнолітнього в межах загального СПД, про порушення яких йому було відомо, *з моменту набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності.*

Отже, можна зробити висновок, що початок перебігу СПД для захисту порушених прав неповнолітніх за загальним правилом потрібно обчислювати з моменту набуття повної цивільної дієздатності, а не з моменту досягнення повноліття. Оскільки захист прав неповнолітнього є обов'язком опікуна чи піклувальника, то перебіг СПД відповідно до таких вимог потрібно обчислювати за загальним правилом, зокрема з моменту обізнаності законного представника про порушення та особу порушника прав неповнолітнього.

2.2 Зупинення, переривання та поновлення строку позовної давності

Перебіг будь-якого строку проходить винятково у відповідності та в межах перебігу часу загалом. Однак в процесі правового регулювання суспільних відносин можуть виникати ситуації, коли застосування загальних правил обчислення цивільно-правових строків не забезпечує досягнення поставлених цілей та завдань, для яких встановлено певний строк. Саме тому, крім загальних правил обчислення цивільно-правових строків, у цивільному законодавстві передбачено спеціальні правила обчислення деяких строків залежно від їх призначення. Таким є СПД.

Перебіг СПД є процесом безперервним. Протягом цього строку можуть виникати обставини, які впливають на його перебіг. З огляду на це, законодавство встановлює правила для його обчислення (ст.ст.260, 261, 263, 264 ЦК України). На динаміку ПД впливають дві обставини – зупинення і переривання.

У нормах права, що регулюють відносини, пов'язані з ПД, враховано такі обставини, коли несвоєчасне подання позову до суду не є причиною необачності або недбалості уповноваженої особи, а викликано

об'єктивними, незалежними від волі людини причинами. Наявність таких юридичних фактів закон вважає підставами для зупинення перебігу СПД.

У юридичній літературі зупинення перебігу СПД розкривається, як припинення перебігу СПД на період існування обставин, що унеможлиблюють для особи реалізувати своє право на захист до суду. Як зазначає щодо цього З. В. Ромовська, зупинення засвідчує тимчасову неможливість через певні обставини рухатися далі [146, с. 645]. Йдеться про те що, у разі застосування конструкції зупинення СПД припиняється через передбачені законом обставини на весь час їх існування, але з моменту їх припинення відновлює свій перебіг, який продовжується без зарахування часу, коли діяли ці обставин. До таких обставин законодавець зараховує: надзвичайну або невідворотну за певних умов подію (непереборна сила); відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, передбачених законом; зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини; перебування позивача або відповідача у складі Збройних сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.

У ЦК УРСР 1963 р., було закріплено обов'язкову умову для застосування конструкції зупинення СПД – обставина повинна виникнути в останні 6 місяців строку давності, а якщо цей строк менше шести місяців – протягом строку давності [180]. Слід зазначити, що у ЦК України 2003 року обмеження застосування зупинення певним строком вже немає. Такий підхід є прогресивним, оскільки особа може скористатися зупиненням СПД у будь-який період перебігу СПД, що дозволяє повною мірою захистити порушене цивільне право та інтерес. На сьогодні немає значення, на якій стадії – початковій чи завершальній – сталася відповідна подія [146, с. 645].

Перебіг часу зупинити не можна, так само як не можна його уповільнити або прискорити. Саме тому таке призупинення перебігу строку є умовним і означає, що період часу, протягом якого існувала та чи інша

обставина, передбачена законом, не зараховується до СПД. Слід зазначити, правила обчислення СПД щодо застосування конструкцій зупинення та переривання давнісних строків мають певні особливості.

По-перше, зупиненню підлягає лише той СПД, який почав свій перебіг. Саме тому, обставини, які зумовлюють зупинення СПД, повинні виникнути в його межах, а не до початку або після закінчення його перебігу. В окремих випадках це може лише вплинути на відстрочення початку перебігу СПД [43, с.252]. У зв'язку з цим для правильного застосування зупинення важливим є визначення початку перебігу СПД. По-друге, після припинення обставин, що були підставою для призупинення, перебіг СПД продовжується. Це означає, що не можна почати обчислення строку заново, на відмінну від переривання строку давності. По-третє, об'єктивно тривалість часу зупинення не визначена, тому вона може тривати до тих пір, поки не зникнуть обставини, які її зумовили. По-четверте, зупинення СПД можливе лише за підстав, конкретно регламентованих цивільним законодавством. По-п'яте, правила обчислення та поновлення СПД суд застосовує лише за наявності посилань та доказів позивача на відповідні обставини, оскільки суд не має права самостійно застосовувати ПД, в тому числі правила щодо зміни обчислення та поновлення СПД [43, с. 222-223]. Після заяви відповідача про застосування ПД суд може лише запропонувати сторонам надати докази, які стосуються спору, в тому числі й обставин, що є підставами для зупинення, переривання та поновлення СПД [177]. Саме тому докази про зупинення СПД має подавати позивач, оскільки в його інтересах відстрочити сплив СПД за допомогою цієї конструкції. Якщо відповідну обставину буде підтверджено, суд зобов'язаний застосувати норму ст. 263 ЦК України, оскільки зупинення СПД настає об'єктивно, поза волею осіб, які перебувають у спорі [146, с. 646]. Йдеться про те що, щодо застосування правил про зупинення СПД суд діє як активна сторона.

Перелік обставин, які є підставами для зупинення перебігу СПД встановлено статтею 263 ЦК України. Такий перелік є вичерпним та враховує такі підстави [177]:

1. Якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за певних умов подія (непереборна сила). Непереборна сила належить до категорії відносних понять, оскільки те, що невідворотне при одному рівні розвитку науки і техніки, повністю відворотне за інших умов. Саме тому суд, визначаючи можливість віднесення явища до непереборної сили, з'ясовує усі конкретні обставини в кожному випадку окремо [42, с.188]. Законодавець наводить основні ознаки, які дають змогу вважати ту чи іншу обставину непереборною силою, до яких належать:

- а) надзвичайність, що означає відсутність закономірностей у розвитку події;
- б) невідворотність – саме за цих умов настання події не можна було відвернути, а за звичайних умов її можна було б відвернути;
- в) такими обставинами є лише події, тобто такий юридичний факт, настання якого не залежить від волі людини [173, с. 154]. Лише наявність усіх ознак в сукупності дає підстави суду застосувати цю підставу зупинення перебігу СПД, хоча вживання законодавцем сполучника «або» припускає достатність лише однієї з цих ознак. Зазвичай до непереборної сили відносять явища природного або соціального характеру, такі як землетруси, обвали, буревії, епідемії, військові конфлікти і війни, тощо [110, с. 67].

2. У разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом. Мораторій як підстава зупинення перебігу СПД являє собою юридичну перешкоду для пред'явлення позову, внаслідок встановлення заборони на виконання зобов'язання і впливає не на стан самого цивільного правовідношення, а на можливість його реалізації [43, с. 258]. Мораторій може бути оголошений у зв'язку з різними надзвичайними подіями, викликаними складним міжнародним становищем, неординарними громадськими явищами. Розрізняють загальний та спеціальний мораторій залежно від території поширення та виду зобов'язань [173, с. 154].

3. У разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акту, який регулює відповідні відносини. Очевидно, якщо рішенням компетентного органу зупинена дія закону, іншого нормативно-правового акту, то немає правових підстав для пред'явлення вимог, що визначені цим актом [39, с. 240]. За юридичною природою ця підстава дуже схожа з мораторієм, оскільки запровадження мораторію здійснюється лише на підставі закону, а не іншими нормативними і ненормативними актами, які не матимуть наслідком зупинення перебігу СПД.

4. Якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан. Якщо громадянин у мирний час призваний до армії для виконання свого військового обов'язку – це не є підставою для зупинення СПД, оскільки він має право звернутися до суду через представника [173, с. 155]. Слід зазначити, що вказана обставина є підставою зупинення СПД тільки у відносинах, у яких хоча б однією зі сторін є фізична особа. Що стосується відносин між юридичними особами, то для них підставами зупинення СПД можуть бути лише непереборна сила, мораторій та зупинення дії закону або іншого нормативного акта [170, с. 223].

Слід зазначити, що додатковою обставиною для зупинення перебігу СПД є обставина, про яку вказано у ч.2 статті 265 ЦК України: «Якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному провадженні, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили судовим рішенням, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності» [177]. На нашу думку, така обставина містить ознаки зупинення перебігу СПД, оскільки період від дня пред'явлення позову у кримінальному провадженні до набрання законної сили судовим рішенням, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до СПД.

Таким чином, вичерпний перелік підстав зупинення перебігу СПД містяться у ст. 263 ЦК України та у ст. 265 ЦК України.

В юридичній літературі неодноразово висловлювалися міркування щодо розширення цього переліку. Для вдосконалення юридичної техніки, на думку О.П. Сергєєва та О.В. Шовкової, доцільно доповнити цей перелік обставин вказівкою про можливість зупинення перебігу СПД й в інших випадках, передбачених ЦК України та законами [148, с. 50; 189, с. 164]. На нашу думку, погодитися з цією пропозицією можна лише частково, тому що до розширення переліку підстав зупинення перебігу СПД необхідно підходити обережно, оскільки збільшення числа винятків із загального порядку обчислення строку давності може нівелювати публічно-правове значення цього інституту. Проте це не означає, що законодавець не повинен удосконалювати норми, в тому числі розширювати перелік підстав зупинення перебігу СПД, якщо цього потребують цивільні правовідносини.

На сьогодні на сході України триває збройний конфлікт, який офіційно визначено як проведення АТО або ООС без введення воєнного стану із залученням Збройних сил України [111]. Перебування особи в зоні АТО можна розглядати в двох аспектах: 1) як перебування фізичних осіб у складі Збройних сил України або інших військових формуваннях; 2) як перебування фізичної або юридичної особи на території проведення АТО [96, с. 102]. Для зупинення перебігу СПД має значення переведення цих формувань на воєнний стан. Оскільки «воєнний стан» та АТО не є тотожними за змістом поняттями, перебування позивача або відповідача у складі військових формувань на території проведення АТО або ООС, яка замінює АТО з 30 квітня 2018 року [119], не можна кваліфікувати як підставу для зупинення перебігу СПД відповідно до статті 263 ЦК України [96, с. 102]. Особа фактично бере участь у бойових діях та перебуває в тих умовах, які характерні для воєнного стану, однак через не визнання законодавцем такої обставини підставою для зупинення перебігу СПД особа може втратити реальну можливість захистити своє право.

На нашу думку, заповнити цю прогалину у законодавстві можна шляхом внесення змін у п.4 ч.2 статті 263 ЦК України, який пропонуємо

викласти в такій редакції: «Якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан або *фактично залучені до проведення антитерористичної операції чи Операції Об'єднаних сил*».

Іншим проблемним питанням є визначення порядку обчислення перебігу СПД щодо вимог, що стосуються прав та обов'язків, які успадковуються внаслідок універсального правонаступництва – спадкування прав та обов'язків спадкодавця. Якщо законодавець визначив порядок задоволення вимог кредиторів спадкодавця у статтях 1281, 1282 ЦК України, то стосовно захисту спадкоємців, які успадкували право вимоги спадкодавця як кредитора, не визначив жодних механізмів та способів. Хоча в ЦК України визначено, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч.5 ст. 1268 ЦК України), проте він не може здійснювати жодних дій щодо спадщини, в тому числі пред'являти вимоги до боржників спадкодавця, поки не отримає правовстановлювальних документів як власника цих прав (наприклад, відчужувати нерухоме майно спадкодавця спадкоємець зможе з моменту державної реєстрації переходу права власності на це майно). Процедура спадкування передбачає не лише 6 місяців для прийняття спадщини, а також час для переоформлення правовстановлювальних документів на спадкоємця, який починається після спливу 6 місяців для прийняття спадщини. Таким чином, за цей тривалий час спадкоємець може пропустити СПД для пред'явлення успадкованих вимог до боржника. Отже, з метою захисту успадкованих прав спадкоємців варто доповнити перелік підстав зупинення перебігу СПД ще однією обставиною: *«перебіг позовної давності зупиняється на період переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців з моменту відкриття спадщини до моменту юридичного переходу прав спадкодавця до спадкоємця, тобто отримання*

правовстановлюючих документів (наприклад, отримання документів, що підтверджують право власності)».

Подібна ситуація складається і щодо відступлення права вимоги (заміни кредитора у зобов'язанні). За загальним правилом зміна сторін в зобов'язанні не впливає на перебіг СПД.

На це звертає увагу в своєму дисертаційному дослідженні В.М. Касап, який зазначає, що вимога юридичного існування права вимоги не позбавляє можливості передавати в порядку відступлення такі права, щодо яких спливає СПД. Це обумовлює необхідність зі сторони цесіонарія при здійсненні операцій з відступлення звертати особливу увагу на момент виникнення в цедента права на судовий захист за вимогою, що набувається, оскільки сам факт укладення договору про відступлення не перериває і не зупиняє перебігу СПД, що безпосередньо впливає на здійсненність предмета відступлення [57, с.107].

Законодавство чітко встановлює форму заміни кредитора у зобов'язанні, яка відбувається шляхом укладення двостороннього правочину у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникало зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредиторові (ст.513 ЦК України) [177]. Очевидно, що перехід прав за деякими правочинами може займати значну частину часу до настання моменту остаточного юридичного переходу права вимоги до нового кредитора, що негативно впливатиме на можливість останнього звернутися за захистом своїх прав та інтересів, які випливають з відступленого права. Водночас важливо зазначити, що недотримання форми такого договору може спричинити його недійсність відповідно до правил, передбачених ЦК України. У зв'язку з цим, пропонуємо у випадках відступлення права вимоги, форма укладення якої потребує державної реєстрації, зупиняти перебіг СПД на час укладення цього письмового договору до настання фактичного моменту переходу права вимоги (державної реєстрації).

Проаналізувавши практику застосування судами правил обчислення перебігу СПД, про яку йтиметься далі у параграфі, ми помітили неоднакове застосування конструкцій зупинення, переривання та поновлення СПД. Це стало підставою для внесення пропозиції щодо розширення вичерпного переліку підстав зупинення СПД.

Оскільки перелік підстав для зупинення СПД є вичерпним, а під час розгляду справи в суді сторони посиляються на обставини, що зумовили зміни в обчисленні СПД, але не передбачені законом, суди в таких випадках на власний розсуд кваліфікують ці обставини, що призводить до неоднакового застосування норм матеріального права та правил обчислення СПД. Для прикладу, Шевченківський районний суд м. Запоріжжя таку обставину, як вилучення оригіналів кредитних договорів під час обшуку – внаслідок проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства тривалістю 1 рік 1 місяць 25 днів, визнав невідворотною за даних умов подією відповідно до п.1 ч.1 ст.263 ЦК України [165]. На нашу думку, цю обставину не можна вважати непереборною силою, для якої характерні узагальнювальні риси таких обставин – їх об'єктивна і абсолютна дія, яка розповсюджується на невизначене коло осіб та неможливість передбачення та відвернення цих обставин [82]. Це пов'язано з тим що, здійснюючи господарську діяльність, особа повинна діяти відповідно до законодавства, а в разі порушення, що є проявом її волі, – усвідомлювати можливість настання негативних наслідків. Саме тому, здійснюючи господарську діяльність відповідно до закону, особа могла попередити (відвернути) цю обставину. Проте ми вважаємо, що це не перешкоджає зарахувати цю обставину до підстав зупинення перебігу СПД.

Інше суб'єктивне розуміння цієї обставини продемонстрував у справі № 526/2359/15-ц Гадяцький районний суд Полтавської області [161]. Вилучення оригіналів документів у рамках розслідування кримінального провадження суд визнав як незалежну від позивача обставину, що є поважною причиною пропуску СПД.

У разі визначення обставини як поважної причини пропуску СПД, суд оцінює існування такої обставини в межах СПД та не бере до уваги проміжний час, що минув з моменту припинення поважних причин до фактичного подання позову до суду, поза межами СПД. Таким чином, цей проміжний період може становити 6 місяців, рік, а може і 10 років, що негативно може вплинути на цивільні правовідносини та буде суперечити меті ПД. Аналізуючи цю обставину, слід звернути увагу на те, що для неї можна встановити часові межі її існування, тому час існування такої обставини варто розцінювати як підставу для зупинення перебігу СПД, що дозволить правильно та чітко обрахувати СПД. Відповідно, пропонуємо доповнити перелік підстав зупинення перебігу СПД такою підставою: *«у разі вилучення документів, що підтверджують позовні вимоги, в межах кримінального провадження або проведення передбачених законом перевірок на час їх вилучення до фактичного повернення»*.

Аналіз положень чинного законодавства про ПД свідчить про недоопрацьованість правил встановлення та закріплення обставин, що мають юридичне значення для обчислення СПД та впливають на його перебіг. Законодавець закріпив вичерпний перелік із чотирьох підстав зупинення перебігу СПД, який майже без змін було запозичено з ЦК УРСРС 1963 року. На підставі цього суди не можуть врахувати певні обставини як підстави зупинення перебігу СПД, що є логічними, доцільними та впливають із змісту цивільних правовідносин. Оскільки СПД застосовують до всіх вимог, за винятком тих, які передбаченні законом, не можна не врахувати динаміки розвитку суспільних відносин, що, в свою чергу, впливає на сферу та особливості застосування ПД. На сьогодні необхідне введення нових підстав для зупинення перебігу СПД – якщо особа перебуває в складі формувань, які залучені до проведення АТО чи ООС, та зупинення на період переходу спадщини від спадкодавця до спадкоємців з метою забезпечення можливості реалізувати своє право на захист, внаслідок пред'явлення вимог до боржника в судовому порядку.

Наступною правовою конструкцією, що впливає на обчислення перебігу СПД, є переривання. На відміну від зупинення перебігу СПД, після переривання СПД починається заново і час, що минув до перерви, не зараховується у новий строк.

Необхідно зазначити, що, як і в разі зупинення перебігу СПД і, переривання його перебігу можливе лише за умови, якщо дії, визнані законом підставами для переривання, було вчинено до закінчення СПД, незалежно від частини СПД, що залишився після того, як були здійснені ці дії. Йдеться про те що, вони можуть бути вчинені в будь-який момент в межах СПД, аж до останнього дня. Проте дії, які є підставою для переривання перебігу СПД, вчинені після його закінчення, на даний час визнаються законодавцем юридично байдужі.

Переривання перебігу СПД полягає у вчиненні особою передбачених законом дій, які переривають перебіг СПД, тобто залежать від волі сторін спору і одночасно є підставою для перебігу СПД спочатку.

Цивільне законодавство України передбачає вичерпний перелік підстав переривання СПД, який включає такі дві підстави:

1. Вчинення особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку.

У самому законі не вказано конкретизованого переліку таких дій. Орієнтований перелік дій, що свідчать про визнання боргу, наведено в постанові Пленуму вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів» від 29.05.2013 року № 10. Відповідно до п.4.4.1., до дій, що свідчать про визнання боргу або іншого обов'язку, можуть з урахуванням конкретних обставин справи належати: визнання пред'явленої претензії; зміна договору, з якої очевидно, що боржник визнає існування боргу, а також прохання боржника про таку зміну договору; письмове прохання відстрочити сплату боргу; підписання уповноваженою на це посадовою особою боржника разом з кредитором акту звірки

взаєморозрахунків, який підтверджує заборгованість у сумі, щодо якої виник спір; письмове звернення боржника до кредитора щодо гарантування сплати суми боргу; часткова сплата боржником або з його згоди іншою особою основного боргу та/або сум санкцій. При цьому якщо виконання зобов'язання передбачалося частинами або у вигляді періодичних платежів і боржник вчинив дії, що свідчать про визнання лише певної частини (чи періодичного платежу), то такі дії не можуть бути підставою для переривання перебігу СПД стосовно інших (невизнаних) частин платежу [116].

Таким чином, суд в кожному конкретному випадку повинен дослідити обставини, які свідчать про визнання боргу та на власний розсуд визначає їх такими, що підтверджують визнання боргу боржником. Якщо факт визнання боргу встановлений, давність переривається в день такого визнання.

В судовій практиці також викладено правову позицію щодо юридичного значення для переривання СПД погашення боргу внаслідок ліквідаційної процедури. Так, наприклад, у постанові Верховного суду України від 2 грудня 2015 року в справі за номером 6-1707цс15 зазначено, що погашення боргу за кредитним договором у рамках ліквідаційної процедури за рахунок продажу ліквідатором майна боржника не свідчить про визнання боргу відповідачем та не перериває перебігу СПД [100]. Така правова позиція Верховного Суду України є логічною, адже для переривання перебігу СПД необхідне вчинення самим боржником дій, що свідчать про визнання боргу і відповідно є його прямим волевиявленням.

У зв'язку з цим у літературі виникають дискусії щодо можливості переривання СПД через вчинення дій, що свідчать про визнання боргу не самим боржником, а його поручителем. Узагальнювальну відповідь на це питання відображено в постанові Пленуму ВГСУ «Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів» від 29.05.2013 року № 10, відповідно до якої вчинення боржником

дій з виконання зобов'язання вважається таким, що перериває перебіг СПД, лише за умови, коли такі дії здійснено уповноваженою на це особою, яка представляє боржника у відносинах з кредитором відповідно до закону, на підставі установчих документів або довіреності [116]. Також дії такої особи повинні бути з дозволу основного боржника, а не її власним добровільним волевиявленням. У разі пред'явлення вимоги кредитором до поручителя останній зобов'язаний повідомити про це боржника, інакше, якщо сам виконає зобов'язання, боржник має право висунути проти вимоги поручителя всі заперечення, які він мав проти вимоги кредитора (ст.555 ЦК України).

Отже, вчинення дій з визнання боргу поручителем можуть переривати перебіг СПД, однак ці дії повинні бути в межах строку дії поруки за зобов'язанням боржника та з його дозволу, інакше їх вчинення не буде мати правової підстави.

У правозастосовчій практиці не має однозначного вирішення питання про те, чи може переривати перебіг СПД часткове визнання боргу, чи визнання боргу обов'язково має бути повним. У такому випадку слід враховувати те, як сторони домовилися про виконання зобов'язання. Якщо передбачалося виконання зобов'язання одномоментно в повному обсязі, то виконання його частини буде визнанням боргу загалом. У випадках виконання зобов'язання частинами, наприклад, в договорі прописані строки оплати щомісячних платежів, СПД буде обчислюватися за кожним платежем окремо, тому оплата одного простроченого платежу не означає визнання боржником інших боргових платежів або боргу загалом. До такого правового висновку дійшов ВСУ в постанові від 05.04.2017 року № 6-522цс17 та встановив, що перебіг СПД за вимогами кредитора, які впливають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами), починається стосовно кожної окремої частини від дня, коли сталося це порушення [60]. При цьому, якщо виконання зобов'язання передбачалося

частинами або у вигляді періодичних платежів і вчинено дії, що свідчать про визнання лише певної частини боргу чи про періодичний платіж, такі дії не можуть бути підставою для переривання перебігу СПД стосовно інших (невизнаних) частин платежу. Отже, в таких випадках переривання СПД можливе лише для окремих частин боргу. Ми не погоджуємося з такою судовою практикою, оскільки вважаємо, що у таких правовідносинах початок перебігу СПД необхідно обчислювати із закінченням строку дії такого договору, а в разі пред'явлення кредитором вимоги про дострокове погашення боргу – з моменту її пред'явлення (див. параграф 2.1.). Відповідно сплату платежу можна вважати визнанням всієї суми кредиту, що перериває СПД.

2. Наступна передбачена законом підстава переривання СПД – у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач [177].

Пред'явлення позову до суду – це реалізація позивачем права на звернення до суду. Саме із цією процесуальною дією пов'язується початок процесу в справі. *Переривання СПД* здійснюється не шляхом подання будь-якого позову, а такої *позовної* заяви, що відповідає вимогам ст. 175 ЦПК України.

Позов потрібно подати з дотриманням встановлених вимог до його оформлення та змісту. Якщо ці вимоги порушено, то суд позов не приймає до розгляду або залишає без розгляду і не перериває СПД (ст.265 ЦК України). Проте якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до СПД. Якщо ж частина строку, що залишилася, є меншою шести місяців, її подовжують до шести місяців (ч.2 ст.265 ЦК України).

У постанові Верховного Суду України від 2 грудня 2015 року № 6-895цс15 викладено правовий висновок про те, що за змістом статті 257,

частини другої статті 264 ЦК України перебіг СПД шляхом пред'явлення позову може перериватися не в разі будь-якого направлення позову поштою, а здійсненого з додержанням вимог процесуального законодавства, зокрема статей 27, 175 ЦПК України. Якщо суд у прийнятті позовної заяви відмовив або її повернув, то перебіг СПД не переривається. Не перериває перебігу такого строку й подання позову з недодержанням правил підсудності [101].

Якщо позовну заяву було подано з порушенням вимог, суддя протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху в якій зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху [179].

Після того як всі недоліки позовної заяви будуть усунуті, суддя приймає рішення про прийняття позовної заяви до свого провадження. При цьому заява вважається поданою в день початкового подання її до суду. Це дуже важлива гарантія для позивача, оскільки СПД переривається поданням позовної заяви до суду. Було б несправедливо, якщо, усунувши всі недоліки позовної заяви, позивач не зміг би захистити або відновити порушені чи оспорювані права у зв'язку із закінченням СПД. У тому випадку, якщо заявник у встановлений строк не виконає вказівки судді, перераховані в ухвалі, заява вважається неподаною і повертається заявнику з усіма доданими до неї документами. Отже, не кожне подання позову перериває перебіг СПД, а лише те, що відповідає вимогам щодо змісту, форми позовної заяви та процедури її подання відповідно до чинного процесуального законодавства.

Відповідно до чинного законодавства особа має можливість захистити своє порушене право шляхом подання не тільки позову, але й заяви про видачу судового наказу щодо вимог особи. В ч.2 ст.267 ЦК України переривання СПД конкретно визначено шляхом пред'явлення позову, а не

заяви про видачу судового наказу. Відповідно до ч.1 ст.160 ЦПК України, судовий наказ є особливою формою судового рішення, його видає суд за результатами розгляду вимог, передбачених у вичерпний перелік ст.161 ЦПК України [179]. Таким чином, у кредитора є право вибору щодо здійснення судового захисту на стягнення грошових коштів, яке може бути реалізовано як у позовному провадженні, так і шляхом видачі судового наказу. Незважаючи на вичерпний перелік підстав переривання СПД, у судовій практиці суди дійшли висновку, що судовий наказ перериває СПД, навіть якщо його пізніше скасовано [160]. Оскільки норми про переривання та зупинення СПД є імперативними, не можна визнати судові рішення невідповідними законодавству, в яких видачу судового наказу не визнано підставою для переривання СПД, адже її законодавець не передбачив. З огляду на це, на нашу думку, позиція судової практики щодо можливості переривання СПД є обґрунтованою, адже не суперечить позивачу у виборі реалізації права на судовий захист, тому її слід передбачити в ЦК України на рівні з поданням позову.

Далі розглянемо третю юридичну конструкцію ПД, яку в науковій літературі називають поновленням СПД. Чому саме в літературі? Це обумовлено тим, що цивільне законодавство не застосовує цього поняття та не розкриває його сутності. Поняття поновлення СПД вживають і в судовій практиці.

Науковці по-різному тлумачать цю категорію. Так, наприклад, вважають, що поновлення СПД за поважних причин є визнанням того, що СПД не сплив [53, с. 257], або суд поновлює перебіг СПД шляхом винесення рішення про захист порушеного права [176, с. 194].

Фактично, поновлення СПД являє собою волевиявлення суду спрямоване на захист порушеного права особи, після спливу ПД за наявності поважних причин. Йдеться про те, що законодавець не передбачив повторного перебігу чи подовження СПД, як це встановлено у випадку його переривання, та не встановив додаткового строку для захисту

порушеного права за наявності поважних причин. Відповідно, особі не потрібно після визнання судом поважними причин пропуску СПД подавати новий позов, а захист права позивача здійснюється безпосередньо в межах наявного провадження. Це відображено в ч.5 ст.267 ЦК України: якщо суд визнає поважними причини пропуску ПД, порушене право підлягає захисту. Отже, фактично жодного поновлення СПД не відбувається, суд визнає право на захист позивача та не застосовує наслідків впливу ПД.

Якби наслідком поновлення СПД був його новий перебіг (спочатку), особи могли б звертатися до суду із заявою про поновлення СПД, а потім подавати позовну заяву в межах вже поновленого судом СПД. Саме так розуміють поновлення ПД в судовій практиці, проте без зазначення моменту перебігу нового строку та його тривалості [124; 164].

На нашу думку, не має сенсу подавати позов про поновлення СПД, а потім звертатися за захистом до суду. Фактичний вплив СПД не має значення для подання позову, адже суд не має права відмовити у його прийнятті або відмовити у позові через вплив СПД за власною ініціативою. Саме тому це лише «пусті» позови. Логічним і доцільним є подання клопотання про поновлення СПД, якщо є заява відповідача про застосування ПД. Крім того, це не вигідно з матеріальної точки зору, адже доведеться двічі сплачувати судовий збір – спочатку за поновлення СПД, а потім за позов.

Також слід урахувати, що суд не має повноважень встановлювати СПД, це робиться лише законом, а тривалість строку можна змінити за угодою сторін, але аж ніяк не в суді [189, с. 140]. Однак в судовій практиці поновлення СПД суди здійснюють на підставі положень закону, що регулює поновлення процесуальних строків – статей 72, 73 ЦПК України [162] (*стаття 127 чинного ЦПК України – курсив мій В.А. Романюк*). Отже, таке поновлення СПД судами є помилковим, адже ПД регулюють норми матеріального права, визначені у ЦК України. У ньому не має норм про можливість поновлення СПД, а визначено, що порушене право підлягає

захисту в разі пропущення строку за поважних причин. Таким чином, наявність поважних причин не поновлює СПД, а є підставами, що унеможливають застосування наслідків ПД та дозволяють здійснити захист порушеного права особи.

Визнання тієї чи іншої обставини поважною причиною пропуску СПД віднесено винятково до суб'єктивної думки судді. Критерії, за якими суд визнає ту чи іншу причину поважною, є різними і не завжди співпадають в однакових ситуаціях, що призводить до різного застосування судами норм матеріального і процесуального права. Саме тому, на нашу думку, доцільно було б зазначити в законодавстві невичерпний перелік деяких з них.

Аналіз судової практики дозволив виділити такі поважні причини пропущення СПД:

- 1) довгострокове перебування особи за межами України, зокрема у відрядженні, зміна місця проживання особи [162];
- 2) відновлення внаслідок втрати ідентифікаційних документів особи (паспорта) [124];
- 3) відшукування та збирання підтверджувальних позовні вимоги доказів [130; 133];
- 4) тривала хвороба, скрутне матеріальне становище особи [132];
- 5) відсутність відомостей про особу відповідача, місце його перебування та місця державної реєстрації, якщо позивач вживав заходів щодо відшукування цієї особи [163];
- 6) якщо своєчасність звернення особи до суду залежала від невиконання або несвоєчасного виконання своїх обов'язків органами владних повноважень щодо надання інформації, відповіді на запити, копії документів, які є доказами правової вимоги кредитора [128];
- 7) важливою є позиція суду щодо «поновлення» СПД у разі визнання позову відповідачем. Відповідно до статті 206 ЦПК України, відповідач може в письмовій формі визнати позов повністю або частково. На підставі цього обов'язком суду є винесення рішення про задоволення позову, але з

урахуванням того, що задоволення позову: а) не повинно суперечити закону; б) не повинно порушувати права, свободи чи інтереси інших осіб. Виникає питання: чи можна віднести до однієї з цих вимог пропуску СПД, коли інших підстав для відмови у позові немає? Звичайно, щодо другої умови не виникає жодних заперечень. Якщо СПД пропущений та є ризик порушити права, свободи чи інтереси інших осіб, то незважаючи на визнання позову відповідачем, суд може відмовити у задоволенні позовних вимог.

На нашу думку, за першої умови задоволення позову у разі пропуску СПД не буде суперечити закону, оскільки законодавством передбачено його поновлення судом за поважних причин, а визнання позову відповідачем можна вважати визнанням боргу та заявою про не застосування ПД.

З огляду на це, пропонуємо визнання позову відповідачем визначати як заяву про незастосування ПД, що теж є підставою для поновлення строку давності.

Аналіз судової практики дозволяє стверджувати про прийняття судами різних рішень та обґрунтування їх прийняття посиланням на різні підстави в однакових спірних правовідношеннях. Це обумовлено тим, що законодавством не передбачено вичерпного переліку поважних причин пропуску СПД та не визначено критеріїв відповідності таких причин поважними. Таке визначення належить до дискреційних повноважень суду, через відносну визначеність змісту цивільних норм та залежить від їх особистого мислення та розуміння конкретних обставин справи.

На наш погляд, зазначення вичерпного переліку причин пропуску СПД недоцільне, але їх орієнтовний перелік та критерії, яким вони повинні відповідати, слід визначити в Цивільному кодексі України. Це пов'язано з тим, що ту чи іншу причину залежно від обставин справи в одному випадку може бути визнано поважною, а в іншому – ні.

Саме тому, на нашу думку, причина (обставина) пропуску СПД є поважною, якщо вона відповідає одночасно всім таким умовам:

1) ця обставина безпосередньо пов'язана з особистістю позивача, тобто об'єктивно виникла для особи, яка має право вимоги. При цьому, можуть виникнути обставини, які опосередковано стосуються позивача, наприклад, не його особиста хвороба, а тривала важка хвороба родича, внаслідок якої останній потребує постійного догляду і присутності біля нього позивача. Таким чином, це можуть бути певні зобов'язання позивача перед третіми особами, які є причиною пропусчення СПД.

2) це обставина або кілька обставин безпосередньо унеможливають або ускладнюють реалізацію права особи на звернення до суду з позовом у межах СПД;

3) ця обставина виникла поза волею особи, яка пропустила СПД;

4) визнання обставини поважною причиною повинно відповідати нормам моралі. Це зумовлено тим, що поняття «поважності» є оціночним і не завжди може відповідати правовим засадам, а є особистим волевиявленням і розумінням судді. Саме тому така обставина повинна відповідати моральним підвалинам суспільства і може бути визнаною поважною за таких же умов;

5) ця обставина виникла в останні шість місяців спливу СПД та мала місце в момент його спливу, а якщо обставина припинила існувати до моменту спливу, то її наслідки сприяють пропусченню СПД;

6) обставина підтверджується належними і допустимими засобами доказування.

Загальними особливостями застосування поважних причин пропуску строку є їх настання в межах СПД. У цьому випадку, судам слід звертати увагу на момент їх виникнення в часовому просторі: враховувати строк, що залишився з моменту їх виникнення (чи мала особа достатньо часу звернутися до суду до завершення СПД), та час, що минув з моменту спливу СПД за наявності поважних причин. Для забезпечення визначеності у спірних правовідносинах, коли були поважні причини пропуску строку давності, а особа звернулася за захистом через декілька років після спливу

СПД, пропонуємо встановити часові межі для захисту права за наявності поважних причин пропуску строку давності: суд визнає обставини поважними причинами пропуску СПД, якщо вони виникли в останні 6 місяців до її закінчення та в разі звернення особи за захистом до суду не пізніше року з моменту спливу СПД або з моменту припинення такої обставини. Визнання поважних причин пропуску давності можливе за дотриманням цих двох умов у сукупності, а не як альтернативи. На нашу думку, співрозмірним є встановлення саме однорічного строку існування поважної причини. Це пов'язано з тим, що більшість документів відповідно до «Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів» [92], підлягають зберіганню найчастіше на 3 чи 5 роки. Оскільки спеціальні СПД стосуються вузького кола конкретно визначених вимог, а до решти застосовується загальний СПД, то встановлення однорічного строку є оптимальним та дозволить отримати документи необхідні для встановлення істини у правовідносинах, у межах строку їх зберігання.

Клопотання особи про визнання поважними причини пропуску строку давності необов'язкове. Згідно з ч.5 ст.267 ЦК України, слід розуміти, що суд може сам ініціювати так зване «поновлення» СПД, якщо вбачатиме достатньо підтверджувальних доказів про поважні причини пропуску. Так само суд самостійно застосовує зупинення та переривання строку давності за наявності підтверджувальних обставин. Особа може надати суду докази, які вказують на поважні причини пропуску строку давності, й безпосередньо не заявити клопотання про їх визнання поважними. З огляду на це, суд відмовляти в позові, посилаючись на те, що позивач не заявив клопотання про визнання поважними причин пропуску строку давності [122], не має права, адже обов'язковості такого клопотання не передбачено законом.

Судова практика визначила різні підстави, за якими суд визнає ту чи іншу причину поважною, які можуть стосуватися особистого стану особи (тяжка хвороба, безпорадний стан), неписьменності, перебування позивача або відповідача в тривалому відрядженні, необізнаності особи щодо місця перебування боржника, протиправних дій інших осіб тощо. Однак, їх не закріплення на законодавчому рівні призводить до дестабілізації не лише цивільних правовідносин, але й результатів діяльності судової практики.

Слід зауважити, що будь-які дії суду щодо зупинення, переривання та поновлення СПД можливі лише після заявленого клопотання про застосування ПД стороною спору. І ці правила про обчислення строку давності суд може застосувати за власною ініціативою незалежно від подання чи неподання відповідного клопотання сторін у справі, якщо в останніх є докази, що підтверджують факт такого переривання (зупинення, поновлення). Також підстави зупинення, переривання та поновлення СПД застосовуються при обчисленні як загального, так і спеціального строків ПД.

Законодавству окремих країн притаманні особливості визначення початку перебігу СПД. Як вже зазначалось, за загальним правилом СПД відраховують з моменту виникнення права на звернення до суду за захистом свого права, однак таке правило має винятки. Так, наприклад, у Німеччині відповідно до § 199 Німецького цивільного уложення початком відліку загального СПД є встановлення моменту, коли у кредитора з'явилася вимога і коли він дізнався про обставини, обґрунтовані цією вимогою, а також про особу боржника, або коли він повинен був про це дізнатися. Ще однією особливістю цивільного права Німеччини є визначення моменту початку обчислення загального СПД – він починається із закінчення року, в якому відбулись зазначені події.

PECL (Principles of European Contract Law, Принципи Європейського договірної (контрактного) права) (ст.ст. 14:304, 14:305, 14:306) та DCFR (Draft Common Frame of Reference) (ст. ст. III.-7: 304, III.-7: 305, III.-7: 306)

передбачають випадки відстрочення спливу СПД. Такі норми на сьогодні не передбачено у національному цивільному законодавстві, але разом із тим з деякими модифікаціями вони поширені в цивільному законодавстві Німеччини, Італії, Греції, Франції та Естонії. Підставами для такого відстрочення є переговори між сторонами, недієздатність кредитора (за умови відсутності представника) та щодо вимог померлої особи (як кредитора, так і боржника).

Для відмежування підстав зупинення та відстрочення СПД потрібно, на нашу думку, встановити межі, коли можна застосувати такі умови для зміни у перебігу строку давності. В цьому параграфі дисертаційного дослідження вже йшлося про те, що у ЦК УРСР 1963 р., було закріплено обов'язкову умову для застосування конструкції зупинення СПД – обставина повинна виникнути в останні 6 місяців строку давності, а якщо цей строк менше шести місяців, то протягом строку давності. Ми визначили, що для зупинення строку давності такі обмеження є недосить обґрунтованими, оскільки особа позбавляється права скористатись зупиненням у будь-який час, але для відстрочення, на нашу думку, встановлення таких темпоральних меж є доцільним, зважаючи на те, що відстрочення передбачає надання додаткового часу для захисту своїх оспорюваних чи порушених прав у випадку, коли виникли певні обставини.

Розглянемо детальніше правила щодо відстрочення спливу СПД. Зважаючи на те, що акти м'якого права*, розроблені в ЄС, передбачають використання усіх можливостей для виконання договорів, особлива увага у них приділяється саме переговорам, у тому числі переговорам, що необхідні не тільки перед укладенням договору, але й в процесі його виконання. Фактично, більшість спорів між учасниками договірних відносин в країнах

---

*На сучасному етапі побудови правового поля в межах ЄС важливого значення набуває процес гармонізації, результатом якого є розробка низки актів м'якого права (*soft law*), що можуть бути обрані сторонами як застосовне право. Такі акти *soft law* не мають обов'язкової юридичної сили або сила яких «слабша», ніж обов'язкова сила права, що діє в державі на поточний час. Вони є базою для розробки різних проектів нормативних актів. Наприклад, Проект Положення про єдиний європейський закон у сфері купівлі-продажу (CESL) – зосереджується на питаннях позовної давності в статтях 178-186, що містяться в розділі VIII, глава 18 Додатку I. Цей документ систематично аналізує запропоноване регулювання з точки зору гармонізації законодавства в рамках Європейського Союзу.

ЄС на сьогодні намагаються вирішити без звернення до суду. Тривалість переговорів може бути різною, і тому проводити їх під загрозою закінчення строків давності не доцільно.

Слід уникати також того, що переговори можуть ставати пасткою для кредитора. Боржник, який починає вести переговори і тим самим заважає кредитору подати заяву, не може пізніше посилатись на відмову від виконання у зв'язку із закінченням СПД. Фактично, вказане має стати особливим проявом принципу сумлінності та справедливої поведінки щодо контрагента, що є визначальними засадами договірної права ЄС.

З огляду на це для того, щоб мінімізувати вплив переговорів на ПД, достатньо відкласти закінчення строку давності, а не переривати його. Після того як переговори відбулись, але не вирішили поставлених завдань, у кредитора залишається розумний мінімальний строк, щоб з'ясувати питання про доцільність вирішення спору в судовому порядку. До прикладу, з 3 жовтня 2014 року в сторони А за договором виникли підстави для стягнення із сторони Б 20 000 грн. Протягом жовтня 2014 року до березня 2015 року відбулись переговори, які, однак, не вплинули на вимоги кредитора до боржника. Зважаючи на те, що СПД за такою вимогою закінчується лише у жовтні 2017 року, можливість відстрочення спливу строку давності не застосовується. В іншому випадку, за схожих обставин, коли переговори почались у березні 2017 року і закінчились у травні того ж року, може бути застосована норма щодо відстрочення спливу строку давності.

Переговорами у цьому випадку ми розглядаємо як будь-які спроби боржника та кредитора врегулювати спір без звернення до суду. Передбачити у нормі чіткий перелік випадків, як саме зафіксувати початок таких переговорів, на нашу думку, неможливо, тому боржник заінтересований у будь-який спосіб встановити момент початку переговорів і узгодити його із кредитором.

Ще однією підставою для відстрочення спливу СПД є недієздатність кредитора. Прикладом може бути неповнолітня особа, яка не має законного представника для звернення до суду. Окремі правові системи (Франція, Бельгія, Люксембург, Словенія, Шотландія та інші) передбачають загальне правило про те, що до досягнення повноліття СПД або переривається, або зупиняється. У цьому випадку, якщо ми говоримо про переривання, то досить часто важко встановити момент початку та зупинення такого переривання, а коли мова йде про зупинення, то правові системи йдуть тим шляхом, щоб загальний строк починався з моменту досягнення особою повноліття, хоча інколи це може бути невиправдано довго для боржника. Саме у зв'язку із тим, що сучасні правові системи, в тому числі європейська, йдуть шляхом зменшення загального СПД, зокрема для захисту інтересів боржника, ефективною може видатись практика, коли неповнолітня особа матиме не менше року після досягнення повноліття на звернення своїх вимог до боржника (Італія, Естонія, Німеччина, Греція).

Варто зазначити, що таке правило може бути застосовано у випадку, коли неповнолітня особа не має представника, або ж коли вимога стосується представника. Такий додатковий захист недієздатної особи необхідний лише у тому випадку, якщо представника не було протягом останнього року СПД. Відсутність представника в цьому випадку не призупиняє СПД, а відкладає його сплив.

Підсумовуючи, необхідно визначити *відстрочення строку давності* як подовження строку давності у випадках, визначених законом, що виникли не раніше, ніж 6 місяців до спливу СПД, а якщо цей строк менше шести місяців — протягом строку давності.

Ураховуючи це, а також зважаючи на правові традиції країн Європи, доцільність додаткового захисту інтересів як кредитора, так і боржника за рахунок відстрочення спливу СПД без додаткових підстав для переривання чи зупинення такого строку, вважаємо за доцільне внести доповнення до ЦК України ст. 264¹ такого змісту:

«Стаття 264¹. Відстрочення спливу позовної давності.

1. Відстроченням спливу строку позовної давності є подовження цього строку у випадках, передбачених законом.

2. Сплив строку позовної давності може бути відстрочено з підстав, що виникли не раніше, ніж за шість місяців до моменту спливу строку позовної давності, а якщо цей строк менший шести місяців — протягом строку давності.

3. Якщо сторони ведуть переговори про вимогу або про обставини, з якими пов'язана позовна давність, строк позовної давності спливає не раніше одного року з моменту закінчення переговорів.

4. Якщо у недієдатної особи відсутній представник, строк позовної давності за вимогами, що належать такій особі або на вимоги щодо цієї особи, закінчується не раніше одного року з моменту набуття такою особою дієдатності або призначення їй представника.

5. Строк позовної давності щодо вимог між недієдатною особою і її представником закінчується не раніше одного року після набуття такою особою дієдатності або призначення їй нового представника».

Визначення випадків та можливостей для зупинення чи переривання СПД може мати наслідком те, що окремі позовні вимоги залишаються незадоволеними протягом десятків років. І коли у більшості правових систем передбачено тривалі строки давності (20, 30 років), то на сьогодні такий стан за наявності загального СПД в 3 роки видається недоцільним і навіть обмежувальним, щодо забезпечення та захисту прав боржника. Це пов'язано з тим, що тривалий СПД передбачає в окремих випадках збереження майна, що є предметом вимоги, або ж забезпечення наявності інших ресурсів протягом усього строку. Окремі правові системи встановлюють максимальний СПД, враховуючи можливість її зупинення та переривання. У Греції, Шотландії, Нідерландах, Бельгії такий строк становить 20 років, Швеції – 10 років, англійська правова система передбачає диференціацію такого максимального строку залежно від

вимоги від 15 до 20 років. Принципи європейського договірного права та DCFR (ст.ІІІ.–7:307) встановлюють десятирічний максимальний СПД.

Максимальний строк, після якого кредитор втрачає право вимоги, незалежно від того, чи кредитор знав про таку вимогу, необхідно передбачити як противагу принципу відкритості та доступності механізмів захисту. Таке обмеження не повинно стосуватись випадків, на які ПД не поширюється, а лише є логічним обмеженням тривалості загального строку давності. Тривалість строку давності просто припиняється, якщо кредитор не знає і не може знати про факти, що породжують в нього право вимоги, або ж не знає про особу боржника. Таким чином, правило про максимальний строк ПД є фактично правилом про максимальну можливість його продовження з різних підстав. Ураховуючи загальні правила перебігу СПД, матимемо єдиний режим для загального СПД, який обмежуватиметься десятьма роками. Граничний строк має своє особливе призначення, за його межами ПД не може тривати та поновлюватися. Головною його особливістю є те, що початок його обчислення визначається не суб'єктивним критерієм – знанням особи про порушення його прав, а об'єктивним критерієм – моментом порушення його прав. Простота обчислення граничного СПД робить більш ясними і передбачуваними відносини між боржником і кредитором.

Водночас слід звернути увагу на застосування граничного СПД для захисту прав неповнолітніх. Перебіг СПД до їх вимог має свої особливості, тому у разі застосування граничного її строку можливість захисту їх прав не завжди можлива. Наприклад, набувши повну цивільну дієздатність з досягненням повноліття, особа звертається до суду за захистом прав, порушених, наприклад, в її 5-річному віці, тобто з моменту їх порушення пройшло 13 років. В такому випадку минув не тільки СПД, а й граничний строк давності. Для запобігання такій колізії пропонуємо встановити виняток для застосування 10-річного граничного строку давності та для таких вимог (які виникли до набуття неповнолітньою особою повної

цивільної дієздатності) визначити граничний момент СПД, який настає після спливу трьох років з моменту досягнення особою повноліття.

Очевидно, що такий максимальний строк можна застосувати крім випадків, коли відбувається поновлення загального або спеціального СПД на підставі рішення суду або у випадку переривання СПД у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Указані винятки будуть сприяти захисту інтересів кредитора. Зважаючи на викладене, вважаємо за доцільне доповнити ЦК України ст. 261¹ такого змісту:

«Стаття 261¹. Максимальна тривалість строку позовної давності

1. Тривалість строку позовної давності при його зупиненні або перериванні не може бути більшою десяти років.

Для захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх осіб, які виникли до набуття (чи надання) ними повної цивільної дієздатності, строк позовної давності спливає після трьох років з моменту досягнення повноліття.

2. Зазначене правило не стосується переривання перебігу строку позовної давності на підставі частини другої статті 264 та частини п'ятої статті 267 цього кодексу».

2.3 Договірне регулювання позовної давності

Свобода договору на сьогодні є основоположним принципом цивільного права у різних правових системах. Цивільне законодавство різних країн передбачає можливість укладення непоіменованих договорів, якщо сторони дійшли згоди за умовами такого договору. Одним із видів таких договорів є договори про зміну тривалості СПД.

Договірне встановлення СПД за законодавством зарубіжних країн може передбачати як збільшення, так і їх зменшення. ЦК України у ст. 259 передбачає лише можливість збільшення ПД за домовленістю сторін шляхом укладення договору у письмовій формі. У зв'язку із цим виникає необхідність дослідження такої правової конструкції та визначення можливості запровадження в цивільному законодавстві України договірного встановлення як збільшення, так і зменшення тривалості СПД. Таку позицію можна пояснити збільшенням різних форм та видів договорів, ускладненням відносин між боржником та кредитором, і тим, що не завжди на сьогодні є можливість вирішити усталеними правовими засобами.

Законодавство зарубіжних країн по-різному визначає можливість укладення досліджуваних договірних форм. Варто зазначити, що більшість попередніх редакцій цивільного законодавства різних європейських країн та міжнародних актів мали чіткі норми про заборону договірного порядку зміни строків давності [1]. Однак і на сьогодні деякі правові системи особливо суворі в цьому відношенні: вони вважають правила ПД обов'язковими і, таким чином, не дозволяють сторонам жодним чином їх змінювати «*discipline legale della prescrizione*» (ст. 2936 Цивільного кодексу Італії, ст. 275 Цивільного кодексу Греції, ст. 300 Цивільного кодексу Португалії). Інші країни дозволяють укладати договори щодо СПД, особливо щодо його зменшення, забороняючи встановлювати обтяжуючі умови щодо його визначення, перебігу, а також збільшення його тривалості [20, р. 477]. Таке обмеження зазвичай обґрунтовується суспільним інтересом і пов'язане з тривалістю встановленого законом СПД (10-30 років).

Нарешті, є правові системи, які визнають можливість укладення договорів щодо ПД. Вперше це було зроблено в межах англійського права. Закон про позовну давність 1980 року не визначає заборони про вихід за межі встановленого законом СПД. Однак встановлено випадки, коли суд може визнати недійсними такі договори: це стосується випадків, коли

договором встановлено менший, ніж передбачено законом, строк давності, якщо буде доведено, що така умова є несправедливою відповідно до вимог Закону про несправедливі умови контракту 1977 року. Французьке та німецьке законодавство також зазнало змін в цьому напрямку, встановивши можливість договірною регулювання СПД. Разом з тим було встановлено певні обмеження. Згідно з § 202 (2) Німецького цивільного уложення, СПД не можна продовжити до закінчення тридцятирічного строку. Французьке законодавство встановлює обмеження у десять років для договорів, що подовжують строк давності, і один рік для укладення угод, що його скорочують. Однак існує позиція про те, що встановлення однорічного СПД для «b2b» контрактів (договорів у сфері комерційної діяльності, де сторони є суб'єктами господарювання), але це не поширюється на договори між фізичними особами. На думку Н. Зімерманна, строки, що не перевищують один рік, навіть більше сприяють досягненню цілей громадянського суспільства, ніж дво- або трирічні строки [20, р. 479].

За законодавством Австрії, Бельгії, Угорщини і Данії дозволено скорочення, але заборонено продовження строку давності за договором між сторонами. Таке саме правило було в Німеччині до реформи зобов'язального права (зараз дозволено і продовження). Однак надана сторонам автономія волі обмежена: законодавець визначив межі як продовження, так і скорочення строків. Так, наприклад, не допускається продовження СПД більше, ніж на 30 років, які пройшли з визначеного законом моменту; не допускається укладення договору про скорочення строку давності за вимогами, що випливають з відповідальності за умисні дії.

Можливість скорочення СПД за вимогами з окремих договорів передбачена у Єдиному торговому кодексі США (з чотирьох років до одного року – за договором купівлі-продажу, оренди та ін.) [89, с. 344].

Із загального правила про можливість зміни СПД в договірному порядку є винятки, що пов'язані з особливим обчисленням СПД при

умисному порушенні зобов'язаною особою права уповноваженої особи. За правом окремих європейських країн (Німеччини, Чехії, Естонії та ін.) заборонено зменшення СПД договором на користь боржника, коли передбачено відповідальність за умисне порушення. За швейцарським цивільним правом такі самі наслідки настають не тільки за умисні дії боржника, але і через його грубу необережність [28, с. 13]. Якщо боржник умисно порушив зобов'язання, що передбачають зменшення СПД, то такі умови не будуть застосовані. В цю норму закладено ідею про несправедливість звільнення або зменшення обсягу відповідальності боржника за рахунок ПД, коли зобов'язання боржником порушено навмисне. В іншому випадку боржник, заздалегідь укладаючи договір, спеціально виявив намір не виконувати зобов'язання. Про умисне порушення йдеться, коли за наявності об'єктивної можливості і відсутності поважних причин з точки зору поведінки добросовісного учасника цивільного обороту боржник, бажаючи настання відповідних правових наслідків, навмисно не виконує зобов'язання [23, с. 140].

Застосування зазначеного обмеження (заборона полегшення за рахунок ПД становища боржника, який порушив зобов'язання або обов'язок навмисне), очевидно, не повинно обмежуватися сферою зобов'язань, оскільки зобов'язальні правовідносини – один з різновидів цивільних правовідносин, тому причин не враховувати таке правило в регулюванні речових або корпоративних правовідносин немає.

Договори про збільшення тривалості строку давності, за окремими винятками, ґрунтуються на міркуваннях публічного порядку. Як вже понад півстоліття тому дозволено в США. Французьке право, як і вітчизняне право після реформи, дозволяють збільшити передбачений законом СПД за угодою сторін. Правда, відповідна норма має обмеження в своєму застосуванні. Її не можна застосовувати до періодичних платежів з річним або більш коротким строком (заробітна плата, орендна плата, рента, аліменти, відсотки і т.д.), а також до договорів зі споживачами, договорами

страхування і в спорах про порушення трудового законодавства (тут також варто звернути увагу на те, що більшість європейських країн трудові договори визначають як цивільно-правові) [14]. Схожий перелік винятків містить і румунське право, що дозволяє змінювати давність за угодою сторін [9]. Заборона встановлювати більш тривалий СПД за вимогами споживачів порівняно з передбаченими законом міститься в законодавстві інших країн. Новий Чеський цивільний кодекс забороняє скорочувати або збільшувати СПД на шкоду більш слабкій стороні [16, р. 52].

За законодавством Угорщини договір, що змінює СПД в сторону як зменшення, так і збільшення, вважається дійсним, якщо його укладено в письмовій формі. Законодавча комісія Польщі висловила сумнів в обґрунтованості жорсткої заборони на зміну СПД в договірному порядку. На її думку, категоричність обмеження може бути ослаблена за рахунок надання сторонам права змінювати строк за деякими видами правовідносин, наприклад, між підприємцями, з одночасним встановленням меж зміни давності [17, р. 45].

Досить тривалий час ідея щодо недоцільності збільшення СПД за згодою сторін пояснювалась тим, що при укладенні договорів сторони встановлюють довготривалий СПД (50, 100, 1000 років, тощо), що могло призвести до скасування інституту ПД [94, с. 203]. Підхід про можливість продовження СПД за договором запропонували німецька та англійська законодавчі комісії. Такий підхід поділяють також в Новій Зеландії і канадській провінції Альберта. У новому Законі про позовну давність Онтаріо дозволено як продовження, так і скорочення СПД; проте подібна зміна обставлено низкою умов і можлива, якщо стороною угоди не є споживач.

На нашу думку, встановлення обмеження щодо максимального СПД спрямоване на запобігання тривалого, а іноді й необмеженого існування прав і кореспондуючих їм обов'язків. ПД покликана, в тому числі, захищати

особу, на яку покладено певні обов'язки, від можливого примусу до виконання цих обов'язків у невиправдано тривалих проміжках часу.

Після спливу СПД стає набагато важче встановити і довести наявність обставин, пов'язаних із вимогою прав або, навпаки, з їх припиненням (як, наприклад, сплата боргів). Якщо розглядати питання з технічної точки зору, то стають зрозумілими також причини неприпустимості того, щоб документи, які засвідчують виконання зобов'язань, надавались протягом необмеженого часу. З огляду на це правові системи йдуть шляхом обмеження тривалості СПД.

Варто зазначити, що сучасні міжнародні акти також передбачають окреме регулювання у цій сфері. Досить ліберальні щодо договорів про зміну строків давності PECL і Принципи УНІДРУА. Згідно із п. 1 ст. 14:601 PECL, правила про давність права вимоги можуть бути вільно змінені за згодою сторін, зокрема шляхом збільшення або скорочення строків давності права вимоги. Єдиним обмеженням такого підходу згідно з п. 2 зазначеної статті є заборона скорочення строку давності до періоду менше одного року і збільшення такого строку до періоду більше 30 років з моменту початку його перебігу. Положення DCFR про зміну СПД за договором між сторонами (п.п. 1, 2 ст. 111.-7:601), як продовження PECL, встановлюють такі самі умови щодо збільшення та зменшення СПД на підставі договору (п. 1, 2 ст. 14: 601).

Акти «м'якого права», регулюючи питання договірної становлення СПД, визначають максимальні та мінімальні строки. Максимальний строк у тридцять років визначено у PECL, DCFR, CESL, тоді як Принципи УНІДРУА визначають такий строк у 15 років. Мінімальний СПД в один рік встановлено у всіх вказаних актах.

Хоча встановлення максимальної межі строків для досліджуваних договорів є досить виправданим кроком, що майже не мав застережень та дискусій, нижня межа в один рік виправдовується в PECL та DCFR порівняно стримано: незважаючи на те, що коротші строки не суперечать

засадам громадського суспільства, в тому числі з метою захисту боржника, було визнано справедливим також встановлення мінімальної межі автономії сторін, яку застосовують навіть до індивідуальних домовленостей між юридичними особами.

У PECL, DCFR, і CESL чітко закріплено, що угоди, які скорочують або подовжують СПД, є лише одним із способів зміни визначення строків давності. Йдеться про те, що сторони також мають право вільно узгоджувати різні дати початку перебігу такого строку, запровадити додаткові або відмовитися від усталених підстав для призупинення або відстрочення закінчення СПД. Однак всі такі договори повинні дотримуватися максимальних та мінімальних норм, тобто вони не повинні призвести до обходу обмежень, установлених в актах м'якого права. Неможливість визначення інших, ніж передбачено законом, умов перебігу СПД в односторонньому порядку передбачено в усіх досліджуваних актах.

В юридичній літературі окремі науковці висловлювали свою позицію щодо можливості збільшення СПД. Зокрема, Г.Ф. Шершеневіч вважав недійсними угоди, які збільшують тривалість СПД, оскільки вони усувають закон, прийнятий в інтересах публічного порядку. При цьому угоди, що скорочують давність, згаданий цивіліст визнавав законними, хоча і небажаними для обороту [187, с. 231].

Погодившись заборонити збільшення СПД за договором, свого часу члени Редакційної комісії з підготовки та складання Проекту Цивільного уложення Російської імперії не дійшли спільної згоди щодо можливості скорочення строку давності. Так, наприклад, І.І. Карницький і П.О. Юренев висловлювалися за доцільність скорочення сторонами строку давності, інші члени Редакційної комісії, тобто переважна більшість, були проти цього. Останні визнавали недоцільним надання можливості сторонам скорочувати вказаний строк через побоювання певного примусу з боку одного з контрагентів над волею іншого, що спричинить обмеження права економічно слабкої сторони на судовий захист [40, с. 118].

У сучасній юридичній літературі вчені висловлюють також думку щодо доцільності санкціонування зміни СПД за договором, особливо в сторону зменшення [20, р. 480]. На нашу думку, зважаючи на розвиток концепції свободи договору та приклади ефективного функціонування досліджуваних правових механізмів, можна навести низку аргументів на користь договірної встановлення строків давності як щодо збільшення, так і зменшення.

Пояснення у недоцільності договірної врегулювання ПД зазвичай ґрунтуються на тому, що держава зацікавлена в тому, щоб не було позовів, що подаються після закінчення тривалого часу з моменту порушення права, а договори, що подовжують строки, були фактично спрямовані на скасування (обхід) ПД. І навпаки, договори про скорочення строку давності не тільки сумісні з основною метою давності, а й йдуть назустріч бажанням законодавця, засвідчуючи, що особа для здійснення свого права вважає достатнім давніший строк меншої тривалості, ніж встановлено в законі. Фактично за описаним підходом скорочення строку давності, порівняно з встановленим в законі, є полегшенням, а подовження – обтяженням для ПД.

Заборона зміни норм про ПД зазвичай пояснюється тим, що ПД за своїм суспільним значенням належить до інститутів публічного права, де ПД є інститутом процесуального права, а останнє не може бути скасовано волею приватних осіб. На думку Б.В. Попова, оскільки право на позов, включаючи отримання сприятливого судового рішення, є правом щодо державної влади в особі суду, тобто є правом публічного характеру, тому можливість відступитися від нього за договором не можлива не тільки через відмову від звернення до суду, а й через відмову від посилання на прострочення строків давності [98, с. 4]. На нашу думку, таке обґрунтування заборони змінювати за згодою сторін правила про ПД наводять автори, які вважають, що в основі встановлення імперативних правил про ПД лежить саме процесуальне значення цього інституту, інтереси правосуддя, а отже, суспільний інтерес [159, с. 16].

Варто також зазначити, що вказаний підхід не має достатнього обґрунтування на сьогодні. Змінюючи строки та інші аспекти давності за взаємною згодою, сторони не виходять за межі існуючих між ними правовідносин, суспільні інтереси від такої зміни нічого не втраять, на інших особах несприятливо це жодним чином позначитися не може.

Відповідно до Принципів УНІДРУА (ст. 10.3) сторони також можуть вільно змінювати СПД. Без прямої заборони сторони договором можуть не тільки скоротити або збільшити СПД як такі, а й змінити правила щодо їх обчислення, щодо початку перебігу, переривання, призупинення та про відстрочку закінчення. При цьому максимальним за тривалістю згідно з п. 2 ст. 10.2 10-річний СПД в разі його зміни за договором не може бути більшим 15 років. У зв'язку із цим виникає декілька питань для дослідження: чи доцільно встановлювати договірний порядок кореляції СПД як в сторону збільшення, так і зменшення; чи доцільно встановлювати граничні строки для такої кореляції?

Як вже було сказано, заборона на продовження СПД за договором часто обґрунтовується посиланням на публічні інтереси, яким повинна служити ПД. Однак інститут ПД, що служить здебільшого інтересам суспільства і кредиторів, переважно створений для захисту боржників. Саме тому, на нашу думку, врегулювання питання про можливість кореляції строків давності здебільшого має залежати від автономії волі боржника, яка превалює над суспільним інтересом.

Продовження ПД за договором забороняється зазвичай там, де СПД порівняно тривалий (10, 20, 30 років), тому подальше його продовження справді може викликати труднощі. Разом із тим, викладене в попередньому підрозділі дає підстави зробити висновок, що на сьогодні більшість правопорядків відходить від традиції встановлення таких тривалих строків давності й обмежується стандартним строком в три роки, лише в окремих випадках визначаючи їх більшими. І навпаки, продовження такого строку за згодою сторін частіше дозволяється в тих випадках, коли такий строк є

коротким (шість місяців, один рік, два роки). Наприклад, СПД на вимогу про розірвання договору або зниження ціни, а також про відшкодування збитків через не гарантовану якість, що обмежується шістьма місяцями з моменту доставки продукції – при купівлі-продажу рухомих речей і одним роком з дня передачі – при купівлі-продажу земельних ділянок, може бути збільшений договором за німецьким правом (§ 477 (1) Німецького цивільного уложення). Така норма про можливість продовження порівняно короткого строку давності за згодою сторін застосовується також і щодо вимоги про заміну дефектної продукції (§ 480 (1) Німецького цивільного уложення), вимоги про розірвання договору внаслідок виявлення недоліків, а також про відшкодування шкоди за наявності істотного недоліку, відсутність якого було гарантовано продавцем (§ 490 (1) Німецького цивільного уложення). СПД за вимогами замовника про виправлення недоліків, а також про розірвання договору, про зменшення винагороди підряднику або про відшкодування шкоди теж може бути продовжений за згодою сторін (§ 638 (2) Німецького цивільного уложення) [11, с. 121].

Можливість збільшення гарантійних строків за згодою сторін ніхто ніколи не оскаржував. При цьому при збільшенні гарантійних строків за договором побічно збільшується і СПД за відповідними вимогам, оскільки початок перебігу строку і гарантійного строку можуть не збігатися і давніший строк часто починається пізніше (наприклад, з моменту претензії замовником підряднику про недоліки прийнятого результату робіт в межах гарантійного терміну). Таким чином, допускаючи можливість збільшення в передбачених законом випадках гарантійних термінів, законодавець, в тому числі вітчизняний, у принципі допускає можливість збільшення і строку давності. Хоча варто зазначити, що у відносинах із споживачем, який є економічно слабкою стороною договірних відносин, збільшення чи зменшення строків може слугувати не на його користь, або ж завдавати додаткових майнових витрат для виробника чи продавця, що закладатиметься, в тому числі, у вартість самої продукції.

Так само не забороняються інші договори про подовження СПД для права вимоги (наприклад, при наданні кредитором відстрочки виконання боржником зобов'язання, укладення договору про неперед'явлення вимоги (*actum de non petendo*)). В такому випадку виникає питання, чи матиме місце прострочення для сторони, з якої гроші не можна вимагати через посилення на договір про неперед'явлення вимоги, оскільки СПД в цей час не починається.

Отже, можливість законодавчого визначення договірною врегулювання збільшення та зменшення СПД має низку переваг. В першу чергу, врівноважується автономія волі сторін: від визначення за бажанням меншого, ніж передбачено законом строку давності, до встановлення більшого строку, коли сторони будують договірні відносини на основі багатолітньої практики та мають високий рівень довіри один до одного. Варто також пам'ятати в цьому випадку, що ПД спрямована на захист не тільки і не стільки особи кредитора, скільки особи боржника. Якщо вести мову про зменшений строк давності, то слід звернути увагу на певні переваги для боржника і не завжди зручніше становище для кредитора, а у випадку продовження маємо іншу ситуацію: боржник протягом довшого, ніж це передбачено законом, строку може очікувати вимог від кредитора, які інколи (за умови, якщо строк давності становить більше 10 років) важко виконати.

Також одноманітність режиму ПД (застосування загального СПД до більшості видів вимог), навіть за наявності спеціальних СПД, не може задовольнити потреби усіх можливих вимог та життєвих ситуацій. Сторони повинні бути вільні стосовно строків давності, оскільки вони забезпечують складову змісту фактично кожного суб'єктивного права – права на захист, що повинно бути ефективним та зручним для їх специфічних правовідносин, не порушувати при цьому встановлених законом обмежень на мінімальну і максимальну тривалість строків давності [20, р. 482].

З огляду на це ми вважаємо, що при законодавчому врегулюванні договірному порядку зменшення та збільшення строків давності варто встановлювати їх мінімальну та максимальну межу. Такі обмеження, зокрема, передбачені ст. III.-7:601 DCFR, де встановлено мінімальний строк давності в один рік і максимальний – у 30 років. Також такі обмеження встановлено в окремих країнах. Наприклад, згідно зі ст. 2254 ЦК Франції договірна свобода сторін у встановленні СПД також не безмежна: мінімально допустимий строк дорівнює одному року, максимальний – 10 років. За німецьким правом, за загальним правилом встановлено тільки верхню межу договірної зміни строку давності – 30 років (який, проте, можна розрахувати тільки за допомогою передбачених законом правил про початок перебігу давності, а не сформульованих сторонами); нижньої межі, за винятком випадків, передбачених законом, немає (§ 202 (2) Німецького цивільного уложення). Законодавство Румунії також встановлює межі диспозитивності в строках давності: загальний трирічний строк не може стати коротшим одного року і довшим 10 років; спеціальні однорічні, дворічні і трирічні СПД не можуть бути збільшені понад 10 років, а 10-річний (в речових правовідносинах, за вимогами про відшкодування шкоди навколишньому середовищу, відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної в результаті насильства або тортур) – понад 20 років [16, р. 71].

Варто також додати, що такі договори про кореляцію строків давності повинні також відповідати низці вимог. У першу чергу мова йде про відповідність таких умов умовам чесності (тобто, доцільно визначати, чи встановлені в договорі умови про зміну строку давності не будуть визнаватись як нечесна підприємницька практика відповідно до чинного законодавства). Також важливо переконатись, що умови про ПД не будуть порушувати публічного порядку в тій частині, що вони не підпадають під норми регулювання, які визначають неможливість збільшення чи зменшення строку, а також не включені до переліку вимог, на які не поширюється СПД.

Публічний порядок не буде порушено у випадку, коли договором, наприклад, буде встановлено п'ятирічний, а не трирічний строк давності, оскільки це не матиме такого істотного значення, як визначення такого строку в десять, двадцять чи більше років. Проте боржник не повинен мати змоги узгодити строк давності у п'ятдесят або сто років, оскільки це фактично унеможлиблює право на захист як таке. Саме тому важливо встановлювати межі договірної свободи для відносин з визначенням строків давності. Такі правила повинні бути враховані особливо у випадку, коли за договором зменшується СПД.

Окрім визначення власне самого строку давності, в окремих випадках в актах міжнародного права, як і в праві окремих зарубіжних країн, передбачено особливості договірної свободи визначення будь-яких умов застосування ПД (до прикладу, правил про початок, призупинення та переривання перебігу СПД). Однак на сьогодні такі положення не набули широкого поширення на національному рівні. За французьким правом, наприклад, сторони мають право додатково до вказаних у законі передбачити свої власні підстави зупинення і переривання СПД. Такі ж правила визначено у німецькому цивільному праві.

Вплив розширення змісту та обсягу принципу свободи договору став чинником до внесення змін у законодавство різних країн. Так, наприклад, однією із вагомих новел нового ЦК Румунії стало застосування принципу свободи договору щодо ПД. На сьогодні за румунським законодавством сторони самостійно можуть визначити тривалість строку, протягом якого після порушення права може бути розпочато судовий та інший компетентний розгляд щодо захисту права. Сторони можуть передбачити умови початку, призупинення та переривання перебігу строку давності. Однак сторонам не дозволено трансформувати вимоги, на які ПД за законом не поширюється, в задавнювані і навпаки. Також заборонено змінювати умови про ПД у договорах страхування, у відносинах із споживачами та договорах приєднання [16, р. 72].

Можливість договірної кореляції СПД пов'язана з запровадженням можливості відмови від строків давності. По суті, відмова від давності – це різновид договору про збільшення такого строку. Йдеться про договір або фактичні дії щодо відмови боржника використовувати посилення на пропущення СПД. За такої відмови посилення на давність під час вирішення спору більше не має значення і не береться до уваги. Такі специфічні договори мають різне регулювання: 1) відмову від давності заборонено загалом; 2) відмова можлива, але тільки від тієї давності, що вже настала; 3) відмова можлива в будь-який момент, в тому числі заздалегідь, до закінчення строку [2, р. 1812].

Більшість правових систем, у тому числі вітчизняна, не допускаючи зміни правил про ПД за згодою сторін, тим самим дотримуються першого підходу щодо питання про заборону відмови боржника від давності, що не настала, так і давності, що настала. Другий підхід (щодо можливості відмови тільки від такої ПД, що вже настала) обрали швейцарське та австрійське цивільні законодавства. Нові або оновлені кодифікації частіше вибирають саме цей підхід (ст. 191 ЦК Бразилії, ст. 2250 ЦК Франції). Третій підхід (відмова можлива в будь-який момент, в тому числі заздалегідь, до закінчення строку) використовують рідше, зокрема його передбачено у законодавстві Великобританії та Німеччини.

У зв'язку із обґрунтуванням можливості договірної кореляції СПД, виникає питання про можливість встановлення на підставі договору умов щодо її перебігу. На нашу думку, такий договір може бути укладений тільки у випадку, коли він не порушуватиме права та інтереси його сторін, або ж не ставитиме їх в скрутне матеріальне становище. Зважаючи на викладене у попередніх підрозділах щодо особливостей визначення та обмеження СПД та підстав їх зупинення, переривання, можна констатувати, що умови договору про перебіг СПД не повинні обмежувати не тільки права та обов'язки кредитора, але й боржника, оскільки ускладнені чи

необґрунтовані підстави та наслідки перебігу СПД можуть вплинути на можливість виконання боржником своїх зобов'язань взагалі.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що договори про ПД слід розцінювати як ефективну можливість врегулювання спорів між сторонами та додатковим механізмом захисту як боржника, так і кредитора. Позитивно слід оцінювати сучасну світову тенденцію до зменшення загального СПД та імперативного регулювання цього правового інституту, що виражається, крім іншого, в допущенні все більшим числом правопорядків (в тому числі європейським) можливості зміни загального СПД за згодою сторін, особливо у відносинах між суб'єктами господарювання.

З урахуванням цього, а також з огляду на тенденцію посилення свободи договору в національному приватному праві, вважаємо за доцільне поширити можливість зміни СПД не тільки в сторону збільшення, але і зменшення, обмеживши таку договірну свободу мінімальним та максимальним строком. Пропонуємо викласти ст. 259 ЦК України у такій редакції:

«1. Строк позовної давності, встановлений законом, може бути зменшений та збільшений за домовленістю сторін.

Договір про зміну строку позовної давності, а також його перебіг укладається у письмовій формі.

Строк позовної давності на вимогу особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, до особи, яка не здійснює підприємницької діяльності, може бути зменшений за згодою сторін. За такою вимогою строк позовної давності не може бути збільшений.

2. Строк позовної давності щодо договірних зобов'язань може бути змінений сторонами під час укладення договору або протягом строку його дії.

3. Строк позовної давності, змінений за згодою сторін, за тривалістю не може бути менше одного року і більше десяти років.

4. Умови договору про зменшення строку позовної давності не застосовуються у випадку умисного порушення боржником виконання свого обов'язку перед кредитором».

2.4 Правові наслідки спливу строку позовної давності

Ефективність захисту цивільних прав часто залежить від того чи не зтягувала особа із реалізацією свого права на захист, насамперед у випадках, коли особа звертається за примусовою реалізацією свого порушеного права через суд. Це залежить від дотримання особою передбаченого законодавством СПД. У цьому випадку значення ПД полягає у тому, що саме цей інститут цивільного права є однією з гарантій захисту прав і обов'язків особи за національним законодавством України, а саме – визначає стабільність цивільно-правових відносин, виховує та дисциплінує учасників цивільно-правових відносин, є стимулом до активного використання ними власних прав, а з іншої сторони – зміцнює договірну дисципліну. Відповідно, якщо особа не дотрималася цього строку на свою користь, вона може втратити своє право на примусовий захист свого порушеного права зі сторони юрисдикційного органу. При цьому, законодавець передбачає правомірним виконання боржником свого обов'язку після спливу СПД, навіть якщо він не знав про його сплив. Таким чином, виникають наступні головні питання. Що ж саме погашає ПД? Які наслідки її спливу? Якого правового характеру набувають цивільні правовідносини внаслідок виконання боржником свого зобов'язання після спливу СПД?

Відповідно до частини 3 статті 267 ЦК України, ПД суд може застосувати за заявою сторони у спорі, до моменту винесення ним рішення. Звідси очевидна складність механізму застосування ПД.

По-перше, щодо суб'єктного складу: суб'єктом ініціювання є сторона у спорі (зазвичай цією стороною завжди є відповідач, адже лише у нього є зацікавленість щодо прийняття рішення судом про відмову у позові). Суб'єкт застосування – суд. Крім суду, законодавець не передбачив жодних альтернативних юрисдикційних органів, наділених правом застосувати ПД до спірних правовідносин, попередньо дослідивши всі умови спливу ПД.

По-друге, в умовах розвитку цивільних правовідносин ПД можна застосувати лише на стадії їх судового розгляду, тобто якщо сторони вдаються до інших юрисдикційних чи неюрисдикційних способів захисту, вони не можуть самостійно чи за ініціативою органів державної влади застосовувати ПД до спірних правовідносин.

З огляду на це необхідно розмежувати вплив ПД та настання наслідків її спливу. Для прикладу, особа звертається за захистом свого права після спливу СПД, про що вона та відповідач не знають. Відповідно останній не заявляє клопотання про застосування ПД, а суд, що не має права самостійно ініціювати її застосування, вирішує спір та задовольняє позов. Це означає, що *фактичне* настання ПД, зокрема момент її спливу, не спричиняє жодних юридичних наслідків. *Юридично* ПД настає з моменту застосування її судом на підставі заяви відповідача, і лише з цього моменту можуть настати наслідки її застосування. Звідси випливає, що про ПД говорять лише з волі відповідача, тобто вона виникає на підставі його волевиявлення. Однак, момент *фактичного* настання ПД є ключовим для *юридичного* застосування ПД, адже саме правильність встановлення цього моменту дозволяє визначити, чи звернулася особа з позовом в межах СПД. Таким чином, фактичний вплив СПД не впливає на захист спірного правовідношення, проте лише з цього моменту існує певна ймовірність втрати особою права на примусове здійснення свого порушеного права в майбутньому. Тепер саме від волевиявлення відповідача під час судового процесу – від того чи реалізує він своє суб'єктивне право на заявлення клопотання про застосування ПД, залежить захист права позивача після спливу СПД. Як

бачимо, це право відповідача є процесуальним, оскільки воно не може бути реалізоване поза процесом.

Хоча ПД відноситься до матеріального права, проте реалізується вона шляхом вчинення процесуальних дій та породжує процесуальні юридичні факти [25, с. 16], які регламентуються нормами ЦК України. Закріплюють правила щодо порядку вчинення процесуальних дій судом під час з'ясування обставин впливу ПД. Такими діями є: 1) звернення сторони спору під час судового розгляду із заявою про застосування ПД (ч.3 ст.267 ЦК України); 2) застосування судом ПД за заявою сторони (ч.3 ст.267 ЦК України); 3) вплив ПД, про застосування якої заявила сторона у спорі, є підставою для відмови у позові (ч.4 ст.267 ЦК України); 4) якщо суд визнає поважними причини пропущення СПД, то порушене право підлягає захисту (ч.5 ст.267 ЦК України). Отже, інститут ПД, крім норм матеріального права, містить норми процесуально права, які регулюють взаємозалежні суспільні відносини, що підтверджує міжгалузевий характер досліджуваного інституту права.

Встановлення законодавцем застосування ПД лише судом є обґрунтованим та доцільним. По-перше, не можна говорити, що сторони можуть застосувати ПД самостійно на стадії досудового врегулювання спору між ними, оскільки кожна сторона зацікавлена у вирішенні питання щодо ПД на свою користь, тому самостійно прийняти об'єктивне рішення про її застосування вони не можуть. По-друге, не може бути виправданим застосування ПД за заявою сторони спору при здійсненні юрисдикційної форми захисту іншими органами державної влади, оскільки рішення органу державної влади поступається за юридичною силою судовому рішення. Через це будь-яка сторона спору, яка буде не згідна з рішенням на підставі застосування ПД, зможе оскаржити його в суді. По-третє, однією з цілей запровадження інституту ПД є полегшення роботи судів під час розгляду справ, які мали місце в минулому, оскільки вплив значної кількості часу з моменту порушення права впливає на можливість його захисту, надання

доказів та доведення всіх обставин факту порушення. Отже, належність лише суду правомочності застосовувати ПД за заявою сторони у спорі є абсолютно правильною.

Як уже зазначалося, заяву про застосування ПД сторона у спорі подає до винесення судом рішення. Проте жоден з кодексів (ЦК України та ЦПК України) не передбачає обов'язкової форми її подання: чи шляхом усного клопотання, заявленого в судовому засіданні, чи шляхом складення окремого процесуального документа. Використання слова «зроблена» вказує на те, що заява може викладатись як в усній, так і письмовій формі, на відміну від слова «подається», що є більш притаманним саме письмовій формі заяви [25, с. 15] (наприклад, ч. 2 ст. 175 ЦПК України). Така невизначеність може впливати на якість судового процесу та прийняття ним справедливого рішення. Це стосується саме тих випадків, коли сторони заявляють клопотання про розгляд справи за їх відсутності. На нашу думку, є два допустимих варіанти подання заяви про застосування ПД за певних умов: 1) особа може усно заявити про застосування ПД, якщо під час цього судового засідання був присутній позивач; 2) у разі розгляду справи за відсутності сторін, особа подає письмову заяву (клопотання) про застосування ПД. В другому випадку особа може подати два різних клопотання або у клопотанні про розгляд справи за її відсутності зазначити прохання про застосування ПД.

Законодавець передбачає можливість подання такої заяви лише сторонами спору. Відповідно до ч. 1 ст. 48 ЦПК України [177] сторонами в цивільному процесі є позивач та відповідач. Оскільки позивач не зацікавлений у застосуванні ПД, то заяву про її застосування може зробити лише відповідач.

У юридичній літературі іноді виникають дискусії щодо наділення третьої особи правом на подання заяви про застосування ПД. Цивільний процесуальний кодекс України поділяє третіх осіб на дві групи: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та треті особи, які не

заявляють самостійних вимог. На думку О.Г. Брателя, їх варто включити до осіб, які на ряду зі сторонами у спорі, мають право заявити про застосування ПД, оскільки вони мають ті ж права та обов'язки що й позивач [25, с. 14]. На нашу думку, пропозиція вченого є спірною. Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, вступає в спір шляхом подання позову до однієї або декількох сторін (ч.1 ст.52 ЦПК України). Таким чином, у цієї особи є самостійна позовна вимога щодо предмета спору, яка може мати відмінності від позовної вимоги позивача. Відповідно до правової природи ПД, її застосовують у разі порушення права особи, а тому в цьому випадку суду необхідно буде встановити факт порушення права, на підставі якого третя особа висуває позовну вимогу, та інші обов'язкові умови настання ПД. Таким чином, ПД тісно пов'язана із суб'єктивним складом правопорушення та впливає на захист суб'єктивного права особи, у якої виникає матеріально-правова вимога про захист порушеного права. З огляду на це вважаємо несправедливою запропоновану можливість третіх осіб, які висувають самостійні вимоги щодо предмета позову, заявляти про застосування ПД до вимоги позивача. На підставі цього, ми пропонуємо встановити можливість для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, звертатися про застосування ПД лише щодо тих вимог, що їх вони висунули особисто. В тому випадку, якщо позовні вимоги третьої особи та однієї із сторін співпадають, то звернена заява про застосування ПД повинна стосуватися лише тієї особи, яка звернулася із заявою, та не поширюється на тотожну вимогу особи, яка цієї заяви не робила.

Що стосується можливості застосування ПД за заявою третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, то тут варто вказати погляди О.Г. Брателя, який звертає увагу на недоцільність наділення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Це обумовлено тим, що саме іменування третіх осіб вказує на те, що вони не заявляють самостійних вимоги щодо предмета спору. Крім цього,

законодавець визначає, що ухвалене рішення суду може лише вплинути на їхні права або обов'язки [25, с. 14-15].

Цивільний кодекс України встановлює часові межі щодо звернення особи із заявою про застосування ПД. Таке звернення повинно бути зроблено до винесення судом рішення (ч.3 ст.267 ЦК України). Відповідно до положень ЦПК України поняття «винесення судового рішення» необхідно розуміти як «ухвалення судового рішення» в контексті ч.1 ст.244 ЦПК України: «Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення». Отже, процедура винесення судового рішення означає ухвалення його судом з моменту виходу суду до нарадчої кімнати і закінчується його проголошенням в судовому засіданні. ЦПК України визначає інший момент можливості подання сторонами доказів та клопотань (заяв), які підлягають доведенню та з'ясуванню ще до проведення судових дебатів, зокрема до постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами. «Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів» (ч.3 ст.241 ЦПК України).

Для застосування ПД суду необхідно з'ясувати низку обов'язкових обставин: належність суб'єктивного права особі, факт порушення цього права, дотримання СПД, підстави для зупинення і переривання СПД або наявність поважних причин його пропуску. Відповідно до положень ЦПК України, особа повинна звернутися з клопотанням (заявою) про застосування ПД до моменту постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами, а не до моменту винесення (ухвалення) рішення у справі. Таким чином, політична колізія

норм двох кодексів щодо регулювання сторони спору права на звернення із заявою про застосування ПД.

З метою правильного та однакового застосування норм матеріального та процесуального права та для врегулювання цієї колізії, пропонуємо внести зміни до ч.3 ст.267 ЦК України та викласти її у такій редакції: *«Позовну давність суд може застосовувати лише за заявою сторони у спорі, зробленою до постановлення ним ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами».*

Невизначеним залишається питання, чи може особа подати заяву про застосування ПД під час розгляду апеляції або коли справу відправлено на новий розгляд у суд першої інстанції. Щодо першого питання, то подання і розгляд заяви про застосування ПД в суді апеляційної інстанції буде суперечити положенням ЦПК України та перевищувати (виходити за межі) повноваження суду апеляційної інстанції. Це пов'язано з тим що, до повноважень суду апеляційної інстанції не входить вивчення та дослідження нових доказів, а подання заяви про застосування ПД зумовлює подання і дослідження нових доказів судом: встановлення порушення права, належність права позивачу, з'ясування того чи мали місце обставини зупинення та переривання СПД, докази щодо поважності причин пропущення СПД, тощо. Таким чином, розгляд апеляційним судом заяви про застосування ПД буде суперечити чинному законодавству.

В тих випадках, коли справа повертається на новий розгляд до суду першої інстанції, на нашу думку, особа має право заявити про застосування ПД, однак у разі її застосуванням судом, він повинен враховувати те що, за загальним правилом СПД повинен закінчитися до моменту подання особою позову до суду, тобто якщо СПД сплив під час апеляційного розгляду, суд не повинен її застосовувати, адже апеляційне провадження буде продовженням розгляду тієї ж справи, лише на іншому рівні. У цьому випадку СПД було перервано внаслідок подання позову до суду першої інстанції. Таким чином, якщо СПД сплив, а особа не заявила про її

застосування під час першого розгляду в суді першої інстанції, за нею зберігається це право, якщо справу знову буде направлено до суду першої інстанції на новий розгляд.

Проте судова практика розробила наразі іншу правову позицію відповідно до якої відповідач, який не був належно повідомлений судом першої інстанції про час і місце розгляду справи, і який не брав участі у такому розгляді, є підставою для вирішення апеляційним судом заяви цього відповідача про застосування ПД, навіть якщо таку заяву не було подано до суду першої інстанції [99]. Такого висновку Верховний Суд України дійшов у справі № 200/11343/14-ц за позовом Публічного акціонерного товариства комерційний банк «Надра» (позивач) до ОСОБА_3 (відповідач) про стягнення заборгованості за кредитним договором. У цій справі ВСУ встановив, що немає механізму забезпечення права відповідача на час апеляційного розгляду подати заяву про застосування ПД у випадку заочного розгляду справи за відсутності відповідача та без належного повідомлення його про час і місце розгляду справи. Було зазначено, що суд першої інстанції неправомірно відмовив у перегляді заочного рішення, недооцінивши посилення відповідача на пропущення позивачем СПД як доказ, на який він посилається, що має істотне значення для правильного вирішення справи. Апеляційну скаргу відповідача теж не було задоволено, оскільки під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Також, чинне законодавство не передбачає такої підстави для повернення справи на новий розгляд. Тому, на нашу думку, відмова апеляційного суду була обґрунтована та відповідає законодавству. Проте Верховний Суд України виходив з того, що судами було порушено принципи рівності та змагальності сторін, що унеможливило відповідачу нарівні з позивачем довести у суді першої інстанції ті обставини, на які він

посилається як на підставу своїх заперечень. На підставі цього ВСУ відправив справу на новий розгляд.

На нашу думку, Апеляційний суд може розглядати заяву про застосування ПД в межах власної компетенції, керуючись ч. 3 ст.367 ЦПК України, де визначено випадки розгляду нових доказів: «докази, які не було подано до суду першої інстанції, приймаються судом апеляційної інстанції лише у виняткових випадках: *якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього*» [179]. Оскільки відповідача не було належним чином повідомлено про судовий розгляд справи, це є причиною, що об'єктивно не залежала від нього, через яку він не зміг подати заяву про застосування ПД.

В юридичній літературі постійно триває дискусія щодо наслідків, пов'язаних із застосуванням ПД, зокрема щодо предмета її погашувальної (припиняючої) функції. Як ми визначили у підрозділі 1.2, ПД стосується права на позов у матеріальному розумінні – це право вимагати від суду винесення рішення про захист порушеного суб'єктивного права і право отримати такий захист. Йдеться про право на примусове задоволення вимоги позивача через суд. Відповідно, закінчення СПД позбавляє сторону можливості вимагати примусового здійснення права через суд, але не позбавляє права звернутися за захистом до суду взагалі, так як для подання позовної заяви до суду про захист порушеного суб'єктивного права законодавець ніяких строків не встановлює [173, с. 142].

СПД відносять до строків захисту, тому ПД тісно пов'язана із правом особи на захист. Відповідно до положень ЦК України, пропущення СПД не перешкоджає особі звернутися до суду за захистом своїх прав та інтересів, тобто це не позбавляє особу права на захист. З іншої сторони, вплив ПД суттєво впливає на зміст останнього.

Щодо цього О.В. Шовкова вважає, що до впливу СПД в руках особи *вимога* про захист, а після спливу строку – це лише *прохання* [189, с. 137] (*курсив* – О.В. Шовкова). За такого трактування науковця можливе хибне

розуміння, що ПД змінює вимогу позивача на прохання, з чим ми не можемо погодитися. Зміст правової вимоги позивача не змінюється. Наприклад, якщо особа бажала повернути з незаконного володіння своє майно, то навіть після спливу СПД вона бажає цього ж. Тобто, правова вимога зі спливом СПД не змінюється і не втрачає своєї сили. На нашу думку, в такому випадку змінюється лише спроможність отримати захист порушеного права, яка забезпечується здійсненням права на захист особи. У цьому контексті в межах СПД можна говорити про право на захист як *правомочність* (особа має законне право, повноваження [109]) отримати судовий захист порушеного права, а після спливу – *можливість* (допустимість чого-небудь за певних умов [81]) отримати такий захист за певних умов передбачених законом, які мали місце після порушення суб'єктивного права особи.

Не можемо повністю погодитися з думкою З.В. Ромовської, яка пише, що в частині 2 статті 267 ЦК України: «заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу ПД», слово «заява», а не «вимога» з'явилася не випадково, оскільки розраховувати на її задоволення позивач може у разі мовчання відповідача [51, с. 471], тобто відсутності його заяви про застосування ПД. В даному випадку законодавець, застосовуючи слово «заява», не має на увазі жодного зменшення права особи на захист, адже заява (позовна заява) відображає лише матеріальне оформлення будь-якої позовної вимоги для захисту порушеного права.

Отже, фактичний сплив СПД погашає право на позов в матеріальному розумінні, при цьому змінюючи зміст права на захист, може призвести до його припинення у разі наявності заяви відповідача (боржника) про застосування ПД, це передбачено в ч. 4 ст. 267 ЦК України: сплив ПД, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові.

Слід зазначити, що не всі науковці задовольняються позицією щодо припинення права на позов в матеріальному розумінні із застосуванням ПД. Ще однією важливою, особливо з практичної точки зору, є проблема з'ясування щодо існування суб'єктивного права незалежно від права на позов. Позиції науковців з питання припинення суб'єктивного права разом із припиненням права на судовий захист також різняться.

Ще римські юристи розходилися в поглядах щодо цього питання. Деякі з них поділяли думку про припинення суб'єктивного права разом із правом на позов. Інші заперечували, вказуючи, що якщо є можливість без позову здійснити право, то здійснення його повинно бути допущено. Підтвердженням цьому було існування в римському праві положення про так звані *obligation es naturales* – зобов'язання позбавлені позову, які у разі їх виконання, вважалися дійсними [79, с. 323]. Тобто, ми бачимо можливість існування права на позов окремо від самого суб'єктивного права ще у римському праві.

Подібну позицію займав І. Є. Енгельман, який вважав, що разом з позовом втрачається саме право, і не лише у зобов'язаннях, де право без того тотожне з позовом і, не маючи іншого змісту, збігається з вимогою, але і там, де право ширше вимоги, де воно має речовий характер. Тобто, на думку науковця, залежно від змісту прав, їх знищення матиме різні наслідки [190, с. 399]. Таким чином, І. Є. Енгельман, виділив такі погашувальні наслідки ПД для різних за змістом прав:

- 1) право зобов'язальне по суті своїй збігається з позовом, знищується давністю абсолютно повністю, а зобов'язана особа звільняється від зобов'язання, тобто, саме зобов'язання перестає існувати, зникає з юридичних відносин;
- 2) право власності, якого колишній власник позбавлений у зв'язку із закінченням давності, припиняється для нього. Спершу, зі спливом давності припиняється позов власника, тоді разом з позовом для власника знищується його право. Проте речове право, власність,

продовжують існувати, але ними вже розпоряджається давніший власник [190, с. 476].

Ще одним прихильником цієї позиції був Г.Ф. Шершенєвіч. На його думку, дія ПД полягала в тому, що особа, яка не пред'явила позов про захист свого права протягом встановленого строку, втрачає право пред'явити позов, а разом з ним і саме право, яке охороняється позовом [190, с. 183]. Таке розуміння ПД І.С. Енгельман та Г.Ф. Шершенєвіч пояснювали тим, що воно відповідало чинному за тих часів законодавству [190, с. 183].

Основний аргумент прихильників теорії погашення ПД суб'єктивного цивільного права зводиться до твердження, що позбавлення уповноваженої особи можливості примусового здійснення свого права означає, що вплив ПД погашає на стороні уповноваженої особи не тільки право на позов, а й саме суб'єктивне цивільне право загалом, оскільки правовідносини не можливі без апарату, спроможного примусити дотримуватись обов'язків відповідних, певному праву [184, с. 400].

Тривалий час, через теоретико-правові та політичні причини найбільш підтриманою була думка М. А. Гурвіча, відповідно до якої відносини позбавлені позовної сили, не є правовідносинами, бо право, яке не може перейти в стан права на позов, не є правом [45, с. 145]. Відповідно, науковець визначав право на позов в матеріальному розумінні як суб'єктивне цивільне право в тому стані, в якому його може використати зобов'язана особа, а здатність права переходити в такий стан характерна будь-якому суб'єктивному праву [45, с. 145].

На противагу цьому у своїх дослідженнях Б.Б. Черепакін визнавав існування суб'єктивних цивільних прав, які наділені лише правом вимоги або не наділені ні правом вимоги, ні позовним захистом [184, с. 283]. Тим самим, автор підтверджував, що не кожне суб'єктивне цивільне право у разі його порушення здатне до примусової реалізації і попри це не припиняється. Це спростовує теорію щодо права на позов як особливого

стану суб'єктивного цивільного права, в якому воно здатне до примусової реалізації [184, с. 292]. Водночас науковець вважав, що вплив ПД погашає лише право на позов, а суб'єктивне цивільне право продовжує існувати, хоча і позбавлене позовного захисту. Він стверджував, що правовідносини, в тому числі зобов'язальні, не перестають існувати при тимчасовій, а за певних обставин і тривалій відсутності можливості застосування примусу для виконання правового обов'язку. Наприклад, вона час тимчасової окупації деяких територій Радянської держави німецько-фашистськими загарбниками, правовідносини радянських громадян підлягали розгляду за радянськими законами [184, с. 284-285]. Таким чином, науковець вбачав існування суб'єктивного цивільного права незалежно від тимчасової чи постійної відсутності можливості застосування його примусової реалізації.

Слід зазначити, що позиції науковців про включення права на позов до складу суб'єктивного цивільного права не відповідала положенням радянського законодавства про неможливість боржника вимагати повернення виконаного зобов'язання після впливу ПД (ст. 47 ЦК УРСР 1922р., ст. 82 ЦК УРСР 1963 р.). Це пояснюється тим, що слідування цій теорії спричиняє проблему визначення наслідків впливу ПД. Право на позов було особливим станом суб'єктивного цивільного права або його невід'ємною складовою. Тому погашення самого суб'єктивного права зі впливом ПД було логічним процесом, а відповідно до положень радянського законодавства фактично було чинним існувати.

Такі положення законодавств в подальшому змінили думки науковців щодо питання наслідків ПД, більшість з них дійшли висновку, що зі впливом давності погашається лише право на позов (в матеріальному розумінні).

Однією із прихильників цієї думки сьогодні є З.В. Ромовська, яка виокремлює право на захист в самостійне право особи та вважає, що розуміння права на захист як складового елемента суб'єктивного права, применшує його значення [171, с. 183].

З наукових досліджень випливає, що об'єктом дії ПД є право на позов у матеріальному розумінні, яке є самостійним правом і реалізується в межах охоронного правовідношення уповноваженою законом особою, чиє право порушене [72, с. 88].

Це пояснюється тим, що суб'єктивне цивільне право і право на позов внутрішньо взаємопов'язані і взаємообумовленні, але не тотожні, тому що в матеріальному розумінні вони відрізняються за своїм змістом і суб'єктивним складом в механізмі право реалізації. Відповідно, суб'єктивне цивільне право є матеріальним регулятивним правом, яке включає правомочності на власні дії щодо реалізації права власності та право вимоги здійснення позитивних дій з боку боржника, а право на позов – матеріальним охоронним правом, яке становить правомочність щодо застосування передбачених законом способів для припинення правопорушення, поновлення права або захисту права способами, які можуть бути реалізовані лише шляхом звернення в юрисдикційний орган [72, с. 86-87]. На думку М. П. Рінга, така примусова реалізація, яка лежить в основі права на позовний захист, хоча і виникає в результаті порушення суб'єктивного матеріального права, проте, здійснюється в межах особливого охоронного правовідношення, яке виникає із порушення регулятивного правовідношення [121, с.9-10]. Такої ж думки дотримується П.Д. Гуйван, який зазначає, що сутність охоронно-правового відношення полягає у наступному: «Воно дійсно виникає у разі порушення суб'єктивного права, проте, має самостійний характер, а закладені у ньому повноваження управленої особи не тотожні тим, що входили до змісту порушеного регулятивного права» [43, с. 49-50].

Отже, позиція науковців, щодо погашення зі спливом ПД лише права на позов (в матеріальному розумінні) є більш обґрунтованою та відповідає функції ПД. Адже, сплив ПД не погашає саме суб'єктивне цивільне право, а позбавляє його примусового захисту [39, с. 233], а цим унеможлиблює його примусове здійснення [38, с. 84]. Отже, незважаючи на таке послаблення

юридичного захисту права, законодавець не визнає пропуску СПД як підставу для припинення суб'єктивного матеріального права, адже у боржника завжди є можливість виконати зобов'язання у добровільному порядку після спливу ПД і таке виконання не підлягає поверненню з посиленням на пропуску СПД, що свідчить про збереження самого суб'єктивного права в юридично ослабленому стані.

Закріплюючи подібне правило, закон враховує, що боржник виконує покладений на нього юридичний, а не тільки моральний обов'язок. Підтвердженням збереження в особи суб'єктивного права служить також надана суду можливість визнати причини пропуску СПД поважними. Якщо вважати, що із спливом строку давності автоматично погашається суб'єктивне право особи, це б означало, що в випадку визнанням поважності причин пропуску СПД, суд наділяє особу суб'єктивним правом, що не входить в його повноваження і суперечить основним принципам цивільного судочинства. Закріплення в законодавстві набувальної давності, тобто встановлення особливих правил набуття права власності за давністю володіння, також підтверджує, що сплив СПД сам по собі не погашає суб'єктивного права.

На нашу думку, підтверджують те, що право на позов (в матеріальному розумінні) це самостійне право, також слугують такі випадки. Із припиненням права на позов не припиняється суб'єктивне право (про що зазначалося вище), та навпаки, із припиненням суб'єктивного права не припиняється право на позов. Наприклад, через підпал згорів автомобіль. Відповідно до п. 4 ч.1 ст. 346 ЦК України право власності припиняється із знищенням майна, проте у особи виникає й існує, незалежно від самого суб'єктивного права право на позов до порушника. Таким чином, це ще раз підтверджує, що право на позов та суб'єктивне матеріальне право – окремі самостійні матеріальні права.

Новою є позиція І.В. Цікало, який вважає, що ПД, поряд з правом на позов, погашається більш об'ємне право – «право на захист» [182, с. 100].

Тобто, на думку автора, захист державного цивільного суб'єктивного права зводиться саме до надання права на позов і в такій формі забезпечує можливість державного примусу. Особа, право якої порушено, звертається із заявою за захистом свого права до відповідного юрисдикційного органу. Саме ця заява, на думку Б. Б.Черепакіна, є позовом в найширшому і загальному сенсі, хоча позовною в точному сенсі прийнято називати лише заяву, звернену до одного з юрисдикційних органів, якими є суд, арбітраж та третейський суд [184, с. 445]. Це пояснюється тим, що вимога про усунення порушення і відновлення права властива не лише позову, а й іншим досудовим вимогам. Дані вимоги стають позовними тоді, коли вони спрямовані на початок діяльності юрисдикційного органу (суду), з метою захисту права внаслідок судового розгляду. Саме на позовні вимоги у такому їх значенні поширюється ПД.

Слід зазначити, що захист суб'єктивного цивільного права державою не вичерпується наданням особі права на позов, що підтверджується можливістю захисту цивільних прав заходами кримінального або адміністративного права. Як слушно зазначає Б.Б. Черепакін, припинення права на позов рівносильне припиненню будь-якого захисту права державою, але при цьому зберігається визнання існування права (позбавленого примусового захисту) державою, оскільки, остання зберігає за особою право на заперечення проти вимоги зобов'язаної особи повернути виконане після впливу СПД [184, с. 285-286]. Таким чином, після застосування судом ПД із втратою права на позов особа фактично втрачає право юрисдикційного захисту, але не втрачає повністю права на вимогу, вона лише не може реалізувати її в примусовому порядку, проте якщо боржник погодиться з даною вимогою, право може бути реалізоване.

Отже, особа може здійснити захист свого порушеного права у двох формах: судовій (звернутися із заявою до суду) та несудовій, до якої відносять не заборонені законом фактичні засоби протидії (самозахист), звернення за захистом до Президента України, органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, захист права у нотаріальному порядку тощо. Також, сторони можуть дійти згоди щодо усунення порушення права та його наслідків, уповноважена особа може застосувати до порушника передбачені законом заходи оперативного впливу. Несудова форма зазначених способів захисту полягає в тому, що вони не потребують процесуальної форми, їм не притаманне позовне оформлення. Тому їх застосування можливе і після спливу СПД в охоронному правовідношенні [43, с. 74]. Однак, як показує практика, після застосування судом ПД особа не вдається до інших способів захисту права, оскільки судовий захист є найвищим, а судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України (ч.1 ст. 14 ЦПК України) [179]. Тому інші способи захисту фактично втрачають силу, а діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, тощо, щодо вирішення справи, по якій є рішення суду із застосуванням ПД, буде суперечити чинному законодавству. Таким чином, можна говорити, що ПД погашає право на захист в широкому розумінні, адже застосування несудових форм захисту: звернення за захистом до Президента України, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, захист права у нотаріальному порядку буде суперечити судовому рішенню. Тобто, у особи залишається право на вимогу, яка спрямована лише до боржника та може бути задоволена на добровільній основі, проте це вже не буде захистом права, а добровільним виконанням зобов'язання.

Таким чином, вище викладене дозволяє зробити висновок, що позиція І. В. Цікало, стосовно погашення ПД права на захист має підґрунтя для існування, адже фактично особа не може застосувати інші форми захисту порушеного права після застосування судом ПД. Однак, такі форми захисту

можуть бути застосовані після фактичного спливу СПД до застосування особою права на судовий захист.

На підставі цього можна зробити висновок, що фактичний сплив СПД погашає право на позов в матеріальному розумінні, а після встановлення судом цього фактичного спливу СПД настає її юридичний сплив, який є підставою для відмови у позові, що припиняє право особи на захист.

Що стосується юридичної сили зобов'язань, після спливу СПД, то слід звернути увагу на таке. У силу ч.1 ст. 267 особа, яка виконала зобов'язання після спливу СПД, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив давності [177], тобто зобов'язання не погашається. Також, законодавцем не передбачено в главі 50 ЦК України такої підстави припинення зобов'язання, як сплив СПД. Так як і щодо суб'єктивного права особи, передбачивши положення про ПД, законодавець, тим самим, встановив часову межу у здійсненні суб'єктивного матеріального права за допомогою сили державного примусу. Після спливу ПД суб'єктивне право та зобов'язання не можуть бути реалізовані (виконані) всупереч і поза волею зобов'язаної колись особи (боржника) не лише за допомогою апарату держави, але й іншими способами, передбаченими законом. Наприклад, не допускається зарахування зустрічних вимог, щодо яких сплив СПД (п.4 ч.1 ст.602 ЦК України).

Отже, наслідком спливу ПД є погашення забезпечення примусового захисту та виконання зобов'язань з боку держави в особі юрисдикційних органів, тобто можна вважати, що із спливом ПД припиняється юрисдикційний захист порушених прав, до моменту виникнення обставин, що свідчать про визнання боржником свого зобов'язання (боргу).

Також, слід зазначити, що сплив ПД спричиняє різні правові наслідки залежно від сторін. Відповідно для особи, яка звернулася за захистом до суду, юридичним наслідком буде – відмова у позові та втрата права на примусовий захист порушеного права, а для зобов'язаної особи – це

звільнення від відповідальності або виконання зобов'язання, але не припинення самого зобов'язання.

Тепер перейдемо, до правової оцінки юридичного факту виконання зобов'язання після спливу СПД. Як уже було зазначено, законодавцем визнано виконання такого зобов'язання юридично існуючим та правомірним. У юридичній літературі зобов'язання позбавлені судового захисту, які вважаються юридично існуючими з можливістю добровільного виконання отримали назву натуральних [74, с. 8] та виникли ще у римському праві [90, с. 87].

Натуральні зобов'язання є дійсними і породжують усі правові наслідки, як немов би вони могли бути примусово виконані, за винятком права на судовий захист, якщо інше не впливає із закону або сутності відповідного виду натурального зобов'язання [76, с. 43]. В натуральне зобов'язання перетворюється всяке цивільно-правове зобов'язання, за яким кредитором пропущений СПД для пред'явлення вимоги до боржника [95, с. 173].

У таких зобов'язаннях для боржника виключається можливість вимагати застосування норм про ПД за цим зобов'язанням, виконаним ним в період, коли цей строк сплив. Виконання за давнього зобов'язання може бути здійснено свідомо або в силу необізнаності про факт спливу давності. Однак, які б причини не були мотивом подібних дій, у випадку виконання зобов'язання не можна вимагати виконане назад, навіть якщо б у момент виконання зобов'язана особа не знала про сплив СПД (ч. 1 ст. 267 ЦК України) [75, с. 226-227]. Тобто, на підставі цього законодавчого положення, можна зробити висновок, якщо боржник виконав зобов'язання після спливу СПД в повному обсязі його можна вважати юридично дійсним та припиненим шляхом виконання. Однак, законодавець не передбачив, у випадку часткового виконання такого зобов'язання, юридичної оцінки та сутності частини боргу, що залишився у натуральному зобов'язанні.

Проте, відповідно до ч.1 ст. 267 ЦК України перебіг СПД переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку. Коли особа виконує частково зобов'язання після спливу ПД, на нашу думку, це також слід розцінювати як визнання особою свого боргу. Однак, застосувати переривання СПД в такому випадку не можна, оскільки перериватися може строк, який ще не закінчився. Тут виникає проблемне питання щодо визначення можливості поновлення захисту прав кредитора щодо частини не виконаного, але визнаного боргу. З приводу цього, на нашу думку, якщо законодавець визнає існування зобов'язання після спливу ПД і вважає його виконання допустимим та таким що має правову підставу, то єдиною підставою для поновлення СПД є вчинення особою дій, які свідчать про визнання нею свого боргу, що мають місце після спливу СПД. Отже, якщо особа вчинила дії щодо визнання свого боргу або виконала зобов'язання не в повному обсязі, щодо яких вже настала ПД, то такі дії свідчать про початок перебігу нового СПД. Таке виконання закон визнає правомірним, здійсненим за наявності достатньої правової підстави (частина перша статті 267 ЦК України), установлюючи для особи, яка виконала зобов'язання після спливу СПД, заборону вимагати повернення виконаного, відповідно таке добровільне виконання, на нашу позицію, зумовлює не лише відновлення правової підстави здійснення цивільних правовідносин, а також і їх примусового захисту. Безумовно, що дане нововведення у законодавстві переважно буде використовуватися в сфері договірного права, так як ці правовідносин юридичними особами реалізуються на підставі письмових документів, які можуть бути безспірним підтвердженням визнання боргу.

Однак, на практиці, у зв'язку з цим можуть виникнути питання щодо застосування такого положення до правовідносин, що мали місце в минулому (до набрання чинності даної норми). На нашу думку, оскільки зворотна сила закону має місце у виключних випадках пов'язаних із зменшенням відповідальності особи, таку новизну слід поширити на

правовідносини, які виникли протягом останніх трьох років та на правовідносини з яких у особи виникло право вимоги протягом останніх трьох років до моменту набрання нею чинності.

Сукупність наведених обставин дозволяє зробити висновок, що ПД являє собою складний юридичний факт. Її особливість в тому, що між впливом ПД як строку (самостійного юридичного факту) та настанням її наслідків існує невизначений проміжок часу, який залежить від реалізації особами свого права на судовий захист. Відповідно, фактичний вплив СПД не породжує жодних юридичних наслідків – право особи може бути примусово реалізоване за рішенням суду. На нашу думку, настання юридичних наслідків ПД залежить від вчинення юридичних фактів іншими особами. Тому можливо припустити про існування юридичного впливу ПД лише з моменту заявлення стороною клопотання про її застосування судом. З цього моменту можливі два варіанти настання наслідків: 1) суд відмовляє у задоволенні позову на підставі застосування ПД, або 2) за наявності певних обставин суд визнає їх поважними і порушене право підлягає захисту відповідно до норм чинного законодавства.

Висновки до розділу 2

Обчислення початку перебігу СПД залежить від суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За об'єктивним критерієм перебіг СПД починається з моменту порушення права та інтересу особи. Суб'єктивний критерій позначає момент, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або особу порушника. У цивільному законодавстві України (ч. 1 ст. 261 ЦК України) закріплено презумпцію обізнаності особи про порушення. При цьому має на значення реальна можливість такої обізнаності, а не фактична. Відповідно, для юридичних осіб обчислення початку перебігу СПД для не залежить від зміни її уповноважених

суб'єктів, встановлюється презумпція обізнаності нового працівника за дії та обставини справ юридичної особи, при його попередниках.

Правильним є обчислення СПД загалом з наступного дня після календарної дати, в якій сталося правопорушення, що відповідає загальним правилам обчислення строків та термінів. В останній день виконання зобов'язання особа має право до кінця доби його виконати.

Початок перебігу СПД у кредитних зобов'язаннях – з моменту невиконання основного зобов'язання, а не його частин, або з наступного дня після спливу строку дії договору. Але, якщо кредитором пред'явлено вимогу про повне дострокове погашення заборгованості, то СПД обчислюється з наступного дня після пред'явлення такої вимоги.

Обчислення СПД за вимогами неповнолітніх пов'язується не з моментом порушення, а з суб'єктом якому належить право вимоги. З огляду на це, СПД за такими вимогами необхідно обчислювати з моменту набуття або надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності.

Обчислення СПД за вимогами неповнолітніх варто здійснювати з урахуванням таких правил: а) поширити загальний СПД тривалістю у три роки для звернення до суду законного представника малолітньої чи неповнолітньої особи; б) перебіг СПД починається від дня, коли законний представник довідався або міг довідатися про порушення цивільних прав та інтересів підопічної особи; в) якщо СПД був пропущений з вини законного представника малолітньої чи неповнолітньої особи (неналежне виконання ним своїх обов'язків, порушення прав підопічного), то цей строк може бути поновлено за заявою до суду нового його законного представника; г) встановити загальний СПД тривалістю у три роки до вимог, що впливають із невжиття опікуном заходів для захисту цивільних прав та інтересів підопічного неповнолітнього, перебіг якого починається від дня набуття чи надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Норми про застосування категорій зупинення, переривання та поновлення СПД при його обчисленні судом є імперативними. Це означає,

що їх застосування є обов'язком суду та лише за наявності підстав для цього передбачених законом. Сьогодні актуальними для зупинення перебігу СПД є такі обставини: перебування позивача або відповідача у військових формуваннях, залучених до проведення АТО, ООС; смерть кредитора або боржника та перехід його прав і обов'язків у порядку спадкування; вилучення органами державної влади документів, які є доказами у спірних правовідносинах.

Переривання строку давності можливе через видачу судового наказу та визнання боргу як боржником, так і його поручителем. При цьому такі дії поручителя повинні бути вчинені в межах строку дії поруки за зобов'язанням боржника та за умови письмового його повідомлення про пред'явлення такої вимоги до поручителя.

Аналіз поновлення ПД за рішенням суду засвідчив необхідність закріплення у законодавстві критеріїв та умов визнання причин поважними. Це забезпечить однакове застосування законодавства при вирішенні спорів. До таких критеріїв належать: 1) пов'язана з особою позивача як безпосередньо, так і опосередковано за необхідності постійного догляду за членом сім'ї та за неможливості такого догляду іншими особами; 2) унеможлиблює чи ускладнює реалізацію особою права на звернення до суду з позовом у межах СПД; 3) виникла поза волею особи, яка пропустила СПД (об'єктивна обставина); 4) відповідає моральним засадам суспільства. Якщо причина за такими критеріями визнана поважною, то її застосувати можна з урахуванням наступних умов: 1) настала в останні шість місяців до спливу СПД чи припинення існування поважних причин; 2) звернення особи до суду протягом одного року з моменту спливу строку давності; 3) наявність належних і допустимих засобів доказування.

Законодавче закріплення вичерпного переліку поважних причин пропуску СПД є недоцільним, оскільки за різних обставин одна й та ж сама причина може мати різне значення для кредитора. Але аналіз судової практики дозволив віднести до поважних причин для поновлення СПД такі:

довгострокове перебування особи за межами України, зокрема у відрядженні, зміна місця проживання особи; відновлення внаслідок втрати ідентифікаційних документів особу; відшукування та збирання підтверджувальних позовні вимоги доказів; тривала хвороба, скрутне матеріальне становище особи; відсутність відомостей про особу відповідача, місце його перебування та місця державної реєстрації, якщо позивач вживав заходів щодо відшукування цієї особи; якщо своєчасність звернення особи до суду залежала від невиконання або несвоєчасного виконання своїх обов'язків органами владних повноважень щодо надання інформації, відповіді на запити, копії документів, які є доказами правової вимоги кредитора та інші.

Доведено доцільність запровадження у ЦК України терміна «відстрочення спливу строку позовної давності», що означає подовження СПД у випадках, передбачених законом, що виникли не раніше, ніж за шість місяців до спливу СПД, а якщо цей строк менший шести місяців, – протягом СПД. До підстав відстрочення спливу СПД слід віднести такі обставини: 1) домовленість боржника та кредитора під час виконання зобов'язання; 2) відсутність представника у недієздатної особи.

Договірне регулювання ПД у цивільному законодавстві України не достатньо визначене та неефективне. Законодавча заборона про скорочення СПД за домовленістю сторін суперечить загальним засадам цивільного законодавства щодо свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Умови договору про зменшення СПД є допустимими, але їх не можна враховувати у випадку умисного порушення боржником виконання свого обов'язку перед кредитором. Сторони також вправі передбачити в письмовому договорі про кореляцію СПД умови про їх перебіг. Водночас, умови договору про перебіг СПД не повинні обмежувати права та обов'язки як кредитора, так і боржника.

Наслідки ПД доцільно розмежовувати залежно від фактичного та юридичного їх настання. *Фактичне* настання ПД, а саме момент її спливу

СПД не породжує жодних юридичних наслідків. *Юридично* ПД настає з моменту застосування її судом на підставі заяви відповідача, і лише з цього моменту можуть настати наслідки її застосування. Звідси випливає, що про ПД говорять лише з волі відповідача, тобто вона виникає на підставі його волевиявлення. Однак, момент *фактичного* настання ПД є ключовим для *юридичного* застосування ПД, адже саме правильність встановлення цього моменту визначає чи звернулася особа з позовом в межах СПД.

Сплив ПД не позбавляє особу права на застосування інших форм захисту цивільних прав та інтересів, зокрема на звернення до Президента України, органів державної влади та місцевого самоврядування, нотаріуса та ін. Водночас судові рішення, що набрало законної сили, є обов'язковим для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягає виконанню на всій території України (ч.1 ст. 14 ЦПК України). Саме тому у разі прийняття рішення цими органами та особами, що перечить змісту рішенню суду, слід надати пріоритет останньому.

Порівняльний аналіз правил обчислення перебігу СПД в Україні та зарубіжних країнах дозволяє зробити висновок про подібне правове регулювання: перебіг СПД починається з моменту порушення або оспорювання цивільного права чи інтересу. Правове регулювання ПД відображає засади законодавства кожної країни, зумовлені історичним та суспільним їх розвитком, а також змінами у міжнародному комерційному обороті. Правові норми про ПД закріплено як у цивільних і торгових кодексах, законодавчих актах, що регулюють окремі відносини, так і в спеціальних актах про ПД (законах Швейцарії про зобов'язання, Нової Зеландії про позовну давність, Великобританії про строки давності та ін.).

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне дослідження ПД у цивільному праві, що дозволило визначити загальні закономірності та видові особливості ПД у цивільному праві, виявити особливості обчислення, зупинення, переривання та поновлення перебігу СПД, окреслити специфіку договірною регулювання ПД, розробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правового регулювання в досліджуваній сфері, запропонувати нове й уточнене бачення категорій ПД та СПД.

1. ПД як цивільно-правова категорія наділена такими ознаками: 1) має юридичний склад; 2) позначає сплив строку; 3) має правоприпиняючий характер, оскільки припиняє право на позов в матеріальному розумінні (право на задоволення позову); 4) застосовується у випадках порушення цивільних прав та інтересів особи; 5) встановлюється щодо вимог, які мають майновий характер і деяких нематеріальних благ, передбачених законом; 6) застосовується лише за ініціативою відповідача.

2. Поділ строків захисту цивільних прав та інтересів залежить від 1) розуміння сутності права на захист; 2) наслідків спливу цих строків; 3) форми здійснення захисту (юрисдикційної або не юрисдикційної); 4) порядку здійснення права на захист (примусового чи добровільного).

3. Встановлено можливість застосування до присічних строків правил зупинення, переривання чи поновлення СПД, якщо це передбачено законодавством для конкретного присічного строку. При цьому СПД такі правила обчислення є загальними та обов'язковими, а для присічних строків – спеціальними.

4. Встановлено вимоги до претензії, як підстави для переривання перебігу СПД: 1) оформляється в обов'язковій письмовій формі; 2) має місце у відносинах, де боржником виступає юридична особа або сторони передбачили договором обов'язкове досудове врегулювання спору; 3) переривати СПД може лише один раз; 4) пред'являється протягом двох

місяців з моменту порушення права; 5) СПД обчислюється з наступного дня після отримання відповіді на претензію або спливу строку для розгляду претензії зобов'язаною стороною, а якщо строк для розгляду претензії не встановлено і сторона не відповідає на претензію, то з моменту її пред'явлення;

5. Початок перебігу СПД залежить як від об'єкта правопорушення, так і від особи кредитора. Такий зв'язок із особою-кредитора обумовлений тим, що перебіг СПД починається від дня досягнення нею повноліття. Водночас захист прав неповнолітніх можливий і до початку перебігу СПД, що здійснюється за зверненням їх законних представників.

6. Виділено такі правила застосування ПД для захисту цивільних прав та інтересів фізичних осіб віком до вісімнадцяти років: а) поширити загальний СПД тривалістю у три роки для звернення до суду законного представника малолітньої чи неповнолітньої особи; б) перебіг СПД починається від дня, коли законний представник довідався або міг довідатися про порушення цивільних прав та інтересів підопічної особи; в) якщо СПД і був пропущений з вини законного представника малолітньої чи неповнолітньої особи (неналежне виконання ним своїх обов'язків, порушення прав підопічного), то цей строк може бути поновлено за заявою до суду нового його законного представника; г) встановити загальний СПД тривалістю у три роки до вимог, що впливають із невжиття опікуном заходів для захисту цивільних прав та інтересів підопічного неповнолітнього, перебіг якого починається від дня набуття чи надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

7. Законодавче закріплення вичерпного переліку поважних причин пропуску СПД є недоцільним, оскільки за різних обставин одна й та ж сама причина може мати різне значення для кредитора. За результатами аналізу судової практики запропоновано узагальнити невиключний перелік обставин, які слід враховувати при визнанні причини поважною для поновлення СПД.

8. До поважних причин для поновлення СПД віднесено: довгострокове перебування особи за межами України, зокрема у відрядженні, зміна місця проживання особи; відновлення внаслідок втрати ідентифікаційних документів особу; відшукування та збирання підтверджувальних позовні вимоги доказів; тривала хвороба, скрутне матеріальне становище особи; відсутність відомостей про особу відповідача, місце його перебування та місця державної реєстрації, якщо позивач вживав заходів щодо відшукування цієї особи; якщо своєчасність звернення особи до суду залежала від невиконання або несвоєчасного виконання своїх обов'язків органами владних повноважень щодо надання інформації, відповіді на запити, копії документів, які є доказами правової вимоги кредитора та інші.

9. На основі аналізу законодавства зарубіжних країн про ПД з'ясовано, що правове регулювання ПД відображає засади законодавства кожної країни, зумовлені історичним та суспільним їх розвитком, а також змінами у міжнародному комерційному обороті. Правові норми про ПД закріплено як у цивільних і торгових кодексах, законодавчих актах, що регулюють окремі відносини, так і в спеціальних актах про ПД (законах Швейцарії про зобов'язання, Нової Зеландії про позовну давність, Великобританії про строки давності та ін.).

10. У роботі вказано на необхідність розроблення єдиних міжнародних правил для регулювання ПД в межах окремих правових систем. Автором доведено положення про те, що способами вирішення цього питання є приєднання до уніфікованих конвенційних актів, а також визначення застосовним правом актів м'якого права.

11. Запропоновано внести такі зміни та доповнення до ЦК України (Додаток В):

- ст. 259 ЦК України у такій редакції:

«Стаття 259. Зміна тривалості строку позовної давності

1. *Строк позовної давності, встановлений законом, може бути зменшений та збільшений за домовленістю сторін.*

Договір про зміну строку позовної давності, а також його перебіг укладається у письмовій формі.

Строк позовної давності на вимогу особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, до особи, яка не здійснює підприємницької діяльності, може бути зменшений за згодою сторін. За такою вимогою строк позовної давності не може бути збільшений.

2. *Строк позовної давності щодо договірних зобов'язань може бути змінений сторонами під час укладення договору або протягом строку його дії.*

3. *Строк позовної давності, змінений за згодою сторін, за тривалістю не може бути менше одного року і більше десяти років.*

4. *Умови договору про зменшення строку позовної давності не застосовуються у випадку умисного порушення боржником виконання свого обов'язку перед кредитором»;*

– викласти частини першу та четверту статті 261 ЦК України у такій редакції:

«1. Перебіг строку позовної давності починається з наступного дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

4. *У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи перебіг строку позовної давності починається від дня набуття або надання їй повної цивільної дієздатності»;*

– доповнити статтю 261 ЦК України частиною восьмою такого змісту:

«8. Для вимог про невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання, повернення якого здійснюється платежами, строк позовної давності починається з наступного дня після спливу строку дії договору. У разі пред'явлення особою вимоги про повне дострокове погашення

заборгованості строк позовної давності починається з наступного дня після пред'явлення такої вимоги»;

– доповнити частину першу статті 263 ЦК України пунктом п'ятим і шостим такого змісту:

«5) смерті кредитора або боржника на період переходу його прав та обов'язків у порядку спадкування;

б) вилучення органами державної влади документів, які є доказами у спірних правовідносинах»;

– пункт четвертий частини першої статті 263 ЦК України викласти в такій редакції:

«4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних сил України, у військових формуваннях, залучених до проведення антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан»;

– статтю 264 ЦК України доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Строк позовної давності переривається у разі подання заяви до суду про видачу судового наказу»;

– частини третю та п'яту статті 267 ЦК України викласти у такій редакції:

«3. Позовну давність суд застосовує лише за заявою сторони у спорі, зробленою до постановлення ним ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами.

Якщо особа не була учасником судового розгляду через неналежне її повідомлення про нього чи справу було відправлено на новий розгляд до суду першої інстанції, вона зберігає за собою право заявити про застосування позовної давності»;

«5. Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

До таких причин можуть належати:

- 1) довгострокове перебування особи за межами України (у відрядженні, зміна місця проживання особи);*
- 2) відновлення ідентифікаційних документів особи після їх втрати;*
- 3) відшукування та збирання підтверджувальних позовні вимоги доказів;*
- 4) тривала хвороба, скрутне матеріальне становище особи;*
- 5) відсутність відомостей про особу відповідача, місце його перебування та місця державної реєстрації, якщо позивач вживав заходів щодо відшукування даної особи;*
- б) якщо своєчасність звернення особи до суду залежала від невиконання або несвоєчасного виконання своїх обов'язків органами владних повноважень щодо надання інформації, відповіді на запити, копії документів, які є доказами правової вимоги кредитора та інших причин, та інші.*

Причина пропущення строку позовної давності може бути визнана поважною, якщо вона настала в останні шість місяців до моменту спливу строку позовної давності або існувала на момент його спливу. Особа повинна звернутися до суду протягом одного року з моменту спливу строку позовної давності або припинення існування поважних причин»

– доповнити ЦК України статтями 261¹ та 264¹ такого змісту:

«Стаття 261¹. Максимальна тривалість строку позовної давності

1. Тривалість строку позовної давності при його зупиненні або перериванні не може бути більшою десяти років.

Для захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх осіб, які виникли до набуття (чи надання) ними повної цивільної дієздатності, строк позовної давності спливає після трьох років з моменту досягнення повноліття.

2. Зазначене правило не стосується переривання перебігу строку позовної давності на підставі частини другої статті 264 та частини п'ятої статті 267 цього кодексу».

Стаття 264¹. Відстрочення спливу позовної давності

6. Відстроченням спливу строку позовної давності є подовження цього строку у випадках, передбачених законом.

7. Сплив строку позовної давності може бути відстрочено з підстав, що виникли не раніше, ніж за шість місяців до моменту спливу строку позовної давності, а якщо цей строк менший шести місяців — протягом строку давності.

8. Якщо сторони ведуть переговори про вимогу або про обставини, з якими пов'язана позовна давність, строк позовної давності спливає не раніше одного року з моменту закінчення переговорів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Beckett N., Lichtenstein F., Zhang V. After 30 Years China Overhauls Its Civil Law [сайт] [URL]: <http://www.cms-lawnow.com/ealerts/2017/03/after-30-years-china-overhauls-its-civil-law> (дата звернення: 06.02.2018)
2. Burrows A.S. Chap. 28: Limitation of Actions // Chitty on Contracts. Vol. I: General Principles / J. Chitty, H.G. Beale (eds.). 30th ed. Oxford : Sweet & Maxwell, 2008. P. 1812-1856.
3. Code civil. 23 éd. Paris : Litec, 2003. 235 p.
4. Codice civile. 4. ed. Milano: Giuffrè, 2001. 211 p.
5. Código Civil Decreto-Lei n.º47344. Diário do Governo n.º274/1966, Série I de 1966-11-25 // Diário da República Electronico. URL: <https://dre.pt/web/guest/pesquisa/-/search/477358/details/normal?l=1> (дата звернення: 21.02.2018).
6. Comparative table statute-of-limitation [сайт]. URL: https://www.twobirds.com/~/_/media/pdfs/brochures/dispute-resolution/client-know-how/client-briefings--bird--bird-comparative-table--statute-of-limitation-5.pdf?la=en (дата звернення: 06.02.2018).
7. Dainow J. The Civil Law and the Common Law : Some Points of Comparison. American Journal of Comparative Law. 1966. №15. P. 419-435.
8. Danko A. Die Perspektiven der Anspruchsverjährung in Europa: eine rechtsvergleichende Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der Sachmängelgewährleistungsfristen in Kaufrecht. Berlin. 2001. 340 s.
9. Dutu F., Cristescu A. Changes to the Romanian Civil Code: Statute of Limitations [сайт] [URL]: <http://documents.lexology.com/c7f0677b-5351-4a7e-9ef6-c46d94a97d8f.pdf> (дата звернення: 06.02.2018).
10. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code (Part Five: The Code of Obligations) of 30 March 1911, №220 (Status as of 1 April 2017). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19110009/index.html> (дата звернення: 21.03.2018).

11. Hrsg. von Hans Kapfer. Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Wien: Manzsche Verlags und Universitätsbuchhandlung. 1980. 564 s.
12. Käerdi M. Regulation of Limitation Periods in Estonian Private Law: Historical Overview and Prospects. *Juridica International*. 2001. № VI. P. 66-96
13. McGee A. *Limitation Periods*. London : Sweet and Maxwell. 2002. P.002-041.
14. Mekki-Kaddache M. Alteration and Waiver of the Statute of Limitations under French Law [сайт] [URL]: <http://m.acc.com/legalresources/quickcounsel/statute-of-limitations-under-french-law.cfm> (дата звернення: 06.02.2018).
15. Nicholas B. *An Introduction to Roman Law* Oxford : Clarendon. 1962. 275 p.
16. Pusztahelyi R. The New Hungarian Civil Code and the International Law Regulation in the Viewpoint of the Suspension of Prescription // *European Integration Studies*. 2013. Vol. 10 (1). Pp. 71-81.
17. Radwanski Z. (ed.) *Green Paper: An Optimal Vision of the Civil Code of the Republic of Poland* // *Electronic Journal of Comparative Law*. 2010. Vol. 14(2). 152 p.
18. Spiro K. Zur Reform der Verjährungsbestimmungen. *Festschrift für Wolfram Müller-Freienfels*. Baden-Baden, 1986. S.111-145.
19. Summary of facts on the legal guaranty of conformity and commercial warranties. [сайт]. URL: https://www.europe-consommateurs.eu/fileadmin/user_upload/eu-consommateurs/PDFs/PDF_EN/REPORT-_GUARANTEE/tableau_EN_Legal_commercial.pdf (дата звернення: 06.02.2018).
20. Zimmermann R. *Commentaries on European Contract Laws*. Oxford University Press. 2018. 2250 p.
21. Абрамов С.Н. Исковая давность / под. ред. И.Т. Голякова. Изд. 2-е, перераб. Москва, 1946. 24 с.

22. Баринов О. В. Юридические факты в советском трудовом праве : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.05. Ленинград, 1980. 21 с.
23. Бергманн В. Новое германское обязательственное право (обзор положений вступившего в силу 1 января 2002 г. германского закона о реформе обязательственного права) // Вестник ВАС РФ. 2003. № 5. С. 140-151.
24. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74 (дата звернення: 21.03.2018).
25. Братель О. Вплив норм матеріального права на реалізацію процесуальних юридичних фактів у процесі здійснення цивільного судочинства. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 10-18.
26. Братель О. Позов – цивільний процесуальний та матеріально-правовий юридичний факт. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 1. С. 3-10.
27. Братель О. Розвиток учення про процесуальні юридичні факти в юридичній доктрині. Національний юридичний журнал : Теорія і практика. Серпень, 2016. С. 111-115.
28. Бургучев Г.С, Зацаринский А.П., Усенко Е.Т. Сведения о давности по гражданскому праву иностранных государств // Сборник информационных материалов. Секция права Всесоюзной торговой палаты. М., 1955. Вып. 3. С. 13-67.
29. Вахонєва Т. М. Строки (терміни) у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 18 с.
30. Вахонєва Т. М. Поняття та юридична природа строків (термінів) за новим цивільним законодавством. Право України. 2003. № 12. С. 40-44.
31. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

32. Германское гражданское уложение / Гражданское, торговое и семейное право капитал. стран : сб. нормат. актов. М., 1986. С. 135-136.
33. Гордєєв В.В. Поняття та зміст фактичного складу. Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. Вип. 597 : Правознавство. Чернівці : ЧНУ, 2011. С. 45-49.
34. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 14.03.2018).
35. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 19.04.2018).
36. Гражданское и торговое право капиталистических государств : учебник. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Междунар. отношения, 1993. 560 с.
37. Гражданское право : учеб. в 3 т. / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеєв и др. ; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. Изд. 6-е, перераб. и доп. Т. 1. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 776 с.
38. Гражданское право : учебник / под ред. С.П. Гришаева. Москва : Юристь, 1999. 484 с.
39. Гражданское право. Часть первая : учебник / под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Юристь, 2003. 536 с.
40. Гражданское уложение. Кн. 1. Положения общие : проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии) / под ред. И. М. Тютрюмова ; сост. А. Л. Саатчиан. М. : Волтерс Клувер. 2007. 288 с.
41. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданських прав. Изд. 2-е, стереотип. Москва : «Статут», 2001. 411 с. (Классика российской цивилистики).
42. Гринько С. Д. Непереборна сила як безумовна підстава звільнення від відповідальності в цивільному праві України. Університетські наукові записки. 2007. № 2. С. 185–189.

43. Гуйван П. Д. Позовна давність: монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
44. Гуйван П. Д. Теоретичні питання співвідношення присічних строків та позовної давності. НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ : ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА. Февраль, 2016. С. 29-32.
45. Гурвич М. А. Право на иск. Москва, 1949. 214 с.
46. Единообразный торговый кодекс США / Исследовательский центр частного права ; Перевод с английского. М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. 427 с.
47. Емельянов В. П. Гражданское право Украины : практическое пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков : НПКФ «Консум», 1996. 236 с.
48. Желіховська Ю. В. Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Випуск № 13. Т. 2. С. 18-21.
49. Жеруолис И.А. Понятие иска как процессуальной формы защиты права. Проблемы гарантии осуществления и защиты прав граждан : материалы науч.-практ. конф., посвящ. 175-летию возобновления Тартус. ун-та. Тарту : Тартус, гос. ун-т, 1977. С. 267-268.
50. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. № 995_015. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 22.10.2017).
51. Зорислава Ромовська. Українське цивільне право : Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
52. Ильичев П. А. Исковая давность. Проблемы теории и правоприменительной практики : дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / Моск. гос. юрид. ун-т им. О. Е. Кутафина. Москва, 2014. 191 с.
53. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. Ленинград, 1958. 257 с.

54. Иоффе О.С. Советское гражданское право. М. : Юрид. лит. 1967. 494 с.
55. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве : монография. Москва : Юрид. лит., 1984. 144 с.
56. К.А. Бекашев, А.Г. Ходаков. Международное частное право. Сборник документов. Москва : Издательство БЕК, 1997. 973 с.
57. Касап В. М. Заміна сторін у цивільно-правовому зобов'язанні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2017. 229 с.
58. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу : навч. посібник / пер. з англ. В. Кернза; під заг.керів. В.С. Ісаковича. Київ : Знання, 2002. 381 с.
59. Кириллова М.Я., Крашенинников П.В. Сроки в гражданском праве. Исковая давность. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Статут, 2007. 78 с.
60. Кірюшин А.А. Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають з порушення боржником умов договору про погашення боргу частинами починається стосовно кожної окремої частини (ВСУ від 05.04.2017 № 6-522цс17). Протокол : веб-сайт. URL: [https://protocol.ua/ua/vsu_perebig_pozovnoi_davnosti_za_vimogami_kreditora_yaki_viplivayut_z_porushennya_borgnikom_umov_dogovoru_pro_pogashennya_borgu_chastinami_pochinaetsya_stosovno_kognoi_okremoi_chastini_\(vsu_vid_05_04_2017_6_522tss17\)](https://protocol.ua/ua/vsu_perebig_pozovnoi_davnosti_za_vimogami_kreditora_yaki_viplivayut_z_porushennya_borgnikom_umov_dogovoru_pro_pogashennya_borgu_chastinami_pochinaetsya_stosovno_kognoi_okremoi_chastini_(vsu_vid_05_04_2017_6_522tss17)) (дата звернення: 12.12.2017).
61. Ковальська В. С. Юридичний факт як підстава зміни та припинення сімейних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2013. 240 с.
62. Кодекс законів про працю : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-08. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 14.07.2017).
63. Кодекс торговельного мореплавства від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.04.2017).

64. Коммерческое (торговое) право зарубежных стран : учеб. для магистров / отв. ред. В. Ф. Попондопуло, О. А. Макарова. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2014. 575 с.

65. Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 року : міжнародний договір від 01.04.1994 № 995_002 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_002 (дата звернення: 19.08.2016).

66. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.12.2017).

67. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права : избран. труды в 2 т. Москва : Статут, 2005. Т. 2. 494 с.

68. Красавчиков О. А. Советское гражданское право. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва : Высш. шк., 1985. Т. 1. 544 с.

69. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва : Госюриздат, 1958. 184 с.

70. Кушерець Д. В. Невизнання і оспорювання права як підстави охорони і захисту в договірному праві. Національний юридичний журнал : теорія і практика. 2014. Жовтень. С. 93-97.

71. Лебедева К. Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.03. Томск, 2003. 24 с.

72. Лебедева К. Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков : дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / Юрид. ин-тут Томского гос. ун-т. Томск, 2003. 243 с.

73. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.

74. Майданик Н. Р. Натуральні зобов'язання в цивільному праві України : автореф. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 20 с.

75. Майданик Н. Р. Задавнені зобов'язання як натуральні зобов'язання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-2(1). С. 225-228.
76. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.
77. Маріц Д. О. Преклюзивні строки в цивільному праві. Держава та регіони. Серія : Право. 2013. № 3. С. 67-71.
78. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. 07/2011. № 3. С. 143-147.
79. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. / по исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. Изд. 3-е, испр. Москва : «Статут», 2003. 831 с. (Классика российской цивилистики).
80. Мельник О. Г. Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. Ужгород : УжНУ, 2015. Вип. 33. Т. I. С. 32-35.
81. Можливість. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/mozhlyvistj> (дата звернення: 14.04.2018).
82. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. Радник. Український юридичний портал : веб-сайт. URL:<http://radnuk.info/komentar/chky/chky-knuga1/chky-knuga1-pozd5/113-tsk-glava19/1966--263----.html> (дата звернення: 17.12.2017).
83. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Вид. 5-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. I. 832 с.
84. Не тільки «не знав», а і «не міг довідатись» – обов'язкова умова для поновлення строку позовної давності для задоволення клопотання позивача (ВСУ від 16 листопада 2016 р. у справі 6-2469цс16) Протокол : веб-сайт. URL:

https://protocol.ua/ua/vsu_ne_tilki_ne_znav_a_i_ne_mig_dovidatis_obov_yazkova_u_mova_dlya_ponovlennya_stroku_pozovnoi_davnosti/ (дата звернення: 12.10.2017).

85. Никитин А. Ф. Краткий юридический словарь. Москва : Дрофа, 1999. 370 с.
86. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность. Москва : Госюриздат, 1954. 248 с.
87. Новицкий, И. Б. Избранные труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2006. Т. 1. 460 с.
88. Оборотов І. Г. Темпоральний вимір правової реальності. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Вип. 42. С. 223–228.
89. Осаке К. Сравнительное правоведение: схематический комментарий. М. : Юристъ, 2008. 830 с.
90. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.
91. Пахман С. В. Обычное гражданское право в России / под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2003. 736 с. (Серия «Русское юридическое наследие»).
92. Перелік типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів : затв. наказ. М-ва юстиції України від 12.04.2012 р. № 578/5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0571-12> (дата звернення: 19.03.2018).
93. Підпригора О.А. Основи римського приватного права : підручник. Київ : Вища шк., 1995. 528 с.
94. Планиоль М. Курс французского гражданского права : Перевод с французского. Ч. 1: Теория об обязательствах; Ч. 2: Договоры. Ч. 1-2: Вып. 1-6 / Планиоль М., проф. гражд. права Париж. юрид. фак.; Пер. и предисл.: В.Ю. Гартман, чл. Петроков. окр. суда. Петроков: Изд. тип. С. Панского, 1911. 1012 с.

95. Пленюк М.Д. Про деякі напрямки удосконалення загальних положень про зобов'язання у Цивільному кодексі України. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. 2016. № 1. С. 169-175.

96. Позовна давність : коментар судової практики / під ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЦИВІЛІСТИЧНА ПЛАТФОРМА, 2016. 148 с.

97. Полевая О. С. Исковая давность в российском гражданском праве : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2003. 24 с.

98. Попов Б.В. Исковая давность. Москва, 1926. 32 с.

99. Постанова Верховного Суду України від 17 квітня 2018 року по справі № 200/11343/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963810> (дата звернення: 14.05.2018).

100. Постанова Верховного Суду України від 2 грудня 2015 року по справі №6-1707цс15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55190395> (дата звернення: 09.11.2017).

101. Постанова Верховного Суду України від 2 грудня 2015 року по справі №6-895цс15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54083204> (дата звернення: 09.11.2017).

102. Постанова Верховного Суду України від 29 жовтня 2014 року по справі № 6-152цс14 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41384789> (дата звернення: 19.08.2017).

103. Постанова Верховного Суду України від 29 травня 2007 року по справі № 3-1579к07 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2405636> (дата звернення: 22.10.2017).

104. Постанова Верховного Суду України від 6 листопада 2013 року по справі № 6-116цс13 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35667396> (дата звернення: 19.08.2017).

105. Постанова Верховного Суду України від 9 листопада 2016 року по справі №6-2251цс16 // Верховний Суд України: офіційний веб-сайт. URL:

[http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B562403F45D3E3B1C225806E00511386](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B562403F45D3E3B1C225806E00511386) (дата звернення: 19.12.2017).

106. Постанова Вищого господарського суду України від 08 жовтня 2010 року по справі № 13/212 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12123006> (дата звернення: 19.08.2016).

107. Постанова Вищого господарського суду України від 29 листопада 2011 року по справі № 22/5009/3458/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19937652> (дата звернення: 19.08.2017).

108. Постанова Одеського апеляційного господарського суду від 13 лютого 2014 року по справі № 916/2419/13 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37238847> (дата звернення: 19.08.2017).

109. Правомочний. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/pravomochnyj> (дата звернення: 14.04.2018).

110. Примак В. Д. Непереборна сила як обставина, що звільняє від цивільно-правової відповідальності: порівняльно- правовий вимір. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 16. С. 64–68.

111. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 07.05.2017 р. №638-15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 20.01.2018).

112. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 19.04.2018).

113. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства: Закон України від 20.12.2011 року № 4176-VI.

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4176-17/ed20121104> (дата звернення: 19.08.2016).

114. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів : Закон України від 23.06.2005 року № 2705-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2705-15> (дата звернення: 22.10.2017).

115. Про внесення змін до наказу ДСА України від 23.03.2017 року № 367 : Наказ Голови Державної судової адміністрації України З. Холоднюка від 31.05.2018 року № 269. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_269_18 (дата звернення: 03.06.2018).

116. Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів : постанова Вищого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 10. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-13> (дата звернення: 19.08.2017).

117. Про затвердження Статуту залізниць України : постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2015 р. № 457 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF/page2> (дата звернення: 22.10.2017).

118. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII (в редакції від 01.12.2005 р. № 3161-IV). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 24.04.2017).

119. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: указ Президента України від 30 квітня 2018 року № 116/2018. Рада національної безпеки і оборони України : веб-сайт. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/472.html>.

120. Римське приватне право: підручник / за ред. І.Б. Новицького і І.С. Перетерського. Москва : Новий Юрист, 1997. 512 с.

121. Ринг М. П. Исковая давность в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва : 1952. 18 с.

122. Рішення апеляційного суду Одеської області від 22 серпня 2017 року по справі № 521/14384/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68837340> (дата звернення: 19.03.2018).

123. Рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 16 березня 2016 року по справі № 297/3099/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56562054> (дата звернення: 19.08.2017).

124. Рішення Вінницького районного суду Вінницької області від 15 липня 2013 року по справі № 128/68/13- ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32565169> (дата звернення: 19.02.2018).

125. Рішення господарського суду Донецької області від 04.02.2008 року по справі № 21/294 // Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1370239> (дата звернення: 15.08.2017).

126. Рішення господарського суду Донецької області від 28.10.2010 року по справі № 21/177 // Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11902104> (дата звернення: 15.08.2017).

127. Рішення господарського суду Одеської області від 25.07.2011 року по справі № 10-26/166-10-4300 // Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17301679> (дата звернення: 15.08.2017).

128. Рішення Господарського суду Херсонської області від 14 листопада 2007 року по справі № 14/344-ПН-07 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1177481> (дата звернення: 19.03.2018).

129. Рішення Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 14 серпня 2013 року по справі № 211/2678/13-ц //

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32947977> (дата звернення: 19.08.2017).

130. Рішення Іванівського районного суду Одеської області від 17 вересня 2007 року по справі №2-280 2007 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3356033> (дата звернення: 19.02.2018).

131. Рішення Київський районний суд м. Одеси від 6 липня 2015 року по справі № 520/2593/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51520681> (дата звернення: 19.08.2017).

132. Рішення Кодимського районного суду Одеської області від 10 жовтня 2017 року по справі № 503/1885/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69453041> (дата звернення: 19.03.2018).

133. Рішення Кодимського районного суду Одеської області від 6 жовтня 2017 року по справі № 503/1848/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69401314> (дата звернення: 19.03.2018).

134. Рішення Комінтернівського районного суду м. Харкова від 17 березня 2014 року по справі № 641/13707/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37762451> (дата звернення: 19.08.2017).

135. Рішення Косівського районного суду Івано-Франківської області від 8 травня 2014 року по справі № 347/2467/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38657574> (дата звернення: 19.08.2017).

136. Рішення Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 20 січня 2016 року по справі № 182/7587/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55154697> (дата звернення: 19.08.2017).

137. Рішення Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 1 лютого 2017 року по справі №206/5418/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64630482> (дата звернення: 19.08.2017).

138. Рішення Свердловського міського суду Луганської області від 7 листопада 2013 року по справі № 427/7706/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34820899> (дата звернення: 19.08.2017).

139. Рішення Славутицького міського суду Київської області від 19 вересня 2017 року по справі №377/662/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69047627> (дата звернення: 12.01.2018).

140. Рішення Старобільського районного суду Луганської області від 17 червня 2010 року по справі №2-1176/2010 р.// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50842940> (дата звернення: 19.08.2017).

141. Рішення Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 24 квітня 2014 року по справі № 353/213/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38449003> (дата звернення: 19.08.2017).

142. Рішення Ширяївського районного суду Одеської області від 17 липня 2007 року по справі № 2-469/2007 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2818377> (дата звернення: 19.08.2017).

143. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. Исслед. центр частного права. Москва : Статут, 2009. 332 с.

144. Розенберг М. Г. Исковая давность в международном коммерческом обороте : практика применения. М. : Статут, 1999. 144 с.

145. Романюк В. А. Генеза інституту позовної давності на українських землях. Університетські наукові записки. 2016. №1 (54). С. 250-257.
146. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина : Академічний курс : підручник. Вид. 3-тє, допов. Київ : «ВД» Дакор», 2013. 672 с.
147. Селезнев А. К. Исковая давность в хозяйственных взаимоотношениях социалистических организаций. Москва : «Юрид. лит.», 1977. 104 с.
148. Сергеев А. П. Некоторые вопросы применения правил об исковой давности в российском законодательстве. Сборник статей к 50-летию Е. А. Крашенинникова. Ярославль, 2001. С. 35-60.
149. Сердюк В. В. Змагальність сторін як засада судочинства в Україні. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 85-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_2_6 (дата звернення 21.03.2018).
150. Сидоренко М.В. Суб'єктивні права, свободи та інтереси як об'єкт судового захисту (постановка проблеми). Актуальні проблеми держави і права : зб. наук, праць. Вип. 58. Одеса : Юридична література, 2011. С. 417-424.
151. Синайский В. И. Русское гражданское право. Москва : «Статут», 2002. 638 с. (Классика российской цивилистики).
152. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 14.07.2017).
153. Советское гражданское право : учеб. в 2-х частях. / под ред. В.А. Рясенцева. Изд. 2-е, перераб. и дополн. Москва : Юрид. лит., 1986. Ч. 1. 560 с.
154. Советское гражданское право : ученик / под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. Изд. 2-е, перераб. и доп. Киев : «Вища школа», 1983. Ч. I. 462 с.
155. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций. Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. 331 с.
156. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва : Юристъ, 2003. 591 с.

157. Терещенко Т. А. Исковая давность : проблема переосмысления традиционного представления. Правоведение. 2006. №3. С. 39-62.
158. Толстой Ю. К. Исковая давность // Правоведение. 1992. № 4. С. 63-69.
159. Торопкин С.А. Давность в российском праве (проблемы теории и практики) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нижний Новгород, 2004. 21 с.
160. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 року по справі №6-18668св15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50973182> (дата звернення: 09.01.2018).
161. Ухвала Гадяцького районного суду Полтавської області від 21 березня 2016 р. по справі № 526/2359/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56620114> (дата звернення: 09.11.2017).
162. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 16 жовтня 2013 року по справі № 234/10727/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34308285> (дата звернення: 19.02.2018).
163. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 14 листопада 2013 року по справі № 554/14757/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38527330> (дата звернення: 19.03.2018).
164. Ухвала Рубіжанського міського суду Луганської області від 1 серпня 2012 року по справі № 1224/210/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45284022> (дата звернення: 19.02.2018).
165. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 16 липня 2012 року по справі № 0827/4324/12 // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25319233> (дата звернення: 09.11.2017).

166. Фаршатов И. А. Исковая давность. Законодательство: теория и практика. Москва : Городец, 2004. 80 с.

167. Фридман Н.П. Сроки в гражданском праве. Москва : ВЮЗИ, 1986. 69 с.

168. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении : монография. Москва : Юрид. лит., 1974. 351 с.

169. Харитонов Є.О., Нагорняк В.А. Деякі проблемні питання визначення поняття та видів юридичних фактів у цивільному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 33. С. 7-18. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/02.pdf> (дата звернення: 12.03.2017).

170. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України : підручник. Вид.3, перероб. і доп. Київ : Істина, 2011. 808 с.

171. Цивільне право : підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1997. 544 с.

172. Цивільне право України : Загальна частина / за ред. професорів І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ : Алерта, 2014. 510 с.

173. Цивільне право України : Загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. Київ : Наукова думка, 2000. 304 с.

174. Цивільне право України : навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Прецедент, 2007. 448 с.

175. Цивільне право України : підручник / за ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. Р. Б. Шишки. Київ : Ліра-К, 2013. 760 с.

176. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2012. Т. 1. 656 с.

177. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 14.04.2018).

178. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є. О. Харитоновна, О. І. Харитоновної, Н. Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2012. 536 с.
179. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (в редакції від 03.10.2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 19.05.2018).
180. Цивільник кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 18 липня 1963 р. № 1540-06. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 19.07.2017).
181. Цікало В. І. Давність у цивільних правовідносинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2004. 20 с.
182. Цікало В. І. Давність у цивільних правовідносинах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2004. 193 с.
183. Чекуаев С.С. Правовое регулирование исковой давности на примере стран АТР. Научно-практический электронный журнал Аллея Науки. 2017. № 11 [сайт]. URL : http://alley-science.ru/domains_data/files/07July/PRAVOVOE%20REGULIROVANIE%20ISKOVOY%20DAVNOSTI%20NA%20PRIMERE%20STRAN%20ATR.pdf (дата звернення: 06.02.2018).
184. Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. Москва : «Статут», 2001. 479 с. (Классика российской цивилистики).
185. Чернадчук В. Д. Проблеми визначення поняття та класифікації юридичних складів у бюджетному праві. Публічне право. 2014. № 1. С. 60–67.
186. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Тула : Автограф, 2001. 720 с.
187. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М. : Статут, 2005. Т. 1. 461 с.
188. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : Навч. посіб. (Курс лекцій). К. : КНЕУ, 2004. 220 с.

189. Шовкова О. В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. ім. Я.Мудрого. Харків, 2008. 219 с.
190. Энгельман И. Е. О давности по русскому гражданскому праву : Историко-догматическое исследование. Москва : «Статут», 2003. 511 с. (Классика российской цивилистики).
191. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. Москва : Изд-во иностранной лит., 1950. Т. 1. Полутом 2. 483 с.
192. Юридична енциклопедія : в 6 т. / під ред. Ю.С. Шемшученка та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2004. Т. 6 : Т-Я. 732 с.
193. Юридичний словник / за ред. академіків АН УРСР Б.М. Бабія, В.М. Корецького, член-кор. АН УРСР В.В. Цветкова. Київ : Головна редакція УРЕ АН Української РСР, 1974. 844 с.
194. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Феміна, 1996. 696 с.
195. Юридичні терміни. Тлумачний словник / П.П. Андрушко та ін. ; за ред. В.Г. Гончаренка. Вид. 2-ге, стереотипне. Київ : Либідь, 2004. 320 с.

ДОДАТКИ

Додаток Б

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
 вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
 E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35421264032328 в ГУДКСУ у Хмельницькій області
 МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

06.06.2018 № 0400/18
 На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Ректор Хмельницького університету
 управління та права
 О. М. Омельчук
 « 6 » червня 2018 р.

А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
 Романюк Віталії Анатоліївни на тему:
 «ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук Крушинського Сергія Антоновича, членів комісії: завідувача кафедри міжнародного та європейського права, кандидата юридичних наук, доцента Димінської Олени Юріївни, доцента кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук Якимчук Світлани Олексіївни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Романюк Віталії Анатоліївни наукові положення і висновки з теми «Позовна давність у цивільному праві» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права та реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертантом було надано комісії для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації:

1. Романюк В. А. Генеза інституту позовної давності на українських землях. Університетські наукові записки. 2016. №1 (54). С. 250-257.
2. Романюк В. А. Значение претензионных сроков для течения сроков исковой давности. *Leges et Vita*. 2017. №8. С. 147-151.
3. Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві європейських країн. Альманах міжнародного права. Випуск 18. Одеса, 2017. С.129-136.
4. Романюк В. А. Проблеми правового регулювання підстав зупинення перебігу строку позовної давності. Науковий вісник Ужгородського

національного університету. Серія: Право. Випуск 47. Том 1. Ужгород, 2017. С.159-162.

5. Романюк В. А. Тенденції правового регулювання позовної давності в договірному праві ЄС. Eurasian Academic Research Journal. №12(18). Yerevan, 2017. С.93-98.

6. Романюк В. А. Особливості застосування позовної давності та її вплив на суб'єктивне право особи. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 29 (68). № 1 2018. Київ, 2018. С.43-47.

7. Романюк В. А. Інститут позовної давності в Стародавньому Римі: історико-правовий аналіз. Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 18-19 грудня 2015 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. С.94-97 .

8. Романюк В. А. Формування інституту позовної давності на українських землях у дорадянський період (X ст.-1917 р.). Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18-19 березня 2016 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. С.54-58 .

9. Романюк В.А. До питання про визначення позовної давності як строку чи спливу строку. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції(м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. С. 22-24.

10. Романюк В. А. Види класифікацій та особливості цивільно-правових строків захисту. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.): [у 2-х част.]. Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С.139-140.

11. Романюк В. А. Особливості правового регулювання позовної давності різних правових систем. Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 грудня 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. Ч. 1. С.41-44.

Наведені наукові публікації були розглянуті науково-педагогічними працівниками кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права та були включені до матеріалів лекційних занять з таких навчальних дисциплін:

1) «Цивільне право»: *Тема 10 «Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин»* доповнена матеріалом щодо правової природи та ознак строку як юридичного факту, позовної давності як юридичного складу, який утворюється сукупністю самостійних юридичних фактів (правопорушення, подання позову, сплив строку) та інших умов, ознак, визначених нормою права, необхідних для настання наслідків. *Тема 12 «Захист цивільних прав та інтересів»* доповнена матеріалом про визначення позовної давності як гарантії захисту порушеного права особи, у разі здійснення нею свого процесуального права на позов в межах строку позовної давності; можливості припинення позовною давністю права на захист в широкому розумінні. *Тема 14 «Строки та терміни у цивільному праві»* доповнена матеріалом щодо правової природи та ознак позовної давності; розмежування понять «позовна давність» і «строк позовної давності» та визначення їх характерних ознак; класифікації видів строку позовної давності та їх співвідношення з іншими строками захисту; правил обчислення строку позовної давності; визнання певних обставин підставами для зупинення та переривання строку позовної давності; введення в науковий обіг нової категорії «відстрочення спливу строку позовної давності» та підстав її застосування; договірного регулювання строків позовної давності із встановленням граничних меж їх збільшення та зменшення; критеріїв визнання причин пропуску строку позовної давності поважними та умов їх застосування.

2) Спадкове право: *Тема 8 «Захист спадкових прав за законодавством України. Охорона спадкового майна»* доповнена матеріалом про зупинення строку позовної давності у разі смерті кредитора або боржника на період переходу їх прав та обов'язків в порядку спадкування.

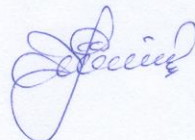
3) Цивільне процесуальне право: *Тема 5 «Сторони в цивільному процесі»* доповнена матеріалом про право боржника захищатися від позову заявивши клопотання про застосування позовної давності. *Тема 10 «Цивільні процесуальні строки»* доповнена матеріалом щодо матеріально-правової природи строку позовної давності; визначення підстав та умов для поновлення строку позовної давності судом. *Тема 19 «Судове рішення»* доповнена матеріалом про повноваження та порядок застосування судом позовної давності.

4) Докази і доказування: *Тема 6 «Доказування у справах, що виникають з договірних правовідносин»* доповнена матеріалом про договірне встановлення та обчислення строку позовної давності для кредитних зобов'язань.

5) Сімейне право: *Тема 4 «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів. Шлюб як інститут сімейного права»* доповнена матеріалом щодо впливу набуття або надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім на обсяг їх цивільної процесуальної дієздатності та обчислення строку позовної давності для їх вимог.

Голова комісії

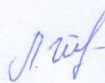
декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук

С. А. Крушинський

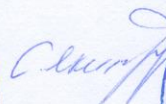
Члени комісії

завідувач кафедри
міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент

О. Ю. Димінська

доцент кафедри
цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук

С. О. Якимчук

 Підпис: <i>Крушинський С. А.</i> ЗАСВІДЧУЮ: Нач. ВК ХУПРАТН	 Підпис: <i>Димінська О. Ю.</i> ЗАСВІДЧУЮ: Нач. ВК ХУПРАТН	 Підпис: <i>Якимчук С. О.</i> ЗАСВІДЧУЮ: Нач. ВК ХУПРАТН
--	--	--

**ПРОПОЗИЦІЇ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЦК УКРАЇНИ ЗА
РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ В
ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ**

Пропозиції змін до Цивільного кодексу України	
<i>Чинна редакція</i>	<i>Пропонована редакція</i>
<p style="text-align: center;">Стаття 259. Зміна тривалості позовної давності</p> <p>1. Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін.</p> <p>Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі.</p> <p>2. Позовна давність, встановлена законом, не може бути скорочена за домовленістю сторін.</p>	<p style="text-align: center;">Стаття 259. Зміна тривалості строку позовної давності</p> <p>1. Строк позовної давності, встановлений законом, може бути зменшений та збільшений за домовленістю сторін.</p> <p>Договір про зміну строку позовної давності, а також його перебіг укладається у письмовій формі.</p> <p>Строк позовної давності на вимогу особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, до особи, яка не здійснює підприємницької діяльності, може бути зменшений за згодою сторін. За такою вимогою строк позовної давності не може бути збільшений.</p> <p>2. Строк позовної давності щодо договірних зобов'язань може бути змінений сторонами під час укладення договору або протягом строку його дії.</p> <p>3. Строк позовної давності, змінений за згодою сторін, за тривалістю не може бути менше одного року і більше десяти років.</p> <p>4. Умови договору про зменшення строку позовної давності не застосовуються</p>

	<i>у випадку умисного порушення боржником виконання свого обов'язку перед кредитором.</i>
ч.1 ст. 261 1. Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.	ч.1 ст. 261 1. Перебіг <i>строку</i> позовної давності починається з <i>наступного</i> дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.
ч.4 ст. 261 4. У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.	ч.4 ст. 261 4. У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи <i>перебіг строку позовної давності</i> починається від дня <i>набуття або надання їй повної цивільної дієздатності</i>
Відсутня	ч.8 ст.261 8. Для вимог про невиконання або неналежне виконання грошового зобов'язання, повернення якого здійснюється платежами, строк позовної давності починається з наступного дня після спливу строку дії договору. У разі пред'явлення особою вимоги про повне дострокове погашення заборгованості строк позовної давності починається з наступного дня після пред'явлення такої вимоги.
Відсутній	п.5 ч.1 ст.263 5) смерті кредитора або боржника на період переходу його прав та обов'язків у порядку

	<i>спадкування;</i>
Відсутній	<i>п.5 ч.1 ст.263</i> <i>б) вилучення органами державної влади документів, які є доказами у спірних правовідносинах;</i>
<i>п.4 ч.1 ст. 263</i> 4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.	<i>п.4 ч.1 ст. 263</i> 4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних сил України, у військових формуваннях, залучених до проведення антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.
<i>Відсутня</i>	<i>ч.3 ст. 264</i> 3. <i>Строк позовної давності переривається у разі подання заяви до суду про видачу судового наказу.</i>
<i>ч.3 ст.267</i> 3. <i>Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.</i>	<i>ч.3 ст.267</i> 3. <i>Позовну давність суд застосовує лише за заявою сторони у спорі, зробленою до постановлення ним ухвали про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами.</i> <i>Якщо особа не була учасником судового розгляду через неналежне її повідомлення про нього чи справу було відправлено на новий розгляд до суду першої інстанції, вона зберігає за собою право заявити про застосування позовної давності.</i>

<p style="text-align: center;">ч.5 ст. 267</p> <p>5. Якщо суд визнає поважними причини пропусчення позовної давності, порушене право підлягає захисту.</p>	<p style="text-align: center;">ч.5 ст. 267</p> <p>5. Якщо суд визнає поважними причини пропусчення позовної давності, порушене право підлягає захисту.</p> <p style="text-align: center;"><i>До таких причин можуть належати:</i></p> <p>7) довгострокове перебування особи за межами України (у відрядженні, зміна місця проживання особи);</p> <p>8) відновлення ідентифікаційних документів особи після їх втрати;</p> <p>9) відшукування та збирання підтверджувальних позовні вимоги доказів;</p> <p>10) тривала хвороба, скрутне матеріальне становище особи;</p> <p>11) відсутність відомостей про особу відповідача, місце його перебування та місця державної реєстрації, якщо позивач вживав заходів щодо відшукування даної особи;</p> <p>12) якщо своєчасність звернення особи до суду залежала від невиконання або несвоєчасного виконання своїх обов'язків органами владних повноважень щодо надання інформації, відповіді на запити, копії документів, які є доказами правової вимоги кредитора та інших причин, та інші.</p> <p><i>Причина пропусчення строку позовної давності може бути визнана поважною, якщо вона настала в останні шість місяців до моменту спливу строку позовної давності або існувала на момент його спливу. Особа</i></p>
---	---

	<p>повинна звернутися до суду протягом одного року з моменту спливу строку позовної давності або припинення існування поважних причин.</p>
Відсутня	<p>Стаття 261¹. Максимальна тривалість строку позовної давності</p> <p>1. Тривалість строку позовної давності при його зупиненні або перериванні не може бути більшою десяти років.</p> <p>Для захисту цивільних прав та інтересів неповнолітніх осіб, які виникли до набуття (чи надання) ними повної цивільної дієздатності, строк позовної давності спливає після трьох років з моменту досягнення повноліття.</p> <p>2. Зазначене правило не стосується переривання перебігу строку позовної давності на підставі частини другої статті 264 та частини п'ятої статті 267 цього кодексу.</p>
Відсутня	<p>Стаття 264¹. Відстрочення спливу позовної давності</p> <p>1. Відстроченням спливу строку позовної давності є подовження цього строку у випадках, передбачених законом.</p> <p>2. Сплив строку позовної давності може бути відстрочено з підстав, що виникли не раніше, ніж за шість місяців до моменту спливу строку позовної давності, а якщо цей строк менший шести місяців — протягом строку давності.</p>

3. Якщо сторони ведуть переговори про вимогу або про обставини, з якими пов'язана позовна давність, строк позовної давності спливає не раніше одного року з моменту закінчення переговорів.

4. Якщо у недієздатної особи відсутній представник, строк позовної давності за вимогами, що належать такій особі або на вимоги щодо цієї особи, закінчується не раніше одного року з моменту набуття такою особою дієздатності або призначення їй представника.

Строк позовної давності щодо вимог між недієздатною особою і її представником закінчується не раніше одного року після набуття такою особою дієздатності або призначення їй нового представника.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача:

1. Романюк В. А. Генеза інституту позовної давності на українських землях. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1 (54). С. 250–257.
2. Романюк В. А. Значение претензионных сроков для течения сроков исковой давности. *Leges si Viata*. 2017. № 8. С. 147–151.
3. Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві європейських країн. *Альманах міжнародного права*. 2017. Випуск 18. С. 129–136.
4. Романюк В. А. Проблеми правового регулювання підстав зупинення перебігу строку позовної давності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 47. Том 1. Ужгород, 2017. С. 159–162.
5. Романюк В. А. Тенденції правового регулювання позовної давності в договірному праві ЄС. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 12 (18). С. 93–98.
6. Романюк В. А. Особливості застосування позовної давності та її вплив на суб'єктивне право особи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2018. Том 29 (68). № 1. С. 43–47.
7. Романюк В. А. Інститут позовної давності в Стародавньому Римі: історико-правовий аналіз. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 18-19 грудня 2015 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». 2015. С. 94–97.
8. Романюк В. А. Формування інституту позовної давності на українських землях у дорадянський період (X ст. –1917 р.). *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права*: матеріали

міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18-19 березня 2016 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2016. С. 54–58.

9. Романюк В. А. До питання про визначення позовної давності як строку чи спливу строку. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ». 2017. С. 22–24.

10. Романюк В. А. Види класифікацій та особливості цивільно-правових строків захисту. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.) : [у 2-х част.]. Частина перша. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2017. С. 139-140.

11. Романюк В. А. Особливості правового регулювання позовної давності різних правових систем. *Сучасне державотворення та правотворення : питання теорії та практики* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 грудня 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права». 2017. Ч. 1. С. 41–44.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи оприлюднено в доповідях на таких міжнародних конференціях: *наукових і науково-практичних* – «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» (м. Харків, 18-19 грудня 2015 р.), «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів 18-19 березня 2016 р.), «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 13-14 січня 2017 р.), «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, Україна, 8–9 грудня 2017 р.); *науковій* – «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.).